

Proponentsscriptie

Over de waarde van het remonstrantse
gedachtegoed voor de 21^e eeuw

Afstudeeronderzoek van: Jaap Marinus

Email: jaapmarinus@hotmail.com

Studentnummer: 2603866

Supervisor: Prof. dr. Christa Anbeek

Tweede lezer: Dr. Froukje Pitstra

Postmaster: Remonstrants Seminarium aan de
Vrije Universiteit Amsterdam

VERKLARING 1

Hierbij verklaar ik dat deze scriptie een origineel werk is. De scriptie is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Als informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet en volledig vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

8 juni 2022

(plaats en datum)

(handtekening)

VERKLARING 2

Hierbij stem ik ermee in dat mijn scriptie na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor vermenigvuldiging en interbibliothecair leenverkeer, en dat de titel en samenvatting beschikbaar worden gesteld voor externe organisaties en door de Vrije Universiteit mogen worden gepubliceerd.

8 juni 2022

(plaats en datum)

(handtekening)

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	6
Voorwoord	7
1. Inleiding	8
1.1. Aanleiding.....	9
1.2. Hoofd- en deelvragen.....	11
1.3. Begripsbepalingen	11
Positieve kenmerken	12
Het remonstrants gedachtegoed	12
Waardeproposities en klantsegmenten	13
Innovatieprojecten	14
1.4. Relevantie en methode	14
2. Welke positieve kenmerken waren bepalend voor het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020?	17
2.1. Inleiding	17
Belangrijkste bronnen	18
2.2. Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid.....	19
Samenvatting.....	22
2.3. Persoonlijk en ervaringsgericht geloof en de rol van de geloofsgemeenschap of kerk.....	22
Samenvatting.....	27
2.4. Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken	27
Samenvatting.....	30
2.5. Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo's en hetero's.....	30
Samenvatting.....	31
2.6. Openheid voor kunst, cultuur en wetenschap	31
Samenvatting.....	32
2.7. Maatschappelijk engagement (diaconie, geloof en samenleving, praktische spiritualiteit).	32
Samenvatting.....	33
2.8. Zoektocht naar nieuwe relevantie en onderscheidend 'remonstrants' geluid.....	33
Samenvatting.....	35
3. Welke klantprofielen zijn er in de innovatieprojecten en in De Leven verkend en hoe is hierop geprobeerd vanuit het remonstrants gedachtegoed op in te spelen?	36
3.1. Inleiding	36
3.2. Klantsegmenten onder twintigers en dertigers op de Bible Belt	38
Samenvatting.....	40
3.3. Klantsegmenten innovatieplek Eindhoven.....	40

Samenvatting.....	42
3.4. Klantsegmenten innovatieplek Eindhoven/Maastricht.....	42
Samenvatting.....	44
3.5. Klantsegmenten innovatieplek Naarden-Bussum	44
Samenvatting.....	45
3.6. Klantsegmenten innovatieplek Utrecht	45
Samenvatting.....	46
3.7. Klantsegment: spirituele agnosten en atheïsten in Nederland.....	46
3.8. Samenvatting.....	47
4. Hoe sluiten de positieve kenmerken uit het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020 aan bij de klantsegmenten zoals verkend in de innovatieprojecten op elkaar aan?	48
4.1. Inleiding	48
4.2. Hoe waardeproposities (kunnen) aansluiten bij de nieuwe klantsegmenten die de innovatieprojecten hebben opgeleverd en waar niet of minder.....	48
Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid.....	48
Persoonlijk en ervaringsgericht geloof en de rol van de geloofsgemeenschap of kerk.....	49
Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken	52
Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo's en hetero's	52
Openheid voor kunst, cultuur en wetenschap	53
Maatschappelijk engagement (diaconie, geloof en samenleving, praktische spiritualiteit).....	53
Zoektocht naar nieuwe relevantie	54
5. Conclusies en aanbevelingen	54
5.1. Het remonstrants gedachtegoed in waardeproposities	54
5.2. De klantsegmenten op verschillende innovatieplekken	55
5.3. Kansen voor remonstranten om waardeproposities op nieuwe klantsegmenten te laten aansluiten	56
Twintigers en dertigers op de Bible Belt	56
Zinzoekers in Eindhoven.....	57
Jonge mensen in Eindhoven en Maastricht	57
Zinzoekers in Naarden-Bussum	57
Kerkgangers en potentiële kerkgangers in Utrecht.....	57
Spirituele agnosten en atheïsten in Nederland.....	58
5.4. Aanbevelingen.....	58
Huidige remonstrantse vormen	59
Het spoor van innovatie	60
Het remonstrants seminarium	60
Literatuurlijst	63

Bijlage 1 – Zelfbewust Vrijzinnig: Wibren van der Burg	66
Bijlage 2 – Marius van Leeuwen in een e-mail	70
Bijlage 3 – Inleiding Johannes Tromp AV van Beraad 2005	71

Samenvatting

De wereld is in een fase beland na het einde van de wereldreligies. De vanzelfsprekendheid dat mensen gelovig zijn is verleden tijd. In Nederland is dit merkbaar, onder andere door het in maart verschenen rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau waarin geconstateerd wordt dat voor het eerst meer dan de helft van de Nederlanders zichzelf ongelovig noemt.

In 2020 bracht het vrijzinnige kerkgenootschap van de Remonstrantse Broederschap een beleidsplan uit dat tegen deze trend in de wens heeft te overleven en het 'remonstrantse gedachtegoed' door te geven. Het beleidsplan vermeld echter niet wat dit gedachtegoed inhoudt.

Toch zijn er wel degelijk kernthema's aan te wijzen die het remonstrantse gedachtegoed op een positieve wijze formuleren. Zeven thema's komen naar voren uit literatuurstudie van publieksgerichte publicaties door spraakmakende figuren binnen de remonstrantse (en soms vrijzinnige) traditie van de afgelopen veertig jaar. Deze thema's worden aan de hand van het Business Model Canvas geschaard onder de term 'waardeproposities' waarmee potentiële 'klantsegmenten' bereikt zouden kunnen worden.

In 2015 is aan de hand van het beleidsplan van 2014 van de Remonstranten een eerste poging gedaan een jongere doelgroep te bereiken middels de start van een gemeenschap die later de naam 'De Leven' zou krijgen. In 2018 is aan de hand van het beleidsplan van 2017 een aantal zogenoemde vernieuwings-/innovatiepredikanten gestart in verschillende plaatsen in Nederland waar een remonstrantse gemeente actief was om vernieuwings-/innovatieplekken te starten. De gemeenschap De Leven is hierbij ingevoegd door de kartrekker onderdeel uit te laten maken van de intervisiegroep van de innovatieplekken met de naam Learning Community onder leiding van seminariumhoogleraar Christa Anbeek. In 2020 werd de laatste vacante innovatieplek ingevuld door ondergetekende, in Utrecht. Op deze vijf plekken zijn nieuwe klantsegmenten gezocht en gevonden, veelal sterk aansluitend bij de kenmerken van de biografie van de innovatiepredikant.

Zowel in een onderzoek door Motivaction onder jonge doelgroepen op de Bible Belt als in de ervaring van de innovatiepredikanten was het onmogelijk aansluiting te vinden tussen nieuw gevonden klantsegmenten en de traditionele vormen van de Remonstranten. Hoewel het in de opdracht vanuit het landelijke orgaan om een verkenning van nieuwe doelgroepen ging was er toch een sterke verwachting dat nieuwe klantsegmenten naar de kerkdiensten en/of kringen zouden komen en lid of vriend zouden worden om financieel bij te dragen en vrijwilliger te worden. De kloof tussen de (verschoven) verwachtingen van de opdrachtgever en de opdracht die werd uitgevoerd resulteerde niet zelden in miscommunicatie tussen gemeente en innovatiepredikant waardoor voor gemeentes vaak niet duidelijk was wat een innovatiepredikant aan het doen was en voor wie. Daarbij groeide ook in gemeentes soms de onvrede over het uitblijven van het resultaat van nieuwe leden en vrienden die op zondag de kerkdiensten zouden komen bezoeken.

De innovatieprojecten zoals omschreven zijn op het moment van schrijven niet meer actief. Toch is er uit de jaren innoveren en experimenteren resultaat behaald in de vorm van kennis en ervaring met betrekking tot remonstrantse waardeproposities en waar die van waarde kunnen zijn voor potentiële nieuwe klantsegmenten en waar niet. Waar liggen kansen en wat bedreigingen zijn als het gaat om remonstrantse waardeproposities in nieuwe vormen.

Ziend op deze kansen en bedreigingen zijn de remonstrantse kerkdiensten een stevige uitdaging. Dat geldt ook voor mogelijk nieuw te vormen innovatieprojecten als de verwachting blijft dat nieuwe mensen zich zullen inschrijven als lid of vriend en substantieel (financieel) gaan bijdragen. De gerichtheid van de Remonstranten zou kunnen komen te liggen op het vormen van gemeenschappen en het versterken van sommige bestaande gemeenschappen zoals sommige kerken, de Learning Community en het Seminarium.

Voorwoord

“Onderzoek iets dat je *leuk* vindt!” Dat is wat ik vrienden op het hart druk als ze een paper of scriptie mogen schrijven waar ze tegenop zien. Dat dit vooral een advies aan mijzelf is moge duidelijk zijn. De afgelopen zeven jaren hebben voor mij in het teken gestaan van een heel nieuwe weg – namelijk de vrijzinnige. Als ex-evangelisch christen was deze nieuw ingeslagen weg ook meteen missionair van aard en dat kon ik vormgeven bij de Remonstranten. Ik ben hen veel verschuldigd: zonder hen was ik nu verdwaald, vastgelopen in het leven op het gebied van zingeving en religie. Maar niet alleen ik. Ook mijn omgeving heeft mogen ‘meegenieten’ van mijn worsteling en zoektocht en velen van hen heb ik ‘bekeerd’ tot de vrijzinnigheid. Het onderwerp van deze scriptie gaat mij dan ook na aan het hart.

Welke waarde kan het remonstrantse gedachtegoed hebben voor de steeds meer geseclariseerde westerse mens? Dat in het licht van de pogingen tot vernieuwing, innovatie, maar toch vooral het zoeken naar de aansluiting van kernelementen van het vrijzinnige geloven op mensen die zonder vrijzinnig geloven net zo hopeloos verloren zouden lopen als ikzelf.

Over het onderwerp van mijn voorlopig laatste scriptie hoefde ik dus niet lang na te denken. Sinds de start van deze studie in 2016 heb ik er wél lang over gedaan, maar dat mag niet deren. Het is een enorme ontwikkeling geweest van orthodox, dogmatisch en zeer stellig gelovige naar de vrijzinnig, open en hopelijk gastvrije (in de meest brede zin van het woord) gelovige die ik ben geworden. Dat alles heb ik te danken aan de Remonstranten en haar gedachtegoed.

In de eerste plaats wil ik seminariumhoogleraar Christa Anbeek bedanken. Eigenlijk zijn er geen woorden die recht doen aan het geduld waarmee ze mij heeft behandeld en de manier waarop ze heeft meegedacht om de scriptie die hier nu ligt tot een goed einde te brengen. Zij is degene geweest die mij in 2016 motiveerde voor het remonstrants seminarium, waardoor ik nu op de plek ben waar ik wil (en misschien wel hoor te) zijn: als gemeentepredikant in Arnhem.

Mijn grote dank gaat ook uit naar voormalig algemeen secretaris en inmiddels vriend Tom Mikkers, die mij al ver voordat ik begon aan mijn remonstrantse reis kende als de orthodoxe Jaap van StaatGeschreven.nl. Hij zag in mij iemand die vrijzinnig aan het worden was en heeft mij ‘gered’ van het atheïsme door mij aan het werk te zetten voor zijn kerkgenootschap.

Ook een speciale vermelding wil ik hier maken voor emeritus predikant Foeke Knoppers met wie ik meerdere ontmoetingen heb gehad in het kader van mijn scriptie. In een warm mailcontact dacht hij mee en de positieve en motiverende woorden hielpen mij niet zelden om door te gaan. Ook emeritus hoogleraar Marius van Leeuwen en emeritus predikant Johan Goud hebben bijgedragen aan het tot stand komen van deze scriptie, waarvoor mijn grote dank.

Universitair docent en geestelijk verzorger Froukje Pitstra wil ik bedanken dat ze zo lang op het eindresultaat heeft willen wachten en als tweede lezer wilde functioneren.

Tot slot wil ik mijn gezin bedanken voor zes jaar geduld, meeleven en het verdragen van een soms afwezige papa. Lieve Arina, Lize (7), Nienke (5) en Fedde (2), zonder jullie had ik het allemaal niet gekund.

Jaap Marinus

8 juni 2022

1. Inleiding

De godsdienstsocioloog Staf Hellemans (1953) stelt in zijn afscheidsrede aan de Universiteit van Tilburg op 24 mei 2019, dat de wereld in een fase beland is na het einde van de wereldreligies. Hiermee bedoelt hij dat christendom, islam, jodendom, hindoeïsme en boeddhisme ruim 2000 jaar de maatschappij domineerden en dat secularisatie; de opkomst van nieuwe, minder sterk geïstitutionaliseerde religies en de ontbinding van het religieuze veld, symptomen zijn van het einde van dit tijdperk.¹ Het begin van een divers en turbulent religieus veld heeft reeds zijn intrede gedaan. De (Rooms Katholieke) kerk moet weten te functioneren in dit diverse veld waarin ze niet meer dominant is in de samenleving. Hellemans benadrukt dat de terugval van georganiseerde religie niet betekent dat er een einde komt aan religie, maar dat het gaat om een kwantitatieve daling (of stijging) van de impact van religie op persoon en samenleving.² Hellemans benadrukt dat het verlangen naar zin en transcendentie blijft, maar dat de kerk moet veranderen om van waarde te kunnen blijven. Het aanbod van de kerk werkt voor een grote groep niet meer. In termen van de Zwitserse bedrijfswetenschapper Alexander Osterwalder (1974) werken de waardeproposities niet meer. Onder waardeproposities verstaat hij een bundel van producten en diensten die waarde creëert voor een specifiek klantsegment.³

Hellemans noemt als gevaar dat de kerk te veel uitgaat van de relevantie en de waarde van de eigen christelijke boodschap en zich dus te weinig richt op de vraag van mensen van buiten. De kerk moet noodzakelijkerwijs investeren in creatie en het uitdragen van aantrekkelijk aanbod. Tegelijkertijd waarschuwt Hellemans voor interne verdeeldheid die een gevaar vormen voor krimpende kerken. Tot slot vindt hij dat de kerk een andere attitude moet aannemen: zoekend en bescheiden.⁴

Deze totaalvisie van Hellemans vraagt wellicht om enige nuance. Theoloog en historicus Peter van Rooden (1956) bestrijdt de secularisatietheorie in zijn boek *Religieuze regimes*. Hij zegt: "Godsdienst is in de Nederlandse geschiedenis nooit een onveranderlijk element of vast bestanddeel geweest. Daarom is de toekomst van godsdienst in Nederland open."⁵ Toch is het van belang de veranderende samenleving serieus te nemen en te reflecteren op de rol en positie van de kerk. Misschien juist als de toekomst open is. Hellemans erkent de risico's van totaalvisies, maar hij benadrukt dat deze "in de wetenschap belangrijk zijn voor de formulering van beleid voorbij de waan van de dag, voor de oriëntatie van het wetenschappelijk onderzoek zelf (...) en ook voor de constructie van goed beargumenteerde wereldbeelden voor de bredere bevolking."⁶ Samenvattend constateert Hellemans een verandering in de wereld van een tijdperk waarin wereldreligies de maatschappij domineerden, naar een divers en turbulent religieus veld en betoogt dat het tijd is dat de kerk daarop in gaat spelen. De kerk moet minder uitgaan van de waarde van de eigen boodschap, investeren in creatie en het uitdragen van aantrekkelijk aanbod (producten en diensten), intern eensgezind blijven en een zoekende en bescheiden attitude aannemen.

¹ Staf Hellemans, *De grote transformatie van religie en van de katholieke kerk*, (Tilburg: Tilburg University, 2019), 5.

² Idem, 17-18.

³ Alexander Osterwalder, Yves Pigneur, e.a., *Waarde Propositie Ontwerp: Hoe ontwikkel je producten en diensten die klanten echt willen* (Schiedam: Uitgeverij Managementboek, 2014), 5-16.

⁴ Idem, 44-48.

⁵ Peter van Rooden, *Religieuze regimes: Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996), 203.

⁶ Hellemans, *De grote transformatie van religie en van de katholieke kerk*, 6.

1.1. Aanleiding

In 2012 besloot de Commissie tot de Zaken (CoZa) van de Remonstranten dat er een nieuw beleidsplan moest komen “waarin de mogelijkheid van ledengroei nadrukkelijk moest worden gethematiseerd.”⁷ In 2014 werd dit beleidsplan voltooid, waarin de woorden “Nu of nooit” worden gebruikt als het gaat om de overlevingskansen van het kerkgenootschap. Er werd een grootschalige reclamecampagne bedacht en uitgevoerd. In het beleidsplan is veel aandacht voor het imago van de Remonstranten. Aan de identiteit van de Remonstranten wordt “niet getornd,” deze is verankerd in de beginselverklaring.⁸ Het ‘klantsegment’ wordt met behulp van onderzoek door bureau Motivaction in kaart gebracht. Reclamebureau Publicis verwerkt de conclusies van Motivaction en vertaalt deze in de reclameleuzen onder de slogan ‘Geloof begint bij jou!’.

De doelgroep wordt vastgelegd en de campagne resulteert in ongeveer 800 nieuwe vrienden. Als bijvangst ontstaat er een vernieuwd elan in de plaatselijke gemeentes en op het Landelijk Bureau van de Remonstranten. Het klantsegment werd bepaald: hoogopgeleide 45-plussers met een kerkelijke achtergrond.⁹ Helaas verlieten veel van deze nieuwe ‘klanten’ de Remonstranten weer omdat de waardeproposities, die middels de campagne werden ‘verkocht’ in werkelijkheid niet voldeden aan het geschetste beeld. De campagne had als doel het imago van deftig, stoffig, grijs, elitair, hoog opgeleid, rationalistisch, gesloten, wit, bovenmodaal, bejaard en behoudend,¹⁰ om te vormen naar een positiever beeld. In werkelijkheid ontstond er een kloof tussen het geschetste beeld in de reclamecampagne en wat bezoekers aantreffen in de kerken.

In 2017 werd een nieuw beleidsplan aangenomen dat voortborduurde op de ingeslagen weg zoals hierboven beschreven. De campagne wordt vergeleken met een aanvliegroute, de plaatselijke gemeentes met de landingsbaan. In het beleidsplan wordt benadrukt dat er “een intensief gesprek gevoerd moet worden over onze vorm en inhoud van onze kerkdiensten,” omdat deze nauwelijks aansluiting vinden bij potentiële nieuwkomers.¹¹ Ook moet er visie worden ontwikkeld op het predikantschap die recht doet aan de veranderingen in onze samenleving (vgl. Hellemans). In dit beleidsplan komt het besef naar voren dat aan de waardeproposities gewerkt moet worden willen de remonstranten nieuwe leden en vrienden vasthouden.

In 2020 werd opnieuw een nieuw beleidsplan aangenomen. In dit beleidsplan wordt 21 keer over het ‘remonstrantse gedachtegoed’ gesproken en de volgende drie doelen worden geformuleerd:

1. De woorden ‘God eren en dienen’ krijgen in de gemeenten vorm in de kerkdiensten, het diaconaat, de gemeenschapszin en in de voortgaande bezinning op levensbeschouwelijke onderwerpen. Het continueren en waar mogelijk versterken van zelfstandige gemeenten, van samenwerkende remonstrantse gemeenten en 8 van samenwerkingsgemeenten vormt dan ook het eerste doel van deze beleidsvisie. Nadrukkelijk zal dit worden gecombineerd met een actieve externe gerichtheid.¹²

De eerste focus van het beleidsplan is gericht op de gemeenten en de kerkdiensten. De externe gerichtheid betreft “een website, meldingen in kranten of andere media over kringen, kerkdiensten,

⁷ Beleidsplan Remonstranten, Algemene Vergadering van Bestuur (2014), 10.

⁸ Idem, 7.

⁹ Peter Jobsen en Sander Metaal, *Doelgroepdefinitie ledengroei Remonstrantse Broederschap: Onderzoeksresultaten en aanbevelingen* (Amsterdam: Motivaction, 2014), 25.

¹⁰ Bert Dicou en Jan Klijnsma, *Vitale vrijzinnigheid: verslag van een onderzoek* (Utrecht/Zwolle: Remonstrantse Broederschap/Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, 2001), 33.

¹¹ Beleidsplan 2017-2020, Aangenomen op de Algemene Vergadering van Bestuur d.d. 10 juni 2017, 2.

¹² Remonstranten, een bezielde verband, Beleidsvisie 2020-2030 (2020), 7-8.

diaconaat, activiteiten die gericht zijn op het bereiken van mensen buiten de gemeente,” en wordt ‘presentie’ genoemd.¹³ Met andere woorden: er moet meer aandacht worden besteed aan mensen buiten de kerk. Opmerkelijk is dat over de huidige waardeproposities niet wordt gesproken.

Het tweede doel luidt als volgt:

2. Geworteld in het evangelie van Jezus Christus, maar zeker óók open voor andere invalshoeken, ondernemen we een innovatieve zoektocht hoe we – ook buiten de kerkelijke kaders - kunnen komen tot het duurzaam doorgeven en in stand houden van het remonstrantse gedachtegoed. Deze vaak nog ongebaande paden vragen ondernemingslust van de predikanten die hierin een weg willen zoeken. Samen met de gemeenten van waaruit zij werken zijn zij mede verantwoordelijk voor het blijvend laten klinken van het remonstrantse geluid.¹⁴

Het tweede spoor in deze beleidsvisie omvat een innovatieve zoektocht om het remonstrantse gedachtegoed te kunnen blijven laten klinken. Het beleidsplan spreekt zelf van een tweesporenbeleid: “Doel 1 en 2 vormen samen een tweesporenbeleid. Het eerste en grootste spoor is dat van binnen naar buiten. Het kleinere en aanvullende spoor is dat van buiten naar binnen. Deze twee sporen worden ondersteund door verschillende landelijke activiteiten, verwoord in het derde doel.”

Het derde doel luidt als volgt:

3. Vanuit de principes van vrijheid en verdraagzaamheid willen we als remonstranten present zijn in de samenleving, relevant in het maatschappelijk debat en betrokken op diaconaal gebied. We komen met een levensbeschouwelijk aanbod dat is geworteld in het evangelie, dat gebruik maakt van inzichten en mogelijkheden uit wetenschap, kunst en cultuur en dat is toegespitst op de zinzoeker (meestal hoger opgeleid en 45-plus) die verlangt naar gemeenschapszin en/of een bezinnende spiritualiteit. Even belangrijk naast het doen van een aanbod is het openstaan voor wat zich in de maatschappij afspeelt, voor nieuwe ontwikkelingen en hoe deze het remonstrants gedachtegoed kunnen verrijken en verdiepen.¹⁵

In dit derde doel wordt het klantsegment dat Motivaction adviseerde opnieuw gebruikt om de doelgroep te bepalen voor een levensbeschouwelijk aanbod voor zinzoekers die verlangen naar gemeenschapszin en/of een bezinnende spiritualiteit. Het remonstrants gedachtegoed kan worden verrijkt en verdiept. Hoewel dit over de invulling van waardeproposities gaat, wordt hier geen nadere invulling aan gegeven.

Vanuit de landelijke organisatie is het doel eveneens naar buiten te treden, zowel in het maatschappelijk debat als diaconaal. Hierover zegt de beleidsvisie:

Ook landelijk wordt gewerkt aan onze naamsbekendheid, onze presentie en relevantie in het maatschappelijk debat en in de samenleving. Het Arminius Instituut draagt hieraan bij waar het gaat om de theologische doordenking en bezinning op ons remonstrants gedachtegoed, de Instelling Geloof & Samenleving voor wat betreft het diaconale aspect. En in deze beleidsvisie wordt het netwerk InZicht geïntroduceerd om vorm en inhoud te geven aan de publieke zichtbaarheid van de remonstranten. We streven naar een sterke en meer gestructureerde kruisbestuiving tussen gemeenten en landelijke presentie. Hierop valt veel te winnen.¹⁶

¹³ Remonstranten, een bezielde verband, Beleidsvisie 2020-2030 (2020), 7.

¹⁴ Idem, 8.

¹⁵ Idem, 8-9.

¹⁶ Idem, 7-9.

Opmerkelijk is dat in dit beleidsplan veelvuldig over het remonstrantse gedachtegoed wordt gesproken, zonder dat dit nader wordt gespecificeerd en waarom dit interessant zou zijn voor mensen van buiten. Om dit helder in beeld te krijgen is onderzoek nodig.

Predikant Arend van Baarsen (1991) deed exploratief onderzoek in 2017 onder negen mensen die tijdens de vriendenwerfcampagne van de remonstranten waren toegetreden. Hij interviewde hen over hun motieven om lid te worden. Van Baarsen omschrijft een aantal uitdagingen, die overeenkomsten vertonen met de uitdagingen die Hellemans in zijn afscheidsrede formuleert. Hij vindt dat de Remonstranten met een heldere visie en concreet plan van aanpak de kerk moet vormen tot een plaats van (identiteits)vorming, verdieping en zingeving - met ruimte voor ervaring en beleving - in nieuwe vormen die toegankelijk en begrijpelijk zijn. Dit door middel van samenwerken en uitbesteden met een gerichtheid op de buitenwereld en versterking van de maatschappelijke rol. Het aanbod moet volgens Van Baarsen vraaggericht zijn en duidelijk worden gecommuniceerd naar de buitenwereld. Bijzondere aandacht, vindt Van Baarsen, moet uitgaan naar jongerenwerk en de rol van de predikant.¹⁷

Bij het samenstelling en de publicatie van de Goddeeltjes¹⁸ werd duidelijk hoe verschillend er binnen de Remonstrantse Broederschap wordt gedacht. Onderzoek is nodig om te bepalen wat het remonstrantse gedachtegoed inhoudt en hoe dit vorm kan krijgen om - Hellemans' waarschuwingen indachtig - de beoogde zinzokers daadwerkelijk te bereiken. Om zicht te krijgen op de inhoud van het remonstrantse gedachtegoed zou onderzocht moeten worden hoe dit zogenoemde gedachtegoed vorm heeft gekregen in de afgelopen veertig jaar en hoe dit te vertalen is naar waardeproposities.

1.2. Hoofd- en deelvragen

Welke positieve kenmerken zijn in de afgelopen veertig jaar bepalend geweest voor het remonstrants gedachtegoed die zichtbaar worden in literatuur voor een breder publiek en welke 'waardeproposities' kunnen hieruit worden gedistilleerd en hoe sluiten deze aan bij behoeften van klanten zoals verkend door innovatiepredikanten?

1. Welke positieve kenmerken waren bepalend voor het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020?
2. Welke klantprofielen zijn er in de innovatieprojecten en in De Leven verkend en hoe is hierop geprobeerd vanuit het remonstrants gedachtegoed op in te spelen?
3. Hoe sluiten de positieve kenmerken uit het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020 aan bij de klantsegmenten zoals verkend in de innovatieprojecten op elkaar aan?

1.3. Begripsbepalingen

Deze scriptie richt zich expliciet op waardeproposities in het geschreven remonstrantse gedachtegoed in de afgelopen veertig jaar en hoe deze vandaag de dag zouden kunnen aansluiten bij zinzokers zoals dit is verkend door vier innovatiepredikanten en medewerkers van De Leven in de afgelopen vier jaar. Vier belangrijke concepten worden in deze paragraaf nader uitgelegd: positieve kenmerken, het remonstrants gedachtegoed, waardeproposities & klantsegmenten en innovatieprojecten. Wanneer over het kerkgenootschap van de Remonstrantse Broederschap wordt gesproken, zal waar mogelijk gebruik worden gemaakt van het kortere 'Remonstranten', met een

¹⁷ Arend van Baarsen, *"Misschien word je wel vriend: Een exploratief onderzoek naar de toetredingsmotieven van nieuwe leden en vrienden van (doopsgezinde-)remonstrantse gemeenten."* (Proponentsscriptie, Remonstrants Seminarium aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, 2017), 4-14.

¹⁸ Bert Dicou (red.), *Goddeeltjes: over God; Gods geest; een pelgrimstocht naar de toekomst; mens; kerk zijn in het teken van de hoop; Jezus* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2014).

hoofdletter. Wanneer het gaat om de remonstranten als gemeenschap van mensen of het remonstrantse gedachtegoed, dan is dat zonder hoofdletter.

Positieve kenmerken

Vrijzinnigen (waar remonstranten onderdeel van zijn) zijn geneigd zichzelf te definiëren met negatieven¹⁹. Zij zetten zichzelf af tegen orthodoxe en dogmatische denkbeelden en denominaties.²⁰ In dit onderzoek ga ik op zoek naar kenmerken van het remonstrantse gedachtegoed die intrinsiek en positief de inhoud definiëren. In sommige gevallen kan het van nut zijn het gedachtegoed toch in negatieven te verwoorden. Het ondogmatische karakter van het gedachtegoed bijvoorbeeld, kan niet onbesproken blijven. Waar mogelijk zal ik daarbij de geformuleerde positieve uitwerkingen vermelden.

De Remonstranten lieten reclamebureau Publicis in 2015 een campagne ontwerpen op basis van een onderzoek door onderzoeksbureau Motivaction (zie 1.1.). Deze campagne kreeg de titel 'Geloof begint bij jou!' en gebruikt positief geformuleerde slogans om de waardeproposities van de remonstranten in de vorm van marketingcommunicatie naar buiten te brengen. Dit is een van de uitgangspunten om positieve uitvloeijsels van het ondogmatische remonstrantse gedachtegoed op het spoor te komen.

Positieve kenmerken zijn in dit onderzoek eigenschappen van het remonstrants gedachtegoed die op positieve wijze verwoorden waar dat gedachtegoed zich in kenmerkt en onderscheidt van andere religieuze stromingen en hun gedachtegoed.

Het remonstrants gedachtegoed

De beleidsvisie 2020-2030 adresseert de thematiek die gaat over het doorgeven van het remonstrants gedachtegoed (zie hoofdstuk 1). Het onderzoek voor deze scriptie is een verkenning van wat het remonstrants gedachtegoed is. Een observatie waarin het remonstrants gedachtegoed verschilt van het vrijzinnig gedachtegoed kan waardevol zijn, maar voor dit onderzoek voert dat te ver. Martijn Junte (1972), predikant binnen de Remonstrantse Broederschap schreef zijn dissertatie over de remonstrantse traditie wat deels synoniem is voor het remonstrantse gedachtegoed. Dit zijn observaties uit Juntas proefschrift die voor dit onderzoek relevant zijn:

1. De remonstrantse traditie gaat over de vorm en inhoud van wat remonstranten geloven en doen. Zowel qua stijl van geloven als spiritualiteit, culturele belangstelling en algemene ontwikkeling. Belangrijk aspect van deze traditie is de eigen identiteit van geloven, zodat deze naast andere levensgebieden kan bestaan als werk, persoonlijke relaties, familie en politieke voorkeuren.
2. Remonstranten beargumenteren de kerkelijke vormen op traditionele gronden. Zij zijn conservatief en traditioneel als het gaat om de gezamenlijke identiteit die gevestigd is in de geschiedenis van het kerkgenootschap.
3. Persoonlijk geloven wordt formeel benaderd. Het is een persoonlijke zaak wat dit geloof inhoudt, dus wordt er niet of in canonieke literaire taal over gesproken en is daarmee nagenoeg ontoegankelijk voor anderen.²¹

¹⁹ Ulrich Libbrecht, *Adieu à Dieu: Naar een religieus atheïsme* (Apeldoorn: Maklu Uitgevers, 2014), 14.

²⁰ Chris Doude van Troostwijk, "Op zoek naar de kern van vrijzinnig geloven," interview gepubliceerd op 5 januari 2018 op de website van Dagblad Trouw, <https://www.trouw.nl/nieuws/op-zoek-naar-de-kern-van-vrijzinnig-geloven~bc935139>.

²¹ Martijn Junte, *De moeite waard om door te geven: de remonstrantse traditie aan het begin van de 21^e eeuw* (Amsterdam: VU University Press, 2017), 13-14.

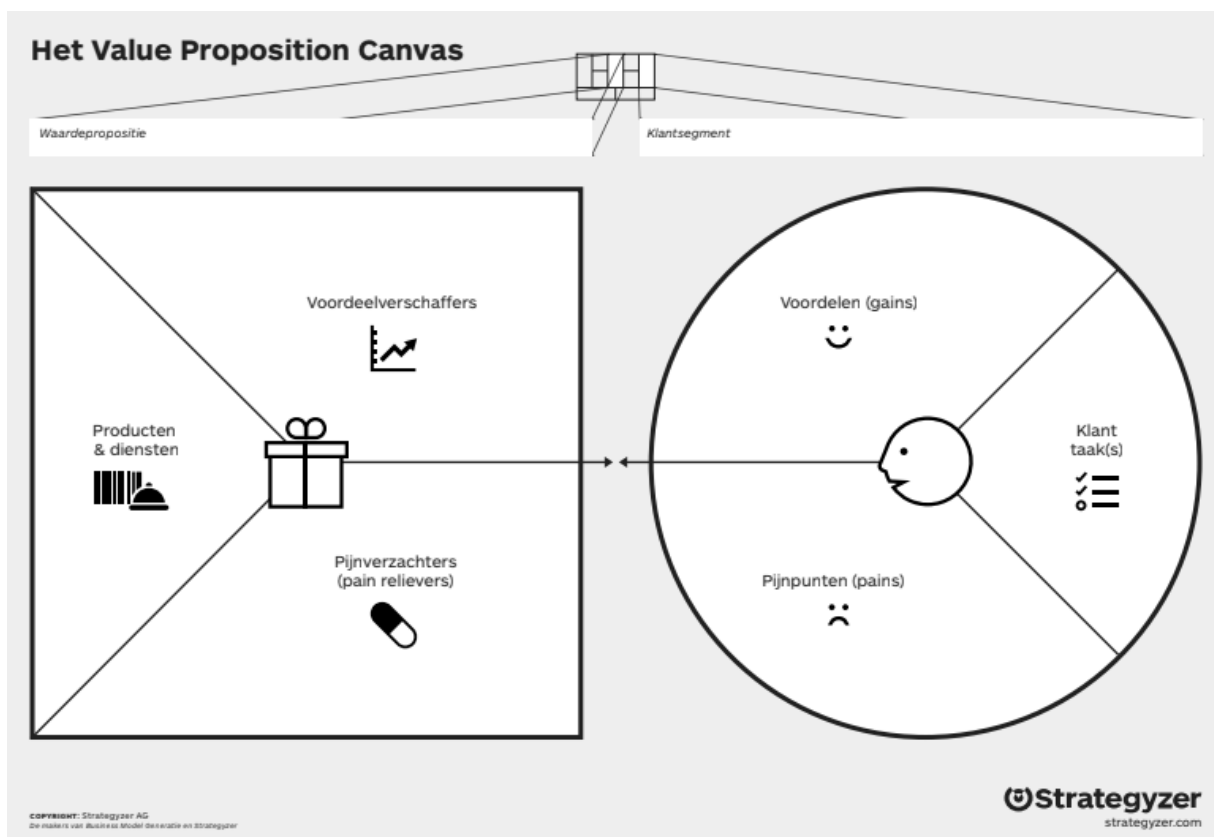
Waardeproposities en klantsegmenten

Waardeproposities en klantsegmenten zijn door Alexander Osterwalder, Yves Pigneur, e.a., uitvoerig uiteengezet in hun boek 'Waarde Propositie Ontwerp'. Waardeproposities bestaan uit drie elementen: producten & diensten, voordeelschaffers en pijnverzachters. Deze eigenschappen van de waardeproposities staan in verbinding met de verschillende klantsegmenten. Deze bestaat eveneens uit drie onderdelen, namelijk: voordelen, pijnpunten en klanttaken. Er ontstaat een *fit* wanneer waardeproposities aansluiten op een klantsegment.²²

De definitie van waardepropositie luidt: "Een waardepropositie beschrijft de voordelen die klanten kunnen verwachten van een verzameling producten en diensten."²³

De definitie van klantsegmenten luidt: "De klantsegmenten zijn de verschillende groepen mensen waarvoor een organisatie waarde wil creëren op basis van behoeften of gedragingen."

Voorbeelden van producten, diensten, voordeelschaffers en pijnverzachters kunnen zijn dat bij de remonstranten LHBT'ers en vrouwen evenwaardig zijn aan hetero's en mannen.²⁴ Bij remonstranten hoef je geen belijdenis te doen. Als je dit wel wilt mag je je eigen belijdenis schrijven. Remonstranten erkennen wetenschappelijke ontwikkelingen en zien deze niet als in strijd met interpretaties van Bijbelse verhalen of theologie. In dit onderzoek zullen deze en andere waardeproposities aan bod komen.

²² Osterwalder, Pigneur, e.a., *Waarde Propositie Ontwerp*, 8-9.

²³ Idem, 6.

²⁴ Van Baarsen, "Misschien word je wel vriend", 13.

Innovatieprojecten

In 2015 deed Motivaction onderzoek naar jongeren tussen 18 en 30 jaar op de Bible Belt.²⁵ Daaruit bleek een behoefte onder de doelgroep te bestaan aan activiteiten met een zingevende inslag. Geloven is voor deze mensen van belang, de rol van kerkgenootschappen staat ter discussie. De kerk wordt geassocieerd met verplichtingen en de kerkdienst verloopt volgens een vast stramien. Sociaal wordt de kerk als dwingend ervaren en oordelen van anderen schrikken af, aldus het onderzoek van Motivaction. De kerk die deze jongeren van huis uit kennen wordt als dwingend ervaren op de inhoud, waardoor er weinig ruimte is voor vragen en twijfels. De betreffende doelgroep ervaart daarnaast warme associaties bij een kerkgemeenschap. Een sociaal vangnet en een plek met gelijkgestemden is wat ze aantrekt. Het ideale kerkgenootschap heeft voor deze jonge mensen meer het open karakter van een gemeenschap (community) waar ruimte is voor interactie, vragen en persoonlijke verhalen. Na dit onderzoek ben ikzelf met twintigers en dertigers in Ede om tafel gegaan en zijn we met het eerste innovatieproject begonnen, die we de naam 'De Leven' gaven. Dit project heeft ruim zes jaar gedraaid, met een gemeenschap tot gevolg. Het innovatieve karakter van deze gemeenschap kwam voornamelijk tot uiting in de vorm van de activiteiten. Deze verschilden met de traditionele vormen van kerk-zijn.

Tijdens de start van dit project draaiden de remonstranten ook met de reclamecampagne 'Geloof begint bij jou!' In het beleidsplan van 2017 wordt woorden gegeven aan de kloof tussen deze reclamecampagne en de praktijk in de kerken van de remonstranten. Naar aanleiding van dit beleidsplan worden vier zogenoemde Vernieuwingsplekken (later 'Innovatieplekken') in het leven geroepen. Plekken waar nieuwe wegen verkend zullen worden om het remonstrants gedachtegoed door te kunnen geven. Deze plekken hadden overeenkomsten met De Leven, met de *Fresh Expressions* van de Church of England en de pioniersplekken van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) en werden in eerste instantie opgestart in Lochem-Zutphen, Naarden-Bussum, Eindhoven en Utrecht. Mijn onderzoek zal gebruikmaken van de bevindingen die innovatiepredikanten hebben opgedaan in deze innovatieve projecten van de remonstranten.

1.4. Relevantie en methode

De afgelopen decennia heeft de ontkerkelijking in Nederland doorgezet. De christelijke geloofswaarheden worden sinds halverwege de jaren '60 steeds minder door Nederlanders onderschreven. Jonge protestantse kerkleden daarentegen vertonen juist meer betrokkenheid bij de kerkelijke levenspraktijk.²⁶ Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sprak in *Geloven binnen en buiten verband* (2014) over 'Neofundamentalisten': een groeiende groep (vaak jonge) gelovigen dat op dogmatische wijze het geloof praktiseert.²⁷ In maart 2022 publiceerde het SCP een rapport met de titel *Buiten kerk en moskee*, waarin voor het eerst geconstateerd wordt dat meer dan de helft van de Nederlanders zichzelf niet meer gelovig noemen, atheïsten en agnosten vormen inmiddels de meerderheid onder de bevolking. Dit heeft niet alleen gevolgen voor individuen, maar ook voor verhoudingen in onze samenleving, aldus het SCP.²⁸

²⁵ Marjolein Eigenfeld, Peter Jobsen en Marcel Voorn, "*Jongeren en Remonstranten: inzicht in behoeften aan andere vormen van kerk zijn en zingeving.*" (Rapportage Project Z5509, Amsterdam, 10 april 2015).

²⁶ Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen, *Christenen in Nederland: Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid* (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2018), 7-8.

²⁷ Joep de Hart, *Geloven binnen en buiten verband: godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014), 85-91.

²⁸ Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen en Willem Huijnk, *Religie in een pluriforme samenleving: Diversiteit en verandering in beeld. Deel 3: Buiten kerk en moskee* (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2022), 7-8.

Op levensbeschouwelijk terrein ontstaat hier een groeiend gat. Een ruime helft van de Nederlanders zweeft ergens tussen gelovig en atheïst. In 2014 noemde ongeveer 22 procent zichzelf atheïst en een even grote groep zei in God te geloven.²⁹ Dat betekent dat 56 procent zoekt, twijfelt, het niet (zeker) weet. Vrijzinnige kerken zouden aan kunnen sluiten bij deze grote groep Nederlanders, maar doordat deze kerken zich kenmerken door vaagheid en een stoffig imago (zie hoofdstuk 1.), vinden zoekers geen aansluiting. Vrijzinnige kerken kenmerken zichzelf veelal door wat ze *niet* zijn. Een duidelijke en positieve formulering van kernwaarden is van belang om deze groep daadwerkelijk iets te kunnen bieden.

Dit onderzoek zal zich richten op een nadere verkenning van het remonstrantse gedachtegoed. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen mogelijk bijdragen aan een heldere positiebepaling van de remonstranten en interne verheldering. Andere vrijzinnige partijen kunnen hun voordeel uit de bevindingen halen. Voor de theologie en religiewetenschappen in het algemeen is een heldere omschrijving van wat het remonstrantse gedachtegoed en de waardeproposities die daaruit te destilleren zijn van belang, omdat het kansen kan schetsen voor andere initiatieven op gebied van theologie, religie en zingeving.

In de eerste fase van dit onderzoek is literatuur geselecteerd die bepalend is geweest in (de vorming van) het remonstrantse gedachtegoed. Een brede verzameling literatuur is verzameld op basis van aanbevelingen van bureaumedewerker Liesbeth Orthel (1961), emeritus predikanten Foeke Knoppers (1953) en Johan Goud (1950) en emeritus hoogleraar Marius van Leeuwen (1947). Daarbij gaf de AdRem Special van predikant Greteke de Vries (1959) een helder overzicht over een achttal hoogleraren van het seminarium en de kernpunten van hun theologische opvattingen.³⁰ Daarnaast waren literatuurlijsten in de biografische namenlijst van Piet Slis (1931) een bron van informatie.³¹ In de Handelingen die inzichtelijk zijn op het landelijk bureau heb ik steekproefsgewijs een groot deel van de periode 1980-2020 doorgelezen op zoek naar bepalende en/of veel voorkomende namen in de gesprekken en discussies op de landelijke vergadering. In de biografische namenlijst van Slis zijn deze personen gecombineerd met de hoogleraren en algemeen secretaris in de betreffende periode en is daarbij literatuur verzameld.

Na een brede literatuurselectie hebben de huidige seminariumhoogleraar Christa Anbeek (1961) en ik criteria opgesteld om de juiste literatuur over te houden, omdat de tijd beperkt is bij een scriptie van deze omvang. We hebben besloten studie te maken van de meer publieksgerichte publicaties, waarin auteurs iets proberen duidelijk te maken van het remonstrantse gedachtegoed. Daarbij is een groot deel van de publicaties van de hand van een collectief van auteurs, waardoor meerdere stemmen klinken over hetzelfde thema in het betreffende boek. De vraag is welke rode draden er door de jaren heen te onderscheiden zijn als het gaat om het positief formuleren van het remonstrantse gedachtegoed door de seminariumhoogleraren, algemeen secretarissen, predikanten en andere belangrijke en/of spraakmakende stemmen van de afgelopen veertig jaar.

De bevindingen van het literatuuronderzoek zijn uitgewerkt in hoofdstuk 2 (Welke positieve kenmerken waren bepalend voor het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020?) Deze positieve kenmerken komen voort uit publieksgerichte publicaties waarin spraakmakende personen over verschillende thema's hebben geschreven.

In het hoofdstuk 3 (Welke klantprofielen zijn er in de innovatieprojecten verkend en hoe is hierop

²⁹ "Jonge christen gelooft steeds vaker in duivel en hel," Nieuws, Trouw, geraadpleegd op 24 februari 2021, <https://www.trouw.nl/nieuws/jonge-christen-gelooft-steeds-vaker-in-duivel-en-hel~bd9a9c77>.

³⁰ Greteke de Vries, *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben? Remonstranten over hun verborgen geloof* (Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 2013).

³¹ P.L. Slis, *De Remonstrantse Broederschap: biografische naamljst 1905 – 2005* (Delft: Eburon, 2006).

geprobeerd vanuit het remonstrants gedachtegoed op in te spelen?) worden de verschillende klantsegmenten omschreven die naar voren zijn gekomen uit het werk van innovatiepredikanten, maar ook uit andere innovatieve projecten.

In hoofdstuk 4 (Hoe sluiten de waardeproposities uit de literatuur tussen 1980 en 2020 aan bij de klantsegmenten zoals verkend in de innovatieprojecten?) worden de waardeproposities uit hoofdstuk 2 vergeleken met de klantsegmenten uit hoofdstuk 3.

In de conclusies zal ik ingaan op de voordelen die klanten kunnen verwachten van de waardeproposities zoals die in de laatste veertig jaar verwoord zijn en waar kansen en uitdagingen liggen.

2. Welke positieve kenmerken waren bepalend voor het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020?

2.1. Inleiding

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond er een vrijzinnige zuil waar 50.000 Nederlanders zich toe rekenden. De Vrijzinnig Christelijke Jeugd Centrale (VCJC, maar in de jaren '60 nog V.C.J.C.) en de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (V.P.R.O.) zijn twee duidelijke uitingsvormen van deze zuil.³² Aan het einde van de jaren '70 zet de krimp van ledenaantallen echter stevig in. Van de 21.866 leden en vrienden in 1965 zijn er in 1975 nog 16.619 over.³³ De secularisatie wordt merkbaar. Bij de V.P.R.O. vond eind jaren '60 een culturomslag plaats. Aan het roer werden vrijzinnig protestantse dominees vervangen door vertegenwoordigers van de flowerpowergeneratie, de puntjes in de naam van de omroep verdwenen. De vrijzinnigen verloren een medium voor massacommunicatie. Ook de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond (VCSB) ging ter ziele, waarmee de vrijzinnigheid werd beroofd van haar innoverende 'kaderschool'.³⁴ Er kwam, vooral onder jongere mensen, een mentaliteitsverandering op. Zij waren antiautoritair en anti-institutioneel. De vrijzinnige jeugdbeweging VCJC verdween in deze beweging ook grotendeels.³⁵

In 1966 wordt het eerste onderzoek met de titel 'God in Nederland' door het tijdschrift Margriet gedaan. In 1979 door weekblad De Tijd en sindsdien door het tv-programma Kruispunt. In 1968 werd de Raad van Kerken in Nederland opgericht in een poging meer eenheid te creëren tussen deelnemende kerken.

De theoloog Simon Vuyk (1932) stelt dat vrijheid en verdraagzaamheid door de eeuwen heen kernwaarden van de Remonstranten zijn geweest. Dogma's en leerstellingen zijn niet aanwezig of werden in de loop der tijd geschrapt omdat men ze verouderd en wetenschappelijk onverantwoord vond. Remonstranten kwamen bekend te staan als verstandige en 'deftige vaderlanders'.³⁶ Onderlinge verdraagzaamheid was hun *unique sellingpoint*, al bleek dat in de geschiedenis een uitdaging. In de afgelopen eeuwen hebben remonstranten gepoogd verdraagzaam en tolerant te zijn naar elkaar. Desondanks was er geregeld sprake van een 'richtingenstrijd', 'twee polen' of een 'linker- en rechterflank'.³⁷

Aan het einde van de 19^e eeuw werd een aanpassing in de beginselverklaring gedaan waardoor de *Heilige Schrift* niet meer de gezaghebbende bron voor het geloofsleven werd. "Vrijheid en verdraagzaamheid veranderde van een ideële doelstelling in de aanduiding van een uitnodigend klimaat waarin een welopgevoed burger zijn medemens tegemoet diende te treden.(...) Het ging nu om vrijheid, om ruimte voor ieders individuele ontplooiing."³⁸

Remonstranten zijn volgens Vuyk altijd voor scheiding van kerk en staat zijn geweest, met één vaderlandse protestantse kerk als forum met verschillende belijdenissen. Van oudsher hebben zij als doel gehad zichzelf op te heffen bij de vorming van één kerk.³⁹ Deze opheffing en het vormen van een plek waar diversiteit in belijden gold werd niet gerealiseerd. Vuyk is van mening dat kerken niet samen te voegen zijn vanwege uiteenlopende overtuigingen.⁴⁰ De krimp van kerken in het algemeen,

³² Simon Vuyk, *Het einde der Remonstranten* (Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum, 2012), 31.

³³ Slis, *De Remonstrantse Broederschap*, 118-119.

³⁴ Vuyk, *Het einde der Remonstranten*, 40-41.

³⁵ G.J. Hoenderdaal, e.a., *Een gedroomde toekomst: bijdragen voor de discussie over de toekomst van de remonstranten* (Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 1993) 7.

³⁶ Vuyk, *Het einde der Remonstranten*, 14.

³⁷ Idem, 20-30, 34-37.

³⁸ Idem, 32.

³⁹ Idem, 15-17.

⁴⁰ Idem, 60-61.

maar van de Remonstrantse Broederschap in het bijzonder, werd de motor van veel belangrijke publicaties, debatten en initiatieven. Auteurs werden door de ledenterugloop gedreven positieve kenmerken van de Remonstranten voor het voetlicht te brengen. Deze kenmerken zullen worden behandeld in de volgende paragrafen.

Dit tweede hoofdstuk is opgedeeld in kernthema's, die tijdens de literatuurstudie telkens terug kwamen. Ik heb een poging gedaan aan de hand van verschillende publieksgerichte publicaties met veelal een veelkleurig aantal stemmen te verwoorden wat het remonstrants gedachtegoed is. In de vorming van een thematische indeling stuitte ik op de jaarrede van jurist Wibren van der Burg (1959), toen hij voorzitter was van de CoZa. De jaarrede werd uitgesproken in de Algemene Vergadering op 4 juni 2005 (zie bijlage 1) en de zeven kernthema's die hij onderscheidt, bleken veelal overeen te komen met mijn eigen indeling. Deze heb ik op basis van de indeling van Van der Burg aangescherpt en bijgesteld, waardoor de volgende thema's zijn verwoord:

- Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid.
- Persoonlijk en ervaringsgericht geloof en de rol van de geloofsgemeenschap of kerk.
- Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken.
- Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo's en hetero's.
- Openheid voor kunst, cultuur en wetenschap.
- Maatschappelijk engagement (diaconie, geloof en samenleving, praktische spiritualiteit).
- Zoektocht naar nieuwe relevantie en onderscheidend 'remonstrants' geluid.

Belangrijkste bronnen

De vrijzinnige zuil bestaat nagenoeg niet meer en het besef dat de kerk zijn hoogtijdagen gehad heeft, groeit. Van ongeveer 14.000 leden in de jaren '90, krimpt het kerkgenootschap van de Remonstranten naar een kleine 4.500 leden in 2020.

In 1978 werd Jan Willem Nieuwenhuijsen (1942-2019) Functionaris Algemene Zaken en in 1982 algemeen secretaris van de Broederschap (tevens ambtelijk secretaris CoZa).⁴¹ Met de benoeming van een algemeen secretaris in plaats van een Predikant in Algemene Dienst of Functionaris Algemene Zaken werden de verantwoordelijkheden van de landelijke organisatie vergroot. Dit markeert het begin van dit onderzoek, omdat ledenkrimp vanaf 1982 meer landelijk werd geagendeerd.

In 1989 werd Mijne Bosman-Huizinga (1944-2019) algemeen secretaris. Zij was dienstdoend predikant van 1969 tot 1989, voordat zij als algemeen secretaris begon. Haar levensmotto was 'Al doende geloven', wat de titel werd van het boekje dat bij haar afscheid aan haar werd aangeboden. Bosman-Huizinga werd in 2008 opgevolgd door Tom Mikkers (1969). Hij initieerde de marketingcampagne 'Geloof begint bij jou!' in 2014, wat van belang is voor dit onderzoek. Eind 2016 werd Joost Röselaers (1979) algemeen secretaris, hij werd opgevolgd door interim-secretaris Wouter Voshol (1984). Sinds eind 2019 vervult Annemarie Gerretsen (1969) deze taak.

De hoogleraren in deze periode zijn voor dit onderzoek van belang, omdat zij een stempel zetten op de theologische koers van de Remonstranten. Elze Jan Kuiper (1929-2006) was hoogleraar van 1977 tot 1992. Hij voelde zich aangetrokken tot de Remonstrantse Broederschap vanuit een Vrijzinnig-hervormd gezin, omdat men zich bij de remonstranten bewoog op de grens van kerk en cultuur; van geloof en wetenschap; van overtuiging en twijfel, kritiek. Hij promoveerde op de theologie van Paul

⁴¹ Slis, *De Remonstrantse Broederschap*, 166-171.

Tillich die raakvlakken heeft met de contrastervaringen die centraal staan in de theologie van Christa Anbeek. Het persoonlijke geloof had een prominente plaats in het denken van Kuiper.⁴²

Vanaf 1992 neemt Theodoor Marius van Leeuwen (1946) de plek van Kuiper in als hoogleraar aan het seminarium tot 2012. Voor Van Leeuwen was het persoonlijke karakter van geloven van groot belang. Hij had een kritisch-vrome levensoriëntatie en relativeerde het absolute, omdat het geloof persoonlijk en dus subjectief is. Van Leeuwen zag in poëzie en religiositeit subtielere talen die nodig zijn om “verder te kijken dan naar wat op het oog bestaat, om te kijken naar het meer, het andere.”⁴³ Hij concludeerde in zijn afscheidsrede aan de Universiteit Leiden in 2012 dat het niet voor alle mensen *nodig* is te geloven. Voor Van Leeuwen persoonlijk is het wel nodig, omdat het volgens hem zinvol en goed is met mensen samen te leven op een basis van vertrouwen, welwillendheid en rechtvaardigheid. De bronnen waaruit mensen putten mogen van Van Leeuwen verschillend zijn. Hij kan het persoonlijk niet laten dit basisgeloof te putten uit de godsdienstige tradities. Daarvoor heeft hij een gemeenschap nodig om “geloof te zoeken, te vinden, te vieren.”⁴⁴

Sinds 1 september 2013 is Christa Wilhelmina Anbeek (1961) hoogleraar aan het remonstrants seminarium. Door grote verlieservaringen begon de intellectuele zoektocht van Anbeek naar de dood. Via het zenboeddhisme en godsdienstfilosofie vond ze taal die de last van verdriet kon verlichten.. Christelijke termen werden door Anbeek herijkt en een gemeenschappelijke taal werd gezocht om met anderen persoonlijke ervaringen te kunnen delen. Het werd een zoektocht naar nieuwe betekenis.⁴⁵

In dit hoofdstuk hebben de algemeen secretarissen en hoogleraren een belangrijke stem, evenals vele predikanten, die mede de theologische invulling gaven van de Remonstranten. Aan de hand van zeven thema's zullen de voornamelijk theologische verwoordingen van het gedachtegoed zo veel mogelijk chronologisch uiteen gezet worden, waarin stemmen elkaar aanvullen, maar ook soms tegenspreken.

De Kort Bestek reeks is in de jaren '90 een belangrijke publieksgerichte publicatie. Daarnaast kwamen er zogenoemde Vlugtschriften die tevens bedoeld waren voor een breder publiek. Het gesprek over een gezamenlijk belijden kwam in deze periode op gang, ook hier is een heel aantal publicaties aan geweid. In 2006 werd de nieuwe remonstrantse belijdenis aangenomen.

2.2. Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid

Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid zijn kernwaarden voor remonstranten. Deze drie waarden zijn niet los van elkaar te zien, maar worden in de literatuur vaak bij elkaar genoemd. In een vlugschrift ter voorbereiding op de Algemene Vergadering van Beraad in 1993 komt een aantal predikanten aan het woord over hoe zij de toekomst voor zich zien.

Allereerst schrijft emeritus predikant Heine Siebrand (1951) in zijn bijdrage de kritische noot dat humanisten geen christenen zijn en christenen geen humanisten. Althans, zo wordt het volgens hem in de schoolboeken voorgesteld. Siebrand meent dat de werkelijkheid veelzijdiger is. De vrijheid en verdraagzaamheid die humanisten belangrijk vinden in de zin van openheid en aandacht voor

⁴² De Vries, *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben?*, 41-43.

⁴³ De Vries, *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben?*, 48-49.

⁴⁴ Marius van Leeuwen, “Hoe nodig is het te geloven?,” geraadpleegd op 3 december 2021, <https://www.remonstranten.nl/blog/verdieping/hoe-nodig-is-het-te-geloven/>

⁴⁵ De Vries, *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben?*, 53-55.

wetenschap en cultuur, is ook bij gelovigen te vinden. Vrijheid en verdraagzaamheid garanderen, volgens Siebrand ruimte voor de mens en benadrukken daarbij de eigen verantwoordelijkheid. De vrijheid die ook remonstranten lief is, kwam tot uiting in “de scheiding van kerk en staat, bijbeluitleg steunend op wetenschappelijke methoden en de aandacht voor wijsbegeerte, kunst en cultuur.” Siebrand schrijft dat dit in de praktijk sporadisch terug te vinden is in remonstrantse gemeenten. Gemeenteleden noemen zichzelf soms humanist, maar willen bij de kerk betrokken zijn omdat deze rituelen heeft en ‘iets te vieren’. Tegelijkertijd erkent Siebrand dat het nauwelijks nog mogelijk is een voorstelling te vormen van wat christenen geloven, waardoor men stamelend over God en geloven spreekt. Een ontwikkeling die gelovigen zich niet kunnen permitteren. Siebrand pleit voor een kerk waar vrijheid en verdraagzaamheid kernwaarden zijn, maar waar mensen ook om elkaar geven, omzien naar elkaar en de wereld en mensen die “zwichten voor God, en samen opstaan tegen het einde van alles.”⁴⁶

Volgens Simon Vuyk is het niet zo dat vrijheid en verdraagzaamheid per definitie ontbreken bij andere kerkgenootschappen of organisaties. Voor remonstranten zijn deze waarden echter leidende motieven, met praktische gevolgen, zoals de inzegening van homohuwelijken, de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de vrijheid een eigen belijdenis te schrijven en daarmee vrijheid van geloven en geweten. In een steeds internationaler en multicultureler wordende samenleving zullen volgens Vuyk de waarden van vrijheid en verdraagzaamheid een groeiende rol gaan spelen bij de ontmoeting tussen verschillende levensbeschouwingen en godsdiensten.⁴⁷

Wijlen emeritus predikant Christiane Berkvens-Stevelinck (1946-2017) kenschetst de open levenshouding van remonstranten die enkel mogelijk is door middel van vrijheid en verdraagzaamheid. Het is volgens Berkvens een in de huidige maatschappij onmisbare houding, waarin de eigen levenshouding, het eigen geloof, hoop en maatschappelijk engagement voortdurend voor vernieuwing open is.⁴⁸

Deze voortdurende vernieuwing is volgens emeritus predikant Peter Kattenberg (1954) niet het enige dat voortkomt uit een vrije en verdraagzame houding. Hij resulteert volgens hem ook in de mogelijkheid open te staan naar buiten toe en personen, denkwijzen en culturele stromingen toe te laten. Ook als dit de “sceptische en illusieloze cultuur van de buitenwereld is.” Verdraagzaamheid kan volgens Kattenberg helpen bij het vinden van gezamenlijke idealen.⁴⁹

Bij vrijheid en verdraagzaamheid hoort volgens wijlen jurist en hoogleraar Madzy Rood-de Boer (1923-2009) ook de individuele vrijheid van iedere gelovige, zowel op theologisch als op ethisch vlak. Door de groeiende individualisering wordt vrijheid en verdraagzaamheid daarom van steeds groter belang. In 1989 schreef zij mede over voortplantingstechnieken en de verschillende invalshoeken van waaruit dit thema belicht kan worden in het kader van individuele vrijheid.⁵⁰

In 1996 schreef hoogleraar Herman Johan Heering (1912-2000) een boek “voor wie aan God geen boodschap hebben.” Hij richt zich tot een cultuur die zich ontwikkelt met mensen die geloven links laten liggen. Heering toont begrip voor hen, omdat er volgens hem te veel wordt geleden op de

⁴⁶ H.J. Siebrand, “Tegen het einde van alles,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 9-11.

⁴⁷ Simon Vuyk, “Centrum voor vrijzinnige godsdienst en tolerantie,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 20.

⁴⁸ Christiane Berkvens-Stevelinck, “Een droom van een toekomst,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 25.

⁴⁹ P. Kattenberg, “Een goed gebouw in een grote stad,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 29-31.

⁵⁰ M. Rood-de Boer, e.a., *Remonstrants vlugschrift 1: “Welgeschapen”: vragen over voortplantingstechnieken* (Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 1989), 5-35.

wereld. Hij vindt dat het lijden een aanleiding mag zijn om niet te geloven. Verder prijst Heering de vrijheid en verdraagzaamheid van remonstranten, omdat dit voorwaarden zijn waardoor iedereen recht van spreken heeft. Iedere stem telt mee en remonstranten hoeven het niet met elkaar eens te zijn om toch een gemeenschap te vormen. Ook minderheden en critici hebben volgens Heering recht van spreken.⁵¹

Een aantal jaren later, in 1999, vulde wijlen emeritus predikant Hendrik Johan (Han) Adriaanse (1940-2012) hierbij aan dat afstand-nemen van gangbare religieuze voorstellingen of praktijken een vrijzinnige eigenschap is. Met de kanttekening dat dit in meer religieuze tradities voorkomt. Volgens Adriaanse zijn het vooral de grote religieuze tradities die veel ruimte laten voor dit kritisch afstand-nemen en daar soms zelfs toe uitnodigen, waarmee het geloof een weg van inzicht tot inzicht wordt, wat als een proces van verlichting gezien kan worden. Adriaanse stelt dat dit proces niet op hoeft te houden bij de grenzen van het geloof en iemand door dit afstand-nemen tot ongelooft gebracht kan worden. Vrijzinnigen erkennen volgens hem deze mogelijkheid, omdat het niet per se een jammerlijke dwaling is, maar een weloverwogen beslissing kan zijn waarin een mens zichzelf realiseert. Bij vrijzinnigen kan worden aangestuurd op ongelooft, omdat het een weg is van zelfrealisatie of zelfontplooiing. "Niet voor de eeuwigheid, maar wel tot nader order."⁵²

Vrijheid en verdraagzaamheid zijn geen 'bezit' van remonstranten of vrijzinnigheid, er kan dan ook geen scherpe definitie van vrijzinnigheid worden gemaakt. Volgens Willem Drees (1954) kan een vrijzinnige en remonstrantse levensinstelling ook gevonden worden bij gereformeerden en katholieken, bij joden, islamieten, soefi's en andersgelovigen, bij humanisten en andere ongelovigen.⁵³

Remonstranten benadrukken volgens Wibren van der Burg de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid. Deze past in de huidige postmoderne tijd bij de individualisering. Deze wordt door remonstranten positiever geduid dan meestal gedaan wordt in christelijke kringen. Dit maakt het mogelijk niet-exclusief te kijken naar het christendom, waardoor aanhangers van andere levensovertuigingen als gelijkwaardig kunnen worden gezien en behandeld.⁵⁴

Vrijheid en verdraagzaamheid zijn als beginsel niet onproblematisch. Wijlen emeritus predikant Catharina Wilhelmina (Willemien) van Veen - de Graeff (1937-2018) stelt dat er grenzen zijn aan verdraagzaamheid, bijvoorbeeld bij maatschappelijk onrecht, discriminatie en gevaarlijke ideologieën. Het is volgens Van Veen wel van belang dat het geloof ook handen en voeten krijgt. Vragen over spiritualiteit en ethiek, mystiek en engagement, meditatie en actie, horen volgens haar bij elkaar.⁵⁵

Verdraagzaamheid, met zelfreflectie naar de eigen onverdraagzaamheid is een van de thema's geweest van algemeen secretaris Tom Mikkers. Hij citeert in zijn boek uit 2014 "de geliefde tekst" van de Remonstranten: "Eenheid in het nodige, vrijheid in het niet-nodige en in alles de liefde." Een

⁵¹ H.J. Heering, *De God die niet meer nodig is: Voor wie aan God geen boodschap hebben* (Zoetermeer: Meinema, 1996), 10-14.

⁵² H.J. Adriaanse, "Geloof als bewaren van een geheim," in *Een beetje geloven*, red. Drees 88.

⁵³ Willem B. Drees, "Een beetje geloven – een vrijzinnige stijl," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 11.

⁵⁴ Van der Burg, "Op zoek naar een eigentijdse ethiek," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 174-176.

⁵⁵ Willemien van Veen – De Graeff, "Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten: over spiritualiteit," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 66-70.

tekst die de vrijheid en verdraagzaamheid van het kerkgenootschap benadrukt. Mikkers vindt verdraagzaamheid een spirituele opdracht voor jezelf.⁵⁶

Samenvatting

Alle behandelde auteurs lijken het met elkaar eens als het gaat om vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid. Het zijn voorwaarden voor de dialoog met elkaar, met andersdenkenden en met andere religies en levensbeschouwingen. Deze vrijheid gaat zo ver dat zelfs ongeloof een plek mag hebben in het palet van geloven, waarbij dit niet als dwaling wordt gezien, maar als existentiële ontwikkeling. Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid zijn ook voor individuele spirituele ontwikkeling een voorwaarde. In een pluriformer en multicultureler wordende samenleving is deze eigenschap van het remonstrantse gedachtegoed voorwaarde om als kerkgenootschap aansluiting te kunnen blijven zoeken en vinden.

2.3. Persoonlijk en ervaringsgericht geloof en de rol van de geloofsgemeenschap of kerk

In de afgelopen veertig jaar is de nieuwe geloofsbelijdenis uit 2006 een belangrijke uitingsvorm van het belang van het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof geweest. In het kader van de gesprekken over deze belijdenis, schreven wijlen emeritus hoogleraar Elze Jan Kuiper (1929-2006) en emeritus hoogleraar Marius van Leeuwen het boek *Als een vuurbaken*. Zij constateren dat binnen remonstrantse kringen grote waarde wordt gehecht aan het persoonlijke karakter van geloof. Dit valt volgens Kuiper en Van Leeuwen echter altijd min of meer samen met de rol van de geloofsgemeenschap of kerk, omdat geloven iets heel persoonlijks is: een ander kan niet voor jou bepalen hoe of wat te geloven, maar geloven moet wel worden gezien als iets wat onderdeel kan zijn of misschien wel zou moeten zijn, van een collectief. Dit komt direct tot uiting in de (voorlopige) belijdenis die remonstranten hebben om het *gezamenlijk* geloof te formuleren, aldus Kuiper en Van Leeuwen.⁵⁷

Mensen die lid willen worden van een gemeente kunnen hun eigen belijdenis schrijven, waarin volgens Kuiper en Van Leeuwen de nadruk ligt op het persoonlijke van het gedeelde geloof. Omdat belijdenissen in het verleden nogal eens zijn gebruikt om geloofs- en gewetensvrijheid aan banden te leggen, het zogenoemde confessie-misbruik, benadrukken Kuiper en Van Leeuwen dat belijden bij remonstranten eerder een beamen is: "je eigen stem invoegen in het koor dat al bezig is". Beiden vinden formulieren met belijdenissen wel nuttig, maar niet noodzakelijk voor de christelijke gemeente.⁵⁸

Het persoonlijke karakter van geloven voor remonstranten betekent volgens wijlen emeritus hoogleraar Gerrit Jan Hoenderdaal (1910-1998) ook dat er vele interpretatiemogelijkheden ontstaan wanneer gesproken wordt over 'het' remonstrantse gedachtegoed, omdat er geen remonstrantse geloofsleer of kerkbegrip is. Hoenderdaal stelt zichzelf daarbij de vraag of predikanten de mensen moeten zijn die inspiratie doorgeven. Hij oppert een meer participerende manier van kerk-zijn, waarin iedereen zijn en haar rol inneemt, zodat er een gemeenschap kan ontstaan waar 'gevierd kan

⁵⁶ Tom Mikkers, *Het voelt echt goed: Spiritualiteit van de verdraagzaamheid* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2014) 18-25.

⁵⁷ E.J. Kuiper en Th.M. van Leeuwen, *Als een vuurbaken: Teksten over de functie van belijdenissen naar remonstrants inzicht* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1994), 75.

⁵⁸ Idem, 6-60.

worden in de eredienst.⁵⁹ Dit sluit aan bij het visioen van Heine Siebrand, waarin de kerk een gemeenschap is waar mensen naar elkaar omzien en naar de wereld.⁶⁰

Persoonlijk geloof en individuele geloofsbeleving zijn volgens Van Veen voor veel remonstranten van groot belang. Voordat iemand lid wordt van een gemeente is er de mogelijkheid een persoonlijke geloofsbelijdenis te schrijven. Deze ruimte is er, maar wordt ook wel noodzakelijk gevonden, in een tijd van keuzevrijheid en het mondige individu dat verantwoordelijk is voor zijn of haar eigen keuzes, aldus Van Veen.⁶¹

Han Adriaanse stelt dat de vrijzinnigheid de naam is van een gezindheid en een beginsel waarbinnen individuele gelovigen de bevoegdheid toegekend krijgen om zelf over de aard en inhoud van hun geloof te beslissen. God kan voor remonstranten een ander zijn dan die van de Joods-Christelijke traditie, aldus Adriaanse. Een niet-persoonlijk wezen, een vonk van inspiratie. Remonstranten mogen zelf weten wat zij onder 'God' verstaan. Het eigen inzicht hierin wordt volgens Adriaanse vaak wel gevormd door overtuigingen van anderen.⁶²

Hoogleraar Hetty Zock (1957) plaatst de kritische noot dat hoewel het geloof subjectief is voor remonstranten, dit niet betekent dat iedereen maar kan geloven wat hij of zij wil. Het betekent dat het subject er volledig in betrokken wordt. Niet alles is even geloofwaardig, aldus Zock. Zij vindt het de uitdaging voor moderne gelovigen om de middenweg te zoeken tussen relativisme en fundamentalisme. Niet alles uit de traditie klakkeloos overnemen, maar wel beelden en gedachten over een goddelijke werkelijkheid voorstellen. Daarvoor is volgens Zock het subjectieve karakter van geloven nodig, dat het subject er volledig in betrokken wordt. Om dit te bewerkstelligen pleit Zock ervoor om "voorlopig" het hart centraal te stellen in het geloofsleven." Geraakt worden is het begin van geloven. Pas daarna wordt een intellectuele, systematisch theologische verantwoording van belang, aldus Zock.⁶³

De gedachte van Zock dat niet alles even geloofwaardig is en er hermeneutische grenzen zijn als het gaat om geloven, maar ook als het gaat om het ambt van predikant, laat ook predikant Martijn Junte zien in zijn proefschrift. In een voorbeeld vanuit de PKN over de atheïstische dominee Klaas Hendrikse, blijkt dat de PKN normen stelt als er over God gesproken wordt.⁶⁴

Han Adriaanse lijkt een andere consequentie van de stelling van Zock te verwoorden, als hij stelt dat radicaal relativisme niet vrijzinnig is, omdat de vrijzinnigheid van oudsher wordt gekenmerkt door "de overtuiging dat bepaalde opvattingen of leerstellingen of argumentaties of verhalen niet door de beugel kunnen; niet *meer* door de beugel kunnen."

Wibren van der Burg gaat nog een stap verder door te stellen dat individueel en persoonlijk geloof zou moeten betekenen dat spiritualiteit in verbinding staat met de praktijk. In het verlengde daarvan staan voor Van der Burg verantwoordelijkheid en individuele vrijheid centraal.⁶⁵

H.J. Heering acht het van belang dat ieder mens zijn of haar leven lang nieuwsgierig blijft. Hierdoor kunnen mensen zich steeds verder ontwikkelen, waardoor een individu zijn of haar weg kan vinden. Hoewel dit een individueel proces kan zijn en godsdienst en levensovertuiging persoonlijke zaken

⁵⁹ Hoenderdaal, e.a., *Een gedroomde toekomst*, 5-8.

⁶⁰ H.J. Siebrand, "Tegen het einde van alles," in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 11.

⁶¹ Van Veen, "Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 65.

⁶² H.J. Adriaanse, "Geloof als bewaren van een geheim," in *Een beetje geloven*, red. Drees 85-86.

⁶³ Hetty Zock, "De brief van de karper: Geloven in de tijd van de psychologie," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 112-113.

⁶⁴ Junte, *De moeite waard om door te geven*, 68-70.

⁶⁵ Wibren van der Burg, "Op zoek naar een eigentijdse ethiek," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 174.

zijn, is geloven volgens Heering iets gezamenlijks. Wij hebben volgens hem medemensen nodig, ook als het gaat om geloven in God. In de erediensten draait het echter niet om de mens, maar om God. Daar oefent de gemeente volgens Heering met geloven. Welke kerkelijke denominatie uiteindelijk gekozen wordt maakt Heering niet uit, als het maar van harte gebeurt.⁶⁶ Van Veen sluit hierbij aan door te stellen dat persoonlijk geloof en geloofsgemeenschap elkaar vooronderstellen en dragen. Zij betoogt dat een gemeente bedding kan bieden voor het leven, zodat mensen op elkaar terug kunnen vallen en van elkaar kunnen leren, in plaats van enkel kortdurende emoties of mooie gevoelens.⁶⁷

Volgens Zock groeit de behoefte aan zo'n gemeenschap, juist nu zelfverwerkelijking en autonomie centrale waarden geworden zijn, omdat het in onze geïndividualiseerde samenleving ingewikkelder geworden is om een identiteit te vormen en relaties aan te gaan. Er wordt meer van het individu verwacht dan vroeger, aldus Zock.⁶⁸

In de remonstrantse geloofsbelijdenis die in 2006 door het predikantenconvent aan de gemeenten is aangeboden, staat de zoekende, verlangende mens voorop. Geen enkele belijdenis heeft bij remonstranten "een onweersprekelijk gezag". Belijdenissen hebben als doel "in voorzichtigheid en liefde de weg te wijzen en voor te lichten."⁶⁹ Het convent van remonstrantse predikanten heeft de volgende belijdenis in 2006 opgesteld:

*Wij beseffen en aanvaarden
dat wij onze rust niet vinden in de zekerheid
van wat wij belijden,
maar in verwondering over wat ons toevalt en
geschonken wordt;
dat wij onze bestemming niet vinden in
onverschilligheid en hebzucht,
maar in wakkerheid en verbondenheid met al wat leeft;
dat ons bestaan niet voltooid wordt door wie we zijn
en wat we hebben,
maar door wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten.*⁷⁰

Tijdens de Algemene Vergadering van Beraad op 12 maart 2005 hield Johannes Magliano-Tromp (1964) een inleiding (zie bijlage 3) waarin hij twee redenen noemt om niet tot gezamenlijk belijden te willen komen en twee redenen om dat wel te doen. Doel van de inleiding lijkt begrip te tonen voor de tegenstanders van een nieuwe belijdenis om ze daarna te overtuigen van het nut van een nieuwe belijdenis.

Tromp bepleit dat godsdienst en geloof onderhouden moeten worden en dit beter in gemeenschappelijkheid gaat dan individueel. Daarnaast wijst Tromp op de hoop die het grote geschenk is van het christelijke geloof en gekoesterd en geoefend moet worden, waarbij een gezamenlijke formulering van het geloof helpen kan:

En dan dus ook het altijd weer net iets hoger leggen van de lat: proberen of je vandaag net iets meer over de inhoud van je eigen, individuele geloof durft te zeggen dan gisteren. Als het ons doel is om in

⁶⁶ Heering, *De God die niet meer nodig is*, 5-51.

⁶⁷ Van Veen, "Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 65-71.

⁶⁸ Zock, "De brief van de karper," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 107-109.

⁶⁹ "Wiki: Belijdenis," Remonstranten.nl, geraadpleegd op 6 mei 2022, <https://www.remonstranten.nl/wiki/geloof/belijdenis/>.

⁷⁰ Bert Dicou, Elza Kuyk, e.a., *Als geloof bij jezelf begint: Remonstranten en hun identiteit* (Utrecht: Arminius Instituut en Remonstranten, 2015), 6.

ons eigen geloof sterker te worden, moediger, uitgesprokener, dan denk ik dat de poging, nu en steeds weer, te komen tot een formulering, hoe voorlopig ook, van wat wij in gemeenschappelijkheid geloven, ons daarbij zeer goed zal kunnen helpen.⁷¹

Van Veen schreef een aantal jaren voor de nieuwe geloofsbelijdenis over de zinzoekende mens als beginpunt voor remonstrantse gelovigen. Het is de mens die zoekt naar het 'waarom' en 'waartoe' van het bestaan, naar zin, perspectief en samenhang, waar alles begint.⁷²

Hoewel geloven voor veel remonstranten bij de mens begint, is dit volgens Johan Goud gegrond in Jezus Christus, waarover geschreven is in de Bijbel. Echter begint de christologie volgens Goud ook 'beneden', bij wat de mens Jezus kan hebben geloofd en verkondigd. Altijd met de relativering dat verhalen over Jezus in 'overdreven' taal geschreven zijn waar geen dogma's op gebouwd kunnen worden en daardoor altijd naast andere godsdiensten kan staan, aldus Goud.⁷³

Wim Drees is van mening dat persoonlijke vroomheid van belang is, evenals het persoonlijke karakter van geloof; spiritualiteit als levensinstelling, waarbij het niet kan blijven bij spreken over God, maar ook spreken *tot* God.⁷⁴ Waarbij de godsbeelden volgens Van Veen uiteen lopen, evenals opvattingen over Christus, de kerk, Bijbel en liturgie. Een dogmatische omlijning is er nagenoeg niet. Binnen vrijzinnige kringen is er volgens Van Veen een oecumenische verscheidenheid aan spiritualiteiten.⁷⁵

Het verstand kan hierbij volgens H.J. Heering enkel *verwijzen* naar de belangrijkste en kostbaarste elementen van ons leven. Mensen zouden het verstand niet los moeten laten, maar wel moeten beseffen dat liefde en schoonheid niet in cijfers te vatten is.⁷⁶ Marius van Leeuwen sluit hier in zijn afscheidsrede (24 september 2012 aan de Universiteit Leiden) op aan door te zeggen dat het niet nodig is te geloven om een zinvol en gelukkig leven te leiden, maar wel een zinvolle optie blijft als gezichtspunt waaruit de wereld gezien en beleefd kan worden. Subtielere talen van poëzie of religiositeit zijn nodig om antwoorden te geven - of op z'n minst een taal om erover te spreken - op dat wat het zichtbare, meetbare en hanteerbare overstijgt.⁷⁷

Christiane Berkvens-Stevelinck was predikant in Rotterdam. Zij gaf een laatste boekje uit toen duidelijk werd dat ze opnieuw kanker had en dat ze dit naar grote waarschijnlijkheid niet zou overleven. "Vertrouwen in God hebben is een persoonlijk gevoel dat respect verdient, net zoals de vaststelling dat dat onzin is een gedachte is die respect verdient," schrijft zij.⁷⁸ Berkvens leefde in diepe verbondenheid met de Eeuwige en bad iedere avond voor het slapen gaan.⁷⁹

Tom Mikkers plaatst kanttekeningen bij een al te persoonlijk geloof waarin het vooral lijkt te draaien om het goede gevoel dat het individu aan geloven overhoudt, met een eenzijdige gerichtheid op het subjectieve (geraakt worden is belangrijker dan het eeuwige leven); het onvermogen het individuele te relativieren (autonomie en authenticiteit boven de samenleving of een gemeenschap);

⁷¹ Johannes Tromp, *Reden en rechtvaardiging van gemeenschappelijk belijden, Inleiding AV van Beraad 2005*, 5.

⁷² Van Veen, "Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 57-60.

⁷³ J.F. Goud (red.), *Waar komt ons geloof vandaan?: Over openbaring en ervaringen* (Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 2002), 11-15.

⁷⁴ Drees, "Een beetje geloven – een vrijzinnige stijl," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 14.

⁷⁵ Van Veen, "Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 64.

⁷⁶ Heering, *De God die niet meer nodig is*, 22-23.

⁷⁷ "Blog: verdieping: Hoe nodig is het te geloven," Remonstranten.nl, geraadpleegd op 10 mei 2022, <https://www.remonstranten.nl/blog/verdieping/hoe-nodig-is-het-te-geloven/>.

⁷⁸ Christiane Berkvens-Stevelinck, *En nu ben ik aan de beurt: Spiritualiteit van het sterven* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2018), 14.

⁷⁹ Idem, 24.

‘spiritainment’ in de plaats is gekomen van het heilige (spirituele ervaringen door wat de mens zelf maakt in de vorm van theater, popconcerten, verre reizen) en het ideaal van de *selfmade man* (overschatting van het individuele kunnen), aldus Mikkers.⁸⁰ Religie zou volgens hem urgente en relevante verbindingen kunnen leggen in grensgebieden van het leven, zoals bij een verlies, conflict of naderend levenseinde.⁸¹

Marius van Leeuwen sluit hier op aan in zijn afscheidsrede door Charles Taylor aan te halen als het gaat om de zoektocht naar taal bij grensgebieden van het leven, die Taylor ‘unquiet frontiers’ noemt. Levensvragen komen volgens Van Leeuwen op “op momenten van grote feestelijkheid of verslagenheid, wanneer er leven te vieren of te betreuren is.” Op die momenten komen er vragen op waar de rationaliteit niet uitkomt en waar de subtielere taal van bijvoorbeeld religie uitkomst kan bieden.⁸²

Hoogleraar Christa Anbeek kreeg in haar leven met deze grensgebieden van het leven te maken. Grote verlieservaringen maakten dat zij haar theologie bouwde op de vraag: “welke zin van de dood en het leven kan ik vinden?”⁸³ Het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof werd haar vertrekpunt. Toen het noodlot opnieuw toesloeg in het leven van Anbeek en haar vriend plotseling overleed ging ze opnieuw op zoek naar antwoorden op haar vragen over de zin van de dood en van het leven. Deze zoektocht verwerkte ze in haar boek *Overlevingskunst* uit 2010.⁸⁴

Drie jaar later verscheen een volgend boek met de titel *De berg van de ziel*.⁸⁵ De grenservaring van Ada de Jong staat in dit boek centraal. Zij verloor haar man en drie kinderen in 2008 tegelijkertijd door een val tijdens een bergbeklimming, maar kende niemand die groot verlies had meegemaakt tot ze Anbeek ontmoette. De persoonlijke ervaringen van De Jong en Anbeek staan centraal in dit boek over levensvragen die zich aandienen wanneer een mens wordt geconfronteerd met de dood. Een boek met vragen aan de theologie, maar met persoonlijke antwoorden.

In datzelfde jaar verschijnt haar inaugurele rede in boekvorm met de titel *Aan de heidenen overgeleverd*.⁸⁶ Anbeek concludeert daarin dat religie niet meer vanzelfsprekend is en jonge mensen vaak niet meer weten wat Pasen of Pinksteren betekent. Dit vindt zij jammer omdat religie van belang kan zijn als het gaat om levensvragen. Persoonlijke ervaringen van kwetsbaar leven zijn hierin leidend en Anbeek pleit in dit boek voor een vernieuwde ervaringstheologie.

In 2018 verscheen Anbeeks meest recente werk getiteld *Voor Joseph en zijn broer* over het terugvinden van plezier na ontwrichtende gebeurtenissen.⁸⁷ Dit plezier vindt Anbeek door nauwgezet het spel dat haar kleinzoon Joseph speelt te observeren en vindt daardoor nieuwe wegen van levenslust. Hier reflecteert zij op door middel van theologie en verschillende filosofen. Het boek werd bekroond met de prijs voor het beste spirituele boek in 2019 en Anbeek baseerde hierop het dialoogspeel *Tussen Zon en Maan* dat mede ontwikkeld werd door Willem-Jan Renger (hoofd Innovatie Studio HKU) en Hester van Zuthem (User Centered Designer bij Active Cues). In dit spel staat de mens met zijn of haar contrastervaring(en) centraal om van daaruit op reis te gaan met

⁸⁰ Mikkers, *Het voelt echt goed*, 32-42.

⁸¹ Idem, 52.

⁸² “Blog: verdieping: Hoe nodig is het te geloven,” Remonstranten.nl, geraadpleegd op 10 mei 2022, <https://www.remonstranten.nl/blog/verdieping/hoe-nodig-is-het-te-geloven/>.

⁸³ De Vries, *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben?*, 53.

⁸⁴ Christa Anbeek, *Overlevingskunst: Leven met de dood van een dierbare* (Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2010).

⁸⁵ Christa Anbeek en Ada de Jong, *De berg van de ziel: een persoonlijk essay over kwetsbaar leven* (Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2013).

⁸⁶ Christa Anbeek, *Aan de heidenen overgeleverd: hoe theologie de 21ste eeuw kan overleven* (Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2013).

⁸⁷ Christa Anbeek, *Voor Joseph en zijn broer: Van overleven naar spelen en andere zaken van ultiem belang* (Utrecht: Ten Have, 2018).

andere mensen met hun eigen contrastervaringen. Na het delen van de persoonlijke contrastervaring wordt gezocht naar gemeenschappelijke ervaringen en zaken die achteraf van uitermost belang zijn geweest. “In contrastervaringen wordt het fragiele van het goede, het rechtvaardige, het vredevolle, het verlangen, het leven voelbaar. Zij nodigen ons uit om stil te staan bij wat echt van waarde is.”⁸⁸

Anbeek geeft met haar theologie invulling aan wat zij noemt ‘geloofslevenskunst’: “een manier om vanuit contrastervaringen te komen tot geleefde betekenisvolle formuleringen over leven en samenleven en hoe deze nieuwe formuleringen verbonden zijn met wat eerder door anderen voor ons als van waarde werd geformuleerd.”⁸⁹

Samenvatting

Het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof is bij remonstranten van groot belang. Dit komt tot uiting in de zoekende mens waarmee de belijdenis uit 2006 begint, maar ook in de titel van de reclamecampagne uit 2015: ‘Geloof begint bij jou!’ De belijdenis is een uiting van de wens om het individuele karakter van het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof in een collectief op te kunnen nemen. Zo’n belijdenis wordt door remonstranten als nuttig gezien, maar niet noodzakelijk.

Mensen die lid willen worden van de Remonstranten kunnen ervoor kiezen een eigen geloofsbelijdenis te schrijven. Ook hiervoor geldt dat dit niet enkel een solistische handeling is, maar een invoegen van een stem in een ‘koor dat al bezig is’.

Christologisch beginnen remonstranten ook bij de mens Jezus en wat hij geloofde en verkondigde en worden de verhalen over hem gelezen als overdrijvingen waar geen dogma’s op te bouwen zijn. Opvattingen over God lopen uiteen, maar er is ruimte voor een oecumenische verscheidenheid aan spiritualiteiten.

De geloofsgemeenschap of kerk is de plek waar mensen elkaar ontmoeten en omzien naar de wereld, met of zonder predikant. Eigen inzichten mogen, maar worden meestal wel gevormd door overtuigingen van anderen. Sommigen vinden dat er grenzen zitten aan wat er mag worden geloofd, zowel aan de ‘buitenkant’ van meer esoterische stromingen en andere religies, als aan de ‘binnenkant’ bij leerstellingen en overtuigingen uit het verleden of van orthodoxere denominaties en stromingen die door vrijzinnigen als ongeloofwaardig worden gezien. Als beginsel is er de ervaring van het individu, maar die moet op den duur wel verantwoord worden.

Zelfontwikkeling is een individueel proces en hoort voor remonstranten bij geloven. De kerkdiensten zouden een plek kunnen of moeten zijn waar mensen samen kunnen oefenen met geloven. De kerk biedt een plek waar mensen op elkaar terug kunnen vallen en van elkaar kunnen leren. De theologie van de kwetsbaarheid en *unquit frontiers* van Charles Taylor bieden handvatten om bij de zoekende, ervarende mens te beginnen.

2.4. Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken

Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken geldt voor een kerkgenootschap in de eerste plaats voor het beginsel waaruit de kerk ontstaan is, namelijk de Bijbel. Marius van Leeuwen stelt dat vrijzinnigen niet gauw zeggen dat de Bijbel Gods woord *is*. Hoogstens zullen ze zeggen dat Gods woord *in* de Bijbel is. De Bijbel kan op die manier gezag krijgen, dat men zélf tussen de menselijke woorden, ‘woorden van God’ ontdekt. De tweede naïviteit van de Franse filosoof Paul Ricoeur (1913-2005) kenmerkt volgens Van Leeuwen de manier waarop remonstranten de Bijbel lezen: een poging hem met nieuwe onbevangenheid te lezen als een boek vol verhalen, liederen, profetieën en wijsheden die niet als letterlijke waarheden te hoeven worden gelezen om toch

⁸⁸ Dicou, Kuyk, e.a., *Als geloof bij jezelf begint*, 10-11.

⁸⁹ Idem, 11.

waardevol te zijn. Daarbij is de Bijbel niet één doorlopend verhaal dat in één overzicht past met één kern, maar een veelheid van geschriften in allerlei genres en toonaarden, aldus Van Leeuwen.⁹⁰

In een poging geloof en rede bij elkaar te houden wordt in de remonstrantse traditie waarde gehecht aan een kritische bijbelbenadering schrijft Martijn Junte. Hij stelt dat het bijbelgezag in de loop der eeuwen door vrijzinnigen losgelaten is, wat het vinden van een gemeenschappelijke grond moeilijker maakt. Predikant Alinda Anje (Lideke) in 't Veld (1936) zegt in Juntas proefschrift dat de kern van de remonstrantse traditie is dat wordt vastgehouden aan de kern van de Bijbelse boodschap. Dat dit een persoonlijke opvatting is en dat er ruimte is om daar anders over te denken, benadrukt Junte.⁹¹

Kenmerkend voor remonstranten is volgens Hoenderdaal dat ze zich bewust zijn van eigen tekortkomingen en daarop reflecteren.⁹² Heine Siebrand ziet dat zelfrelativering als beginpunt de bereidheid te willen luisteren heeft, ook naar kritiek. Dit resulteert erin dat de kerk er niet alleen is voor wie erbij horen, maar ook een scharnierfunctie vervult voor en door anderen die hun blik willen verruimen, zonder de kerk van herkomst vaarwel te moeten zeggen, aldus Siebrand.⁹³ Hij stelt dat de tijd dat we over God kunnen spreken op een haast wetenschappelijke manier voorbij is.⁹⁴

Resultaat van een relativerende grondhouding is volgens Simon Vuyk het feit dat aanwas in leden en predikanten veelal kwam door mensen die het klimaat in hun eigen kerk niet langer verdroegen, voor wie het daar te benauwd werd. Het predikantencorps kende altijd veel 'overlopers'; predikanten die vanuit andere kerkgenootschappen hun plek vonden bij de 'vrijere' remonstranten, aldus Vuyk.⁹⁵

Het moderne kritische denken wordt volgens Wim Drees door vrijzinnigen omarmd. Macht van vorsten en dominees is niet meer vanzelfsprekend en zij hebben niet de waarheid in pacht. Een kritische houding begeleid volgens Drees het doen en denken, ook naar de eigen traditie toe: "Niets is heilig, niets is boven discussie verheven. Ook de eigen traditie niet. Dat kan doordat vrijzinnigen de christelijke traditie niet als normatief zien: een openbaring waarin eenduidig is vastgelegd wat waar is en hoe wij hebben te leven. Eerder zien we de traditie als vormend, als gebruiken en verhalen die mee vorm geven aan ons leven."⁹⁶ Marius van Leeuwen sluit hierbij aan in een e-mail over de rol van belijdenissen (zie bijlage 2). Hij schrijft:

Het was 'typisch remonstrants' dat de in Dordt veroordeelde predikanten die in 1619 hun Broederschap hadden gesticht, toen zij in 1622 in een belijdenis hun geloof verdedigden, aan die belijdenis een uitgebreide Voorrede vooraf lieten gaan. Daarin zetten zij uiteen dat een belijdenis mensenwerk is, niet als iets goddelijks boven elke kritiek verheven. Zo staat dat ook boven de remonstrantse Belijdenis van 2006. Die relativering is een goed voorbeeld van het Remonstrantse gedachtegoed, eerder als methode (hoe om te gaan met die tekst) dan als inhoud.⁹⁷

Johan Goud haalt de vrijzinnige theoloog Ernst Troeltsch (1865-1923) aan om te bepleiten dat vrijzinnigen zichzelf *voorwaardelijk christelijk* zouden kunnen noemen. Onvoorwaardelijk geloven resulteert volgens Goud in een radicaliteit en starheid die onhoudbaar is. Speelsheid en relativerend

⁹⁰ Th. Marius van Leeuwen, "Hoe heilig is de bijbel? Naar een nieuwe onbevangingheid," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 22-27.

⁹¹ Junte, *De moeite waard om door te geven*, 82.

⁹² Hoenderdaal, e.a., *Een gedroomde toekomst*, 2.

⁹³ H.J. Siebrand, "Tegen het einde van alles," in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 10.

⁹⁴ Heine Siebrand, "De groene vingers van God: over de dynamiek van de verbeelding," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 143.

⁹⁵ Simon Vuyk, "Centrum voor vrijzinnige godsdienst en tolerantie," in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 19.

⁹⁶ Drees, "Een beetje geloven – een vrijzinnige stijl," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 12-13.

⁹⁷ Marius van Leeuwen in een e-mail op 18 februari 2021, opgenomen in bijlage 2.

vermogen zijn volgens hem noodzakelijke eigenschappen van vrijzinnig geloven.⁹⁸ Hierbinnen heeft twijfel ook een rol, ondanks de ogenschijnlijke veroordeling daarvan in verschillende Bijbelse teksten, aldus Goud. Er is binnen vrijzinnige kringen de erkenning dat gelovigen telkens aan lopen tegen “breinbrekende raadsels, waarheidsaanspraken die nergens op gebaseerd lijken te zijn, verwachtingen die zo te zien elke redelijke grond missen, eisen die totaal wereldvreemd zijn.”⁹⁹ Deze relativering uit zich ook in het voorlopige karakter van geloofsovertuigingen en morele uitspraken volgens Wibren van der Burg. Zij hebben volgens hem hun vertrekpunt vanuit de christelijke traditie, maar de vrijzinnig gelovige staat open voor kritische toetsing van die traditie, aldus Van der Burg.¹⁰⁰ De Bergrede van Jezus zoals hij in de Bijbel is opgeschreven, laat Van der Burg beseffen dat vrijzinnigen er nog niet zijn. Het relativeert hem daarmee op de loer liggende zelfgenoegzaamheid. Dat we ons als mensen moeten blijven inzetten voor een betere wereld. Bijbelse verhalen en visioenen bieden volgens Van der Burg perspectieven om de huidige tijd aan te spiegelen om ze zo kritisch te kunnen bevragen. Het christendom laat zien wie er buiten de boot vallen, wie in armoede leven en wie vluchten. De Bergrede roept op tot radicale humaniteit, aldus Van der Burg.¹⁰¹

Kritische zin en openheid gaan volgens Willemien van Veen – de Graeff bij vrijzinnigen hand in hand, wanneer er open betrokkenheid voor andere tradities is, zoals wanneer christelijk-gnostieke teksten worden gelezen, boeddhistische spiritualiteit en meditatie wordt verkend of denkbeelden uit New Age kringen. Religies zijn volgens Van Veen principieel gelijkwaardig. Toch vindt ze het voor de hand liggen dat de ‘eigen’ christelijke achtergrond van binnenuit vertrouwd zou moeten zijn wanneer je in het Westen bent opgegroeid.¹⁰²

Tom Mikkers trekt de zelfrelativering verder door. Het vraagt volgens hem om doordinking over de verhouding tussen mens en dier. Deze moet opnieuw worden gedefinieerd, omdat mens en dier minder van elkaar verschillen dan het scheppingsverhaal uit de Bijbel ons eeuwen lang heeft doen denken, aldus Mikkers.¹⁰³

Unique selling point van de vrijzinnigheid is volgens Anneke van der Velde (1963) de mildheid: “Samengevat staat vrijzinnigheid voor een vrij en ondogmatisch geloof. Dat komt erop neer dat iedereen vrij is om te geloven wat hij of zij wil. Geloof is persoonlijk, ‘een zaak van het hart’ en kan niet worden opgelegd. (...) De mildheid die daarbij [pionieren, JJM] noodzakelijk is, is een ‘unique selling point’ van de vrijzinnigheid. Op geen andere plek binnen de kerk is de relativering van het eigen geloof en het omarmen en het willen leren van het geloof van de ander zo geoefend en doordacht als daar.”¹⁰⁴

De relativering van het eigen geloof en de voorlopigheid van geloofsuitspraken is een belangrijke voorwaarde om elkaar te kunnen ontmoeten, met elkaar van gedachten te kunnen wisselen en daardoor van elkaar kunt leren. Hoogleraar Peter Nissen (1957) verwoordde het als volgt in een Volzin-lezing: “Vrijzinnigen zijn doordrongen van de voorlopigheid van de eigen wijsheid en van het

⁹⁸ Johan Goud, “Spelen met de ernst: de kunst als onberekenbare bondgenoot,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 117.

⁹⁹ Goud, *Waar komt ons geloof vandaan?*, 21-24.

¹⁰⁰ Wibren van der Burg, “Op zoek naar een eigentijdse ethiek,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 174.

¹⁰¹ Van der Burg, “Op zoek naar een eigentijdse ethiek,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 176.

¹⁰² Van Veen, “Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 67-68.

¹⁰³ Mikkers, *Het voelt echt goed*, 47-48.

¹⁰⁴ Anneke van der Velde, “Vrijzinnigheid en pionieren: een mooie match!,” opiniestuk gepubliceerd op 3 oktober 2017 op NieuwWij.nl, <https://www.nieuwwij.nl/opinie/velde-vrijzinnigheid-en-pionieren>.

besef dat er ook andere opvattingen mogelijk zijn, en dat in die andere opvattingen wellicht ook veel redelijkheid te vinden is.”¹⁰⁵

Samenvatting

Remonstranten kenmerken zich door openheid voor kritiek en de erkenning dat (geloofs)uitspraken voorlopig zijn, waardoor er ruimte ontstaat om open te kunnen staan voor andersdenkenden.

Kerkgenootschappen vinden hun oorsprong in de Bijbel, maar remonstranten erkennen dat dit geen statisch boek is, maar een veelkleurig boek waar ‘woorden van God’ in ontdekt kunnen worden.

Reflecteren en zelfrelativering zijn begrippen die aansluiten bij de openheid voor kritiek omdat het voorwaarden zijn om (naar kritiek) te kunnen luisteren. Door deze openheid ontstaat er een vrijer klimaat vergeleken met andere kerken, waardoor de remonstranten aantrekkelijk worden voor mensen en predikanten die hun eigen kerk te benauwd vonden worden.

Op de traditie wordt ook kritisch gereflecteerd, omdat niets heilig is binnen de vrijzinnigheid en de traditie eerder vormend is dan normatief. Hierdoor ontstaat ruimte voor twijfel en verandering en kan een gelovige kritisch kijken naar mogelijke zelfgenoegzaamheid, waardoor hij of zij zich in zou kunnen zetten voor een betere wereld.

2.5. Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo’s en hetero’s

De achtergestelde positie van vrouwen in de religieuze ruimte wordt door Mijnke Bosman-Huizinga erkend en er worden stappen gezet om de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen bespreekbaar te maken om ze dientengevolge te kunnen verbeteren.¹⁰⁶ Dit geldt ook voor andere minderheden, zoals homoseksuelen. In 1986 werd het besluit genomen om levensverbintenissen van mensen van hetzelfde geslacht te zegenen.

Wibren van der Burg stelt dat vrijzinnigen zich altijd actief hebben ingezet op maatschappelijk vlak in vredesbewegingen en sociale bewegingen. Zij maken de principiële keuze voor de gelijkwaardigheid van alle mensen. Gelijkwaardigheid en democratie worden centraal gesteld, wat tot uitdrukking komt in een democratische kerkstructuur. Gelijke rechten voor vrouwen, acceptatie van homoseksualiteit en vrijheid als het gaat om euthanasie en abortus zijn belangrijke thema’s, aldus Van der Burg. Verder zegt hij dat doordat remonstranten van harte in twee tradities tegelijk staan, namelijk: de christelijke en de humanistische, zij richting kunnen geven op waarden als vrijheid, gelijkheid, democratie en mensenrechten als zinvol tegenwicht tegen orthodoxe visies op het christendom met autoritaire kerkstructuren en de discriminatie van vrouwen en homo’s.¹⁰⁷

Onze tijd heeft volgens Van der Burg behoefte aan een vrijzinnige benadering van ethiek, omdat er met dat vertrekpunt openheid is naar cultuur en samenleving. Alle mensen zijn in beginsel gelijk en we kunnen van elkaar leren. De christelijke traditie waarin remonstranten staan vraagt ze een stap verder te gaan dan enkel het humanistische, waarin het minimum aan mensenrechten als kern wordt gezien. De christelijke traditie wijst remonstranten in de richting van meer dan het gewone. Zij verwijst naar waarden als liefde, vriendschap en onderlinge verbondenheid. De Bergrede houdt ons radicale idealen voor, aldus Van der Burg.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Peter Nissen, “VolZin-lezing 2011: Religie: weg van het midden?,” gepubliceerde lezing van 5 november 2011 op de website van Peter Nissen, <http://www.peternissen.nl/lezingen/lezingen-in-2011/149-volzin-lezing-2011.html>.

¹⁰⁶ M.A. Bosman-Huizinga, “V/M, grote rol voor kleine kerken?,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 35.

¹⁰⁷ Van der Burg, “Op zoek naar een eigentijdse ethiek,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 167-174.

¹⁰⁸ Idem, 174-176.

Tom Mikkers noemt als een van de kenmerken van verdraagzaamheid de gelijkheid tussen man en vrouw als het gaat om de plek van beide in de religieuze ruimte.¹⁰⁹

Remonstranten hechten volgens de website [remonstranten.nl](https://www.remonstranten.nl) aan het non-discriminatiebeginsel. Zowel mannen als vrouwen kunnen sinds de eerste helft van de twintigste eeuw predikant worden. In 1986 werd het huwelijk bij de remonstranten opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht.¹¹⁰

Martijn Junte stelt in zijn proefschrift dat de verworvenheid van de gelijkwaardigheid van mensen ook in meer *mainstream* kerken gemeengoed zijn geworden en dus niet meer enkel aan de vrijzinnigheid zijn toe te schrijven.¹¹¹

Samenvatting

Remonstranten staan in twee tradities tegelijk; de christelijke (radicale idealen) en de humanistische. Dit maakt dat zij in de geschiedenis vaak pleitbezorger waren voor kwesties rondom gelijke rechten, acceptatie en vrijheid als het gaat om verhoudingen tussen mannen en vrouwen, homoseksualiteit, euthanasie en abortus. De verdraagzaamheid die remonstranten voorstaan helpt hierbij.

2.6. Openheid voor kunst, cultuur en wetenschap

Remonstranten hebben volgens Heine Siebrand aandacht voor kunst, poëzie, cultuur en wetenschap.¹¹² Willemien van Veen – de Graeff gaat nog een stap verder door te stellen dat bronnen van cultuur en wetenschap, literatuur, kunst en muziek *belangrijk* zijn.¹¹³

Peter Kattenberg vindt dat kerken hun deuren open kunnen zetten om er een ‘nutteloos gebouw’ van te maken dat open staat voor de cultuur. Dit voorkomt dat de kerk een misplaatst museumstuk in de openbare ruimte wordt en de geloofsgemeenschap een plek kan zijn waar kerk en cultuur samenkomen, aldus Kattenberg. Daarnaast vindt hij dat vrijzinnigen zichzelf dienstbaar op moeten stellen aan de wereld, de samenleving en aan de kunst. Aan de wereld om platform te zijn waar het maatschappelijk krachtenveld zichtbaar wordt. Aan de samenleving om arena te kunnen zijn waar ook het sociale debat gevoerd wordt. Aan de kunst omdat deze de schoonheid van het ideaal laat zien. God zou volgens Kattenberg dit ideaal moeten zijn, omdat enkel politieke idealen voor een kerkgenootschap te mager zijn.¹¹⁴

Volgens Marinus Christiaan (Ries) Kassens (1936) is het van belang dat remonstranten staan in de Westerse cultuur, daar serieus kennis van nemen en haar herkennen en erkennen als *onze* cultuur. Tegelijkertijd vindt hij het ook belangrijk afstand te nemen van die ontwikkelingen die in onze cultuur mensen- en wereldvernietigend werken.¹¹⁵

Johan Goud hecht waarde aan poëzie omdat dit een ‘hogere taal’ is die vaak tijdloos is en niet aan waarde verliest door wetenschappelijke inzichten. De Bijbel staat in het centrum van onze kunst- en literatuurgeschiedenis, waardoor kunst en poëzie hiervan niet los te zien zijn, aldus Goud. Bij het lezen van zowel poëzie als teksten uit de Bijbel is volgens hem een ‘dichterlijke zakelijkheid’ nodig en verbeeldingskracht ‘die zich zelfs het onvoorstelbare voorstelt’.¹¹⁶

¹⁰⁹ Mikkers, *Het voelt echt goed*, 19.

¹¹⁰ “Wiki: Gelijke rechten,” Remonstranten.nl, geraadpleegd op 6 mei 2022, <https://www.remonstranten.nl/wiki/geloof/gelijke-rechten/>.

¹¹¹ Junte, *De moeite waard om door te geven*, 80.

¹¹² H.J. Siebrand, “Tegen het einde van alles,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 9.

¹¹³ Van Veen, “Hier loopt het ik en het wil God ontmoeten,” in *Een beetje geloven*, red. Drees, 67.

¹¹⁴ P. Kattenberg, “Een goed gebouw in een grote stad,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 29-33.

¹¹⁵ M.Ch. Kassens, “Spiritualiteit en folly,” in *Een gedroomde toekomst*, red. Hoenderdaal, 34.

¹¹⁶ Goud, *Waar komt ons geloof vandaan?*, 43-48.

Kunst en cultuur staan volgens Goud in verbinding met religie, omdat religie een ruimte, een dimensie, een veld is van menselijke ervaring. Hiermee is religie volgens hem een duurzame en belangrijke bron van inspiratie voor de kunsten. Maar waar kunst autonoom is en alleen aan zichzelf verantwoording verschuldigd, is religieuze taal schatplichtig aan een specifieke traditie en gemeenschap, waarbinnen deze taal zinvol is. Religieuze taal verwijst en verkent de werkelijkheid, evenals kunst, aldus Goud.¹¹⁷

Wim Drees hecht waarde aan wetenschappelijke inzichten. Hoewel deze volgens hem als bedreigend kunnen worden ervaren door gelovigen, werken ze ook bevrijdend van vormen van bijgeloof. De oorzaak van iets begrijpen, kan de mens verlossen van onnodig schuldgevoel, aldus Drees.¹¹⁸

Een wetenschappelijke houding past volgens Drees bij vrijzinnig geloven. De vraag 'hoe weet je dat?' wordt niet altijd gewaardeerd, maar is wel noodzakelijk. De eigen ervaring is volgens Drees namelijk niet onfeilbaar en ook bronnen kunnen niet altijd op dezelfde waarde worden geschat. Achter een kritische houding gaat een verlangen naar redelijkheid, betrouwbaarheid en goed leven schuil, aldus Drees.¹¹⁹

Remonstranten zijn er volgens Johan Goud dikwijls op uit om grensganger te zijn en verbindingen te leggen met filosofie, wetenschap, andere religies, humanisme, literatuur en kunst. In iedere periode is gezocht naar de balans, om het paradoxale effect te voorkomen dat verschillen verbleken en een eenheidstaal ontstaat, aldus Goud.¹²⁰

Samenvatting

Kunst, cultuur en wetenschap zijn bronnen waaruit vrijzinnigen kunnen putten. Kunst en cultuur om potentieel schoonheid op het spoor te komen, wat men God mag noemen. Wetenschap als bevrijdend element van vormen van bijgeloof en onnodig schuldgevoel, maar ook als normerende factor tegen de waan van de menselijke ervaring.

2.7. Maatschappelijk engagement (diaconie, geloof en samenleving, praktische spiritualiteit)

Diaconie, het bieden van hulp aan hen wie in nood zijn, is volgens H.J. Heering onafscheidelijk verbonden aan de kerkdiensten. De kerk dient volgens hem waakzaam te zijn op maatschappelijk gebied, om waakzaam te zijn of de gerechtigheid niet door belangenpolitiek in het gedrang komt. Remonstranten komen volgens Heering "op voor de zwakken, de vergetenen, 'de overbodigen', vluchtelingen en vervolgd, zorgen voor armen, zieken en bejaarden, met de macht van haar woord, haar goodwill, haar offerbereidheid, haar solidariteit."¹²¹

Heering vinden dat de kerk pas in politieke zin mag (*moet*) spreken wanneer mensen of mensengroepen in de knel raken of zelf geen stemmen hebben of niet worden gehoord, als betrokken instanties of de publieke opinie zwijgt over onrecht en geweld.¹²²

¹¹⁷ Goud, "Spelen met de ernst," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 119-127.

¹¹⁸ Willem B. Drees, "Een vriend die mij mijn feilen toont: bevrijdende en bedreigende wetenschap," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 134.

¹¹⁹ Drees, "Een vriend die mij mijn feilen toont," in *Een beetje geloven*, red. Drees, 135.

¹²⁰ Johan Goud, "Multitasken of robuuste eenzijdigheid? De opdracht van remonstrantse theologie," in *Als geloof bij jezelf begint*, red. Bert Dicou en Elza Kuyk, 12-13.

¹²¹ Heering, *De God die niet meer nodig is*, 48.

¹²² Idem, 78.

Wibren van der Burg concludeert dat Remonstranten sterk gericht zijn op de samenleving en wil daar bewust deel van uitmaken en mede verantwoordelijkheid nemen.¹²³

Ook op oecumenisch vlak waren remonstranten altijd bijzonder actief zegt Martijn Junte. Ze stonden aan de wieg van de Wereldraad van Kerken om daar het vrijzinnige geluid te vertegenwoordigen.¹²⁴

Arend van Baarsen concludeert dat de Remonstranten zouden moeten werken aan de betrokkenheid en zichtbaarheid in de samenleving. Door middel van het aansluiten bij de huidige tijd met waarden als barmhartigheid, vrede en gerechtigheid kan volgens Van Baarsen de doelstelling van het dienen van God verwezenlijkt worden. De gerichtheid naar binnen moet volgens hem getransformeerd worden naar gerichtheid op de buitenwereld en oog hebben voor een brede doelgroep van zinzokers. Innovatiepredikanten hebben de kans om doelgroepen te bedienen die binnen de gemeente minder aandacht krijgen, aldus Van Baarsen.¹²⁵

De landelijke beweging van de remonstranten voor diaconale activiteiten heet 'Geloof en Samenleving' (G&S) en richt zich op de thema's klimaat en vluchtelingen. Met een eigen bestuur heeft G&S de volgende drie doelen:

1. Het activeren, bewustmaken en vervolgens (financieel) ondersteunen van maatschappelijke betrokken mensen en groepen in remonstrantse gemeenten.
2. Fondswerving binnen de kerk.
3. Met de binnengekomen gelden geven wij financiële ondersteuning aan maatschappelijke projecten in ons eigen land, dan wel in buitenlandse crisis- en ontwikkelingsgebieden die aansluiten bij het gedachtegoed van de Remonstranten.¹²⁶

De verbinding tussen geloven en praxis wordt expliciet gemaakt op de website van G&S:

Geloven doe je wat ons betreft niet alleen op zondag in de kerk, maar ook op maandag - en de dagen daarna - in je gezin, op je werk, in de omgeving waarin je leeft. Maatschappelijke betrokkenheid en geloof kunnen wat ons betreft niet zonder elkaar. De Instelling Geloof en Samenleving ondersteunt de maatschappelijke activiteiten waarbij jij en jouw remonstrantse gemeente betrokken zijn. Onze focus ligt op ondersteuning van lokale projecten rond de thema's 'vluchtelingen' en 'klimaat'. Hoe concreter, hoe beter! En wij geven geld aan maatschappelijke projecten die het lot verbeteren van kwetsbare mensen in ons eigen land en in het Zuiden.¹²⁷

Samenvatting

Remonstranten komen op voor hen die geen stem hebben of niet worden gehoord. Zij zijn sterk gericht op de samenleving en waren ook op oecumenisch vlak bijzonder actief.

2.8. Zoektocht naar nieuwe relevantie en onderscheidend 'remonstrants' geluid

Tot op heden heten de Remonstranten formeel nog Remonstrantse Broederschap, ondanks discussies daarover in het verleden. Broederschap kan volgens Simon Vuyk worden opgevat als equivalent van sociëteit, zo klonk het in 1985.¹²⁸

¹²³ Wibren van der Burg, "Op zoek naar een eigentijdse ethiek," in Een beetje geloven, red. Drees, 174.

¹²⁴ Junte, De moeite waard om door te geven, 81.

¹²⁵ Van Baarsen, "Misschien word je wel vriend", 56.

¹²⁶ "Wie zijn wij?", Geloof en Samenleving, geraadpleegd op 25 mei 2022, <https://diaconie.remonstranten.nl/wie-zijn-wij>.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Vuyk, *Het einde der Remonstranten*, 61-63.

In november 2014 ging een marketingcampagne van start met de titel 'Geloof begint bij jou!' Omdat remonstranten geneigd zijn zichzelf te duiden door middel van het verschil in inzicht tussen Gomarus en Arminius in een discussie in de 17^e eeuw, werd een voorzet gegeven voor een andere verwoording van dat wat de remonstranten kenmerkt:

*Wij vinden dat geloof begint bij jou. Met de dingen die je meemaakt en de vragen die hierop volgen. Met de mensen die je ontmoet en de gesprekken die je hebt. Als geloof bij jou begint, dan is het ook van jou. Mag je er een eigen mening over hebben. Dingen ter discussie stellen. En zelfs de vrijheid nemen om niet alles te geloven.*¹²⁹

In de eerste fase van de campagne verschenen posters met reclameleuzen, die ontstonden uit een onderzoek door onderzoeksbureau Motivaction en verwoord in marketingtaal door Publicis:

- Mijn God kijkt niet op me neer.
- Mijn God trouwt ook homo's.
- Mijn God dwingt me tot niets.
- Mijn God doet niet aan dogma's.
- Mijn God is een superoptimist.
- Mijn God laat me zelf denken.¹³⁰

In de tweede ronde werden de volgende reclameleuzen op posters verwoord:

- Mijn God laat vrouwen voorgaan.
- Mijn God kan tegen een grapje.
- Mijn God schiep eerst de dieren.
- Mijn God gelooft in mij.
- Mijn God begon met de oerknal.
- Mijn God laat zich niet kennen.

De reclamecampagne gaf in marketingcommunicatie-taal weer wat Remonstranten onderscheidt van andere kerkelijke stromingen. In dit onderzoek zal een meer theologische benadering worden gebruikt voor de verwoording van het remonstrantse gedachtegoed.

In het proefschrift van Martijn Junte geeft een aantal remonstrantse predikanten aan dat remonstranten een heel eigen plaats hadden in het ruime veld van vrijzinnigheid. Junte concludeert echter dat dit nog nauwelijks van actueel belang is en vooral iets van het verleden.¹³¹

In 2015 ging de gemeenschap De Leven van start. Hier is een poging gedaan het remonstrantse geluid weer aantrekkelijk te maken voor jongere doelgroepen, in dit geval twintigers en dertigers op de Bible Belt. In 2018 startten vier vernieuwingsplekken, in de hoop nieuwe wegen te vinden van vrijzinnige geloven die andere doelgroepen zouden aanspreken dan de bestaande. De doelgroepen en klantsegmenten die in deze zoektochten naar relevantie naar voren kwamen, komen in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod.

Predikanten kunnen een rol vervullen als het gaat om de zoektocht naar nieuwe relevantie stelt Arend van Baarsen in zijn proponentscriptie. Dominees zouden toegerust moeten worden voor het werk in een gemeente die bij hen past, van waaruit ze een bijdrage kunnen leveren aan het

¹²⁹ Dicou, Kuyk, e.a., *Als geloof bij jezelf begint*, 5.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Junte, *De moeite waard om door te geven*, 79.

maatschappelijke debat waardoor remonstranten zichtbaar en relevant kunnen blijven, aldus Van Baarsen.¹³²

Verder blik Van Baarsen kritisch terug op de marketingcampagne van de Remonstranten. Hij vindt dat het goed is dat er een specifieke doelgroep gekozen is (45-plussers, hoger opgeleid, kerkelijk opgegroeid), maar dat er vanuit theologisch en ecclesiologisch perspectief een instroombeleid zou moeten komen voor een bredere doelgroep. De zoektocht naar nieuwe relevantie zou volgens Van Baarsen ook moeten plaatsvinden onder 45-minners en niet-academisch geschoold.

Tegelijkertijd lijkt het Van Baarsen onwenselijk dat de remonstranten zichzelf zouden profileren als “algemene zingevingsclub”. In de veralgemenisering zou de specifiek christelijke levensvisie verdwijnen, waardoor er concurrentie ontstaat met andere organisaties.¹³³

Samenvatting

De zoektocht naar nieuwe relevantie ging van start met de reclamecampagne van 2014. Met reclameposters en een wervende tekst werd een poging gedaan hoger opgeleide 45-plussers met een kerkelijke achtergrond te interesseren voor het kerkgenootschap van de Remonstranten. Met *De Leven* begonnen de remonstranten met pionieren onder de 45-minners met diverse opleidingsniveaus. De vier vernieuwingsplekken startten drie jaar later waarmee nieuwe doelgroepen werden bereikt met het remonstrantse gedachtegoed.

¹³² Van Baarsen, *“Misschien word je wel vriend”*, 56.

¹³³ Idem, 55-56.

3. Welke klantprofielen zijn er in de innovatieprojecten en in De Leven verkend en hoe is hierop geprobeerd vanuit het remonstrants gedachtegoed op in te spelen?

3.1. Inleiding

In het beleidsplan van 2014 wordt de conclusie getrokken dat het 'nu of nooit' is¹³⁴, als het gaat om het keren van het tij van de ledenkrimp. Onderzoeksbureau Motivaction wordt ingeschakeld om onderzoek te doen naar naamsbekendheid en mogelijke doelgroepen. Een van de conclusies van dit onderzoek is dat de naamsbekendheid van de Remonstranten onder Nederlanders onder de 1 procent ligt. Een mogelijke doelgroep die door het onderzoeksbureau genoemd wordt is de Nederlander die affiniteit heeft met geloven (ex-PKN of ex-katholiek), hoger opgeleid is en 45-plus. Een reclamecampagne volgt, met posters, advertenties in (dag)bladen, reclamespotjes op de radio en veel media-aandacht.

De CoZa besluit naast bovenstaande geadviseerde doelgroep ook in te zetten op jongere doelgroepen. Toenmalig algemeen secretaris Tom Mikkers nodigde mij uit voor een gesprek met daarin de vraag of ik een onderzoek wil doen naar de mogelijkheden jongere doelgroepen te bereiken. Motivaction wordt opnieuw ingeschakeld en er wordt geconcludeerd dat er een potentiële voedingsbodem is voor het remonstrantse gedachtegoed onder jongere doelgroepen. Kanttekening door Motivaction hierbij is dat de huidige vormen van remonstrants geloven deze doelgroepen niet aanspreken en er dus gewerkt moet (kunnen) worden buiten de bestaande vormen en kaders. Een van de resultaten van dit onderzoek en de daaruit voortvloeiende werkzaamheden is de ontstane gemeenschap met de naam 'De Leven', in eerste instantie geïmplementeerd in Ede, midden op de Bible Belt. Deze gemeenschap was de eerste innovatieplek van de Remonstranten en richtte zich op een doelgroep van twintigers en dertigers met een orthodoxe(re), dogmatische achtergrond. Deze doelgroep wordt later in dit hoofdstuk specifiek gedefinieerd.

In het beleidsplan van 2017 wordt besloten over te gaan op vier innovatieplekken (toen nog vernieuwingsplekken genoemd) met innovatiepredikanten (toen nog vernieuwingspredikanten) en stevig in te zetten op vernieuwing en innovatie. Met een zorgvuldig proces werden er vier plekken gekozen, aan de hand van zogenoemde contourschetsen, gemaakt door gemeentes die een innovatieplek wensten, gelieerd aan de bestaande gemeenschap in de vorm van een remonstrantse kerk. Vier contourschetsen werden geselecteerd uit de ingezonden documenten en daar werden vier innovatiepredikanten bijgeworven. In eerste instantie ging dit om Lochem-Zutphen-Doesburg, Eindhoven, Naarden-Bussum en Utrecht. In 2018 werden hier innovatiepredikanten bij gezocht. Dit waren respectievelijk Henk van den Berg (1959), Rachelle van Andel (1991) en Sigrid Coenradie (1961) (gezamenlijk in Eindhoven), Claartje Kruijff (1971) en in 2020 Jaap Marinus (1983).¹³⁵ Samen met de seminariumhoogleraar vormden zij de zogenoemde 'Learning Community': een intervisiegroep waar casuïstiek werd behandeld, maar waar ook naar inspiratie werd gezocht in de onderlinge ervaringen en door sprekers van buitenaf uit te nodigen. In de coronacrisis (2019-2022) is de Learning Community uitgegroeid tot een gemeenschap van remonstranten die met innovatie bezig zijn en elkaar inspireren en motiveren om door te gaan.

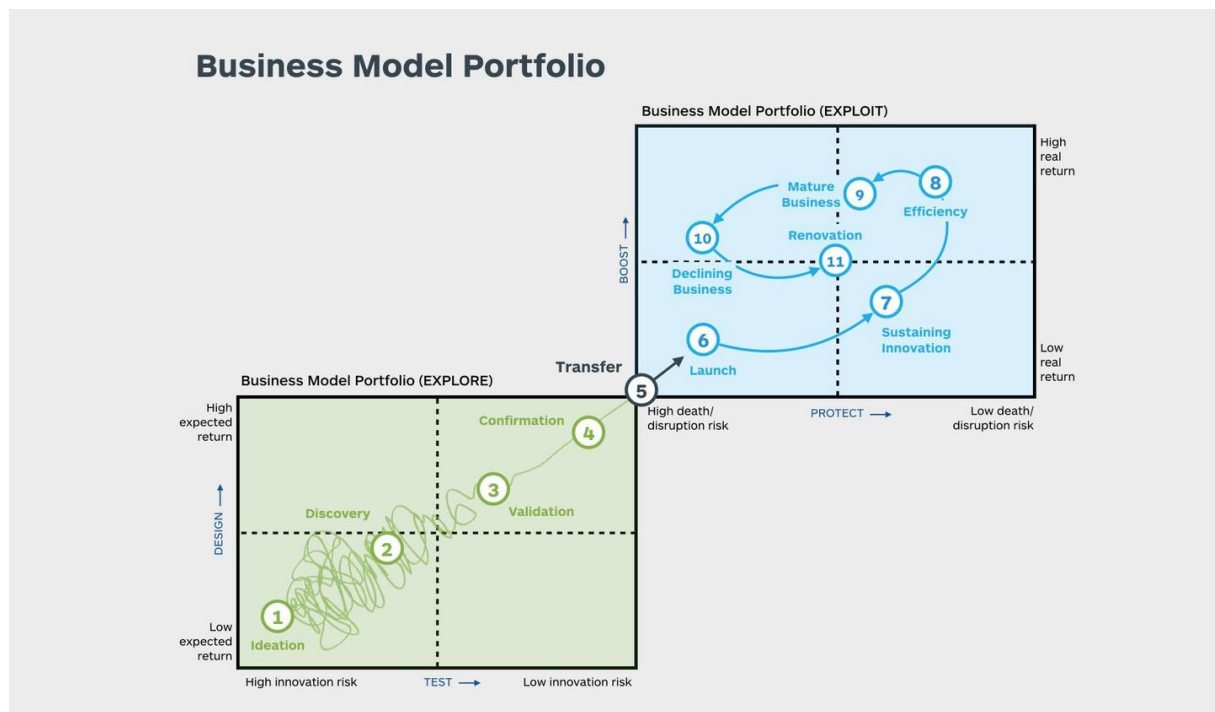
Vanwege bestuurlijke wisselingen, voorzitters van de Taakgroep Vernieuwing die aftraden en innovatiepredikanten die de onrust die hieruit voortkwam niet gecombineerd zagen met de onzekere positie van innovatiepredikanten (zowel qua bestuurlijke achtervang als contractuele stabiliteit)

¹³⁴ Beleidsplan 2014, pagina 10 en 13.

¹³⁵ Remonstrantse Broederschap, Algemene Vergadering van Bestuur 12 juni 2021 (online), "Evaluatie van de vernieuwingsactiviteiten van 2018 tot heden, Bijlage II.

traden de eerste vernieuwingspredikanten in het eerste jaar na aanvang weer af. Enige tijd later bleken gemeentes en innovatiepredikanten te worstelen met wederzijds verschillende verwachtingen. Nieuwe groepen mensen bleken weinig tot niet geïnteresseerd in de bestaande remonstrantse vormen, terwijl de gemeentes niet zelden hoopten op aanwas van nieuwe leden en vrienden die op de traditionele manier deel zouden nemen aan gebruikelijke gemeenteactiviteiten en zich daarvoor zouden inzetten. Deze worstelingen resulteerden in onvrede, boosheid en teleurstellingen vanuit de gemeente. Die teleurstellingen werden gecommuniceerd naar de innovatiepredikant, maar soms ook door middel van brieven, publicaties in de AdRem en social-media-posts. Voor een aantal innovatiepredikanten was dit reden te (moeten) stoppen.¹³⁶

Niet alleen de kloof tussen gemeentes en innovatiepredikanten bleek een uitdaging te zijn, ook de zichtbaarheid van de innovatieprojecten voor de gehele Remonstrantse Broederschap bleek problematisch. In de beleidsvisie 2020-2030 wordt wederom erkend dat nieuwe doelgroepen niet (direct) aansluiting zullen vinden in de huidige vormen van kerk-zijn van de Remonstranten. Er wordt explicieter gekozen voor een zogenoemd tweesporenbeleid:

Bestaande remonstrantse initiatieven en gemeentes moeten volgens de beleidsvisie steviger worden neergezet (*exploit*) en er moet ruimte worden gemaakt voor het verkennen van nieuwe wegen (*explore*). Het ontdekken van potentiële nieuwe klantsegmenten is door remonstrantse innovatiepredikanten door middel van een experimentele verkenning gedaan.

In deze zoektocht is de Learning Community doorontwikkeld van een intervisiegroep, naar een gemeenschap waar van elkaar geleerd wordt. De meeste voormalige innovatiepredikanten zijn op het moment van schrijven geen onderdeel meer van de Learning Community. Diverse innovators die behoefte hebben aan het delen van kennis en het ondersteunen van elkaar komen maandelijks vrijwillig bij elkaar. Het gaat op dit moment om studentenpastors, innovators voor Vrijzinnigen Nederland, gemeentepredikanten met een innovatieve inslag en studenten die zichzelf willen

¹³⁶ Remonstrantse Broederschap Handelingen-1 2022, Jaarverslagen digitaal voor de Algemene Vergadering van bestuur op 11 juni 2022, 12-13.

ontwikkelen in de vrijzinnige tak van innovatie. De Learning Community wordt vanaf het begin en ook in de huidige vorm begeleid door seminariumhoogleraar Christa Anbeek.

3.2. Klantsegmenten onder twintigers en dertigers op de Bible Belt

Motivaction deed in 2015 onderzoek voor de Remonstranten naar het klantsegment van twintigers en dertigers op de Bible Belt ten behoeve van een te stichten gemeenschap in Ede en wellicht in de toekomst op andere plaatsen. Motivaction adviseerde een aantal zaken in acht te nemen als het gaat om het onderscheid van nieuw aanbod ten opzichte van het oude aanbod, zowel wat de jonge mensen in de kerk van hun ouders gewend waren als wat ze zouden aantreffen in remonstrantse kerken. De volgende punten zijn in het rapport van Motivaction opgenomen:

- Straal uit dat dit een club is die diversiteit qua afkomst, leeftijd en standpunt toejuicht. Het is mooi om elkaar te inspireren en van elkaar te leren. Dit betekent ook dat je af en toe activiteiten kunt organiseren met (heel) andere organisaties en verenigingen.
- Wees ambitieus: wat je doet kan én gezelliger zijn dan het bestaande aanbod én meer inhoud hebben.
- Wees niet te serieus: een lichtvoetige toonzetting en het gebruik van humor werken drempelverlagend en soms zelfs bevrijdend.
- Zorg voor ruimte voor discussie waarbij verzoening, respect voor elkaar en het ontmoeten van leuke mensen centraal staan. Discussies vinden dus niet altijd plaats op het scherpst van de snede. Er is ook ruimte voor één-op-één-gesprekken en elkaar op het persoonlijk vlak beter te leren kennen.
- Speel in op de behoefte van jongeren om meer interactie dan in een traditionele kerkdienst. Dat wil niet meteen zeggen dat iedereen de behoefte heeft om zich *en plein public* in de discussie te mengen. Sommige mensen geven liever hun mening bij de borrel dan voor een volle zaal. Interactie kan ook zijn: er is niet één iemand aan het woord, maar er is een afwisseling van sprekers en activiteiten tijdens een bijeenkomst.
- Leg een duidelijke link tussen het geloof en het dagelijks leven.¹³⁷

Motivaction gaf tevens advies om bepaalde dingen te *laten* als het gaat om het onderscheidende vermogen ten opzichte van het bestaande. De volgende punten zijn in het rapport opgenomen:

- Net als bij de 'volwassen' Remonstranten blijkt ook nu weer: probeer mensen niet te snel vast te leggen. Zij zijn niet primair op zoek naar een nieuwe club waar ze 'bij horen' maar zullen er op basis van de meerwaarde die een organisatie voor hen heeft kiezen om actief te worden of zich voor langere tijd aan een organisatie te verbinden.
- Elke organisatie waarin mensen bij elkaar komen heeft het in zich om een wij-zijgevoel te creëren. Het is mooi als zich op een gegeven moment een hechte club mensen die zich aan de Remonstranten verbindt, maar er zal continu aandacht moeten worden besteed aan het bieden van ruimte voor nieuwe gezichten, die mogelijk maar één keer of slechts af en toe komen, maar ook kunnen blijven. Kortom, nieuwkomers dienen zich welkom te voelen.
- Onduidelijkheid over de christelijke identiteit van de Remonstranten. Met name voor de orthodoxe jongeren geldt dat zij wel willen weten wat de achtergrond van de Remonstranten is.
- In het onderzoek is gekeken naar het effect van de term @Bible Belt, deze wordt als negatief ervaren. Het is belangrijk om een dergelijke term niet in de communicatie met de doelgroep te gebruiken.

¹³⁷ Eigenfeld, Jobsen en Voorn, "Jongeren en Remonstranten", 10.

- De Remonstrantse Broederschap heeft een sterke intellectuele traditie. Een valkuil is echter om dit één-op-één door te zetten naar nieuwe initiatieven voor jongeren: de meeste jongeren voelen zich niet thuis bij een programma dat dit te eenzijdig benadrukt.¹³⁸

Andere bevindingen van Motivaction zijn dat de geïnterviewden religie en geloven als een belangrijk onderdeel van hun leven zien, maar zich niet meer thuis voelen in de kerk van hun ouders. Ze willen hun twijfels kunnen uiten en vragen kunnen stellen. Ze kijken buiten het christendom naar andere vormen van zingeving, denken zelf na en zijn kritisch op dat wat ze van hun ouders mee hebben gekregen. Ze zoeken naar een open gemeenschap, waar persoonlijk contact is en waar vragen gesteld mogen worden en twijfels getoond.¹³⁹

Met deze inzichten en adviezen begon ik in 2015 de gemeenschap die we later 'De Leven' zijn gaan noemen. In februari 2016 werd er door de betrokkenen bij de gemeenschap een zogenoemd 'Visieweekend' georganiseerd. Vier klantsegmenten werden bereikt door middel van de ontplooide activiteiten en als volgt omschreven:

1. Jonge mensen die (vaak teleurgesteld) zijn afgehaakt van orthodoxere denominaties vormen voor De Leven het grootste klantsegment. Zij voelen zich aangetrokken tot een plek waar ze gelijkgestemden tegenkomen en hun pijn kunnen delen en samen nieuwe woorden kunnen zoeken voor wat men nog *wel* wil geloven. De behoefte het geloof persoonlijk eigen invulling te mogen geven is groot. Daarnaast zoekt deze groep naar een manier wetenschappelijke ontwikkelingen serieus te nemen, zonder het geloof te hoeven degraderen door deze minder serieus te nemen.
2. Een tweede klantsegment wordt in het businessplan getypeerd als zinzoeker. Deze jonge mensen zijn op zoek naar manieren om het leven zinvol te maken en staan open voor wijsheden en verhalen uit de filosofie en theologie. Vrijheid en verdraagzaamheid is voor hen belangrijk om 'ongestoord' deze wegen te verkennen.
3. 'Tevreden kerkgangers' is de benaming voor het derde klantsegment van De Leven. Zij gaan op zondag naar de kerk waar ze vaak al jaren heen gaan, maar zijn daarnaast op zoek naar manieren om met andersdenkenden in gesprek te kunnen komen. Ook voor hen speelt het belang van het persoonlijke karakter van geloven een rol, evenals vrijheid en verdraagzaamheid om een ander in zijn of haar waarde te kunnen laten, maar ook om zelf de vrijheid te hebben om niet alles volgens de regeltjes van de kerk te hoeven doen.
4. Een vierde en laatste klantsegment die in het businessplan wordt omschreven zijn de atheïsten en agnosten. Ook voor deze groep is het van belang dat ze vrijheid ervaren en op gelijke waarde worden geschat als de jongeren die zichzelf gelovig noemen omdat dit voorwaarden zijn voor een gelijkwaardig gesprek. Dit klantsegment heeft vaak wel een christelijke opvoeding genoten. Hierdoor is de behoefte aanwezig hier kritisch op te reflecteren. Voorlopigheid van geloofsuitspraken, persoonlijk geloof en vrijheid zijn belangrijke factoren voor dit klantsegment.¹⁴⁰

De klantsegmenten vertonen veel overeenkomsten met de biografie van de innovatiepredikant en de vrijwilligers van De Leven. De gevormde en ontplooide activiteiten hadden raakvlakken met thema's waar innovatiepredikant en vrijwilligers affiniteit mee hadden en waar ze zichzelf graag mee bezig wilden houden. Dit sprak klantsegmenten aan die met soortgelijke thema's bezig waren in de fase van hun leven.

¹³⁸ Idem, 11.

¹³⁹ Idem, 16-21.

¹⁴⁰ Jaap Marinus, *De Leven Businessplan*, Utrecht: november 2018, 6-8.

Volgens Johannes Magliano-Tromp in een citaat in Juntas proefschrift, ging de jeugd in het interbellum op kamp, samen marcheren, met vlaggen zwaaien en bij een kampvuur zitten. In de jaren zestig zou de jeugd volgens Tromp ineens allerlei andere dingen willen doen die niet te verbinden waren met het kerkelijk leven.¹⁴¹ Deze verandering lijkt deels voor dit klantsegment te gelden. Het kamp noemden ze bij De Leven 'weekend weg' en had een verbindende werking. Een kampvuur is bij deze jonge mensen nog steeds in trek, maar in plaats van een gitaar en gelovige liedjes zingen, werd er gepraat, gelachen, gedronken en gerookt. De gitaar heeft plaats moeten maken voor de mobiele telefoon met een bluetoothspeaker en YouTube of Spotify. Vormen lijken veranderd, de behoefte aan gemeenschap en ontmoeting is gebleven.

In de slotevaluatie van dit inmiddels beëindigde project concludeer ik dat enkel activiteiten geen gemeenschappen vormen. Daar is meer voor nodig, zoals een charismatisch leider, sociaal contact dat onderling gestimuleerd kan worden en een gezamenlijk verhaal. De noodzaak van een gemeenschap waar mensen elkaar kennen en opzoeken benoem ik in deze evaluatie. In deze gemeenschap komen elementen van het remonstrantse gedachtegoed terug, wat voedingsbodem is gebleken voor het opstarten van soortgelijke gemeenschappen op andere plekken.¹⁴²

Samenvatting

Het klantsegment van twintigers en dertigers op de Bible Belt heeft behoefte aan zingeving buiten de bestaande (kerkelijke) vormen. Ze zoeken verbinding met leeftijdsgenoten en lotgenoten: mensen die in dezelfde tijd zijn opgegroeid met soortgelijke kerkelijke bagage, waarover gesproken, gelachen en gehuild kan worden. Herkenning bij elkaar en daar vormen omheen bedenken om met elkaar over wezenlijke zaken te kunnen praten zijn belangrijke factoren voor dit klantsegment.

3.3. Klantsegmenten innovatieplek Eindhoven

In Eindhoven begon predikant Sigrid Coenradie in 2018 als vernieuwingspredikant. Zij deed dit net als de andere innovatiepredikanten voor twee dagen in de week, maar werd daarnaast ook voor twee dagen in de week regulier gemeentepredikant in de Remonstrantse Gemeente Eindhoven. De taken die zij beoogde als innovatiepredikant, richtten zich voornamelijk op de mensen die een negatief beeld hebben van religie. Door middel van gesprekken wil zij vooral luisteren naar mensen, in de hoop dat hun verhalen daarmee "tevoorschijn komen."¹⁴³ Hierin ziet zij zichzelf als lerende partij, wat een omkering is van het traditionele 'zenden' van de kerk (zie ook 1.). "Inspireren en faciliteren in plaats van zenden," zoals Coenradie schrijft.¹⁴⁴ Het klantsegment dat zij omschrijft is op zoek naar interactie en minder naar een consumerende gemeenschap. Op de plek waar Coenradie werkzaam was kwam het klantsegment "iets halen" en was bereid daarvoor te betalen.

Coenradie startte haar werk met het opbouwen van een netwerk "met levensbeschouwelijke en niet-levensbeschouwelijke organisaties."¹⁴⁵ Daarnaast organiseerde zij verschillende activiteiten. Coenradie begon samen met Rachelle van Andel in Eindhoven met het project 'Verhalenmakers040', om verhalen te maken en verhalen te verbinden. Dit is volgens haar de kern van haar werk als innovatiepredikant.¹⁴⁶

Het spel *Tussen Zon en Maan* werd door Coenradie ingezet voor gesprekskringen. Hiermee bracht zij zeven groepen samen om te praten over contrastervaringen en daarmee een onderlinge verbinding

¹⁴¹ Junte, De moeite waard om door te geven, 79.

¹⁴² Jaap Marinus, "Het ware leven is lijden: Reflectie op zes jaar De Leven en anderhalf jaar vernieuwen", 1-9.

¹⁴³ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 16, februari 2022.

¹⁴⁴ Sigrid Coenradie in: *Visie vernieuwing verzameldocument*, red. Anbeek, Utrecht: 17 februari 2021, 5-6.

¹⁴⁵ Sigrid Coenradie, *Businessplan Sigrid Coenradie in Eindhoven. Sept. 2019 – okt. 2020*, 1.

¹⁴⁶ Ibidem.

te maken waaruit een gemeenschap of gemeenschappen zou(den) kunnen ontstaan. Coenradie poogde hiermee “mensen in ontregelende situaties (te) helpen zoeken naar betekenis, verbinding en transformatie.”¹⁴⁷ Daarnaast organiseerde ze zogenoemde *diner pensants* met verschillende gastsprekers om buitenstaanders te interesseren voor een avond met eten, inspiratie en gesprekken.

Verschiedende avonden werden door Coenradie georganiseerd rondom (spiritueel) verhalen schrijven. Het schrijven van een levensverhaal, een avond over God in gedichten, schrijf je gelukkig (in de Hapinezweek) en drie schrijfochtenden rondom het boek *Mijn held en ik* werden geïnitieerd.

Andere activiteiten die Coenradie organiseerde, in samenwerking met anderen of alleen, waren: vernieuwende vieringen, een jongerengesprekskring, ‘Tafels van vriendschap’ en levensbeschouwelijke vorming van studenten. Ze werkte samen met het Vredesburo, de Augustijnen, DOMUSDela, boekhandel Van Piere, het Platform voor Levensbeschouwing en Vrede, en ZEN.nl. Zij was voor de levensbeschouwelijke vorming van studenten in dienst van de PABO in Breda.

De klantsegmenten die Coenradie bereikt omschrijft zij zelf als volgt:

- Zinzzoekers, kwetsbare mensen die met anderen een diepergaand gesprek willen voeren of een activiteit willen bijwonen om dieper over een bepaald thema door te praten bijv. over vrede, opkrabbelen na een groot verlies, omgaan met verbroken relaties, teruglopende gezondheid. Daarnaast mensen die behoefte hebben aan ‘belonging’.
- Basisschoolleerlingen, in samenwerking met het Vredesburo d.m.v. lessen en activiteiten op het gebied van de SDG’s.
- HBO studenten (ook zijinstromers) laten nadenken over hun religieuze vorming en identiteit, studenten aan de PABO vormen, en bekend maken met bronverhalen.¹⁴⁸

Tijdens het ontplooiën van haar werkzaamheden vormden diverse aspecten een bedreiging voor het slagen van de onderneming van Coenradie. De beperkt beschikbare tijd dwong haar samen te werken met andere partners. De beperkte financiële middelen maakten dat Coenradie weinig energie kon steken in P.R. Zij constateert dat ze meer tijd zou moeten steken in het maken van flyers en folders, maar dat dit mede door het beperkte bereik stagneert.¹⁴⁹

Samenwerken met de Remonstrantse Gemeente Eindhoven acht Coenradie nuttig voor de betrokkenheid. Vrijwilligers kunnen helpen, ze kan gebruikmaken van het gebouw en het netwerk van gemeenteleden kan worden ingezet. Tegelijkertijd roep het spanningen op. Het werk van de innovatiepredikant richt zich op groepen mensen die de gemeente niet terugziet in de zondagse kerkdienst. De verwachtingen tussen de gemeente en de innovatiepredikant zijn niet op elkaar afgestemd. Activiteiten en de PR van de gemeente zijn veelal naar binnen gericht en bieden volgens Coenradie geen kansen om mensen van buiten te bereiken. De activiteiten van de innovatiepredikant bereiken buitenkerkelijken, maar deze zijn niet bereid zich voor langere tijd te engageren, structureel financieel bij te dragen of zich aan te sluiten bij een christelijk kerkgenootschap. Negatieve reacties van collega predikanten en gebrek aan steun vanuit de landelijke broederschap en de taakgroep vernieuwing zijn demotiverende factoren in het werk.¹⁵⁰

In 2021 stopte Coenradie als gemeente- en innovatiepredikant in Eindhoven om het onderwijs in te gaan. De dynamiek van een onderwijsinstelling had op dat moment grote aantrekkingskracht op haar, vergeleken met de dynamiek waarin de innovatiepredikanten werkzaam waren.

¹⁴⁷ Idem, 3.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Coenradie, *Businessplan Sigrid Coenradie in Eindhoven*, 8.

¹⁵⁰ Coenradie, *Businessplan Sigrid Coenradie in Eindhoven*, 8-10.

Samenvatting

Coenradie heeft een poging gedaan te luisteren naar nieuwe doelgroepen in plaats van te zenden. Dit leverde een klantsegment op dat onbekend is met religieuze taal en symbolen. Door te netwerken, activiteiten te organiseren en vernieuwende vieringen te houden, hoopte de innovatiepredikant een klantsegment van zinzoekers te bereiken die over contrastervaringen willen praten en ergens bij willen horen.

Coenradie worstelde met de verhouding tussen gemeentepredikant, innovatiepredikant en het betrekken van de gemeente bij haar vernieuwende activiteiten. Daarnaast is het moeilijk gebleken mensen aan een gemeenschap te verbinden. Negativiteit richting innovatie en het ontbreken van steun van de landelijke organisatie hebben haar gedemotiveerd.

3.4. Klantsegmenten innovatieplek Eindhoven/Maastricht

Rachelle van Andel begon in 2018 als vernieuwingspredikant te werken met voornamelijk jonge mensen in de stad Eindhoven. Dit waren studenten, expats en kunstenaars, maar ook daklozen, vluchtelingen en ongedocumenteerden. Van Andel beriep zich op de nieuwsgierigheid en openheid van de remonstranten om voor deze mensen (ook op diaconaal vlak) iets te kunnen betekenen om ze vervolgens te proberen te verbinden aan de bestaande gemeenteleden in de Remonstrantse Gemeente Eindhoven. Verbinding lijkt voor Van Andel centraal te staan. In haar voortgangsrapportage van het eerste jaar kijkt ze terug op activiteiten waarin diversiteit hoog in het vaandel staat. Christenen, boeddhisten en moslims worden door haar samengebracht in activiteiten en in een avond over identiteit met behulp van de LHBTQ+-organisatie en een orthodoxe moslim. Zelf zegt Van Andel over haar doelgroep: “De afgelopen periode heb ik vooral met jongeren gewerkt met diverse achtergronden. Op de universiteit heb ik gewerkt in een internationale omgeving.”¹⁵¹ In een later stadium richtte Van Andel zich naast Eindhoven ook op de stad Maastricht.

Activiteiten die Van Andel organiseerde waren: *Een eigenwijs kerstverhaal*; een viering voor de Rotarty en ouderen, in samenwerking met het studentenpastoraat in Eindhoven. *Under pressure*: een avond over burn-out-preventie. Een Engelstalige avond over vrouwen in de wetenschap met de titel ‘Celebration of Women in Science’ waar zo’n honderd bezoekers op af kwamen. Van Andel gaf inhoud aan evenementen in samenwerking met TINT en de Technische Universiteit (TU) Eindhoven, zoals een online Zoom-meeting met de titel ‘Goodmorning Eindhoven’.

In november 2019 organiseerde ze een stadsretraite in Eindhoven waarbij “vluchtelingen, studenten, kunstenaars en remonstrantse gemeenteleden” werden samengebracht. Zo probeerde Van Andel de verbinding tussen het innovatiewerk en de bestaande gemeente te leggen.¹⁵²

Er is een gemeenschap c.q. community ontstaan met de naam Misfits waarmee Van Andel in coronatijd wandelingen organiseerde voor dertig personen. Deze wandelingen waren telkens uitverkocht doordat de gemeenschap waarde hechtte aan ontmoeting, juist in tijden van crisis en het ontbreken van sociaal contact.¹⁵³

Het klantsegment waar Van Andel zich op gericht heeft staat in een “complexe en pluriforme samenleving” waarin het volgens haar “van belang is om te zoeken naar oriëntatiepunten op levensbeschouwelijk vlak.” Hoofdthema’s die ze aansnijdt in haar voortgangsrapportage van 2020 zijn de polarisering in de samenleving en de toename van burn-outs, depressies en eenzaamheid. De

¹⁵¹ Rachelle van Andel, *Voortgangsrapportage Vernieuwingswerk Eindhoven 2020-2021* (Eindhoven: 11 oktober 2020), 14.

¹⁵² Van Andel, *Voortgangsrapportage Vernieuwingswerk Eindhoven 2020-2021*, 10 - 11.

¹⁵³ Idem, 12.

manier waarop de Nederlander in de 21^e eeuw werkt en leeft is volgens Van Andel veranderd door de individualisering, technologisering en globalisering.¹⁵⁴

Het klantsegment dat Van Andel omschrijft zijn de twintigers en dertigers met zingevingsvragen. Thema's die bij deze groep leven zijn: burn-out, depressie, eenzaamheid, mantelzorg en suicide. Social media zijn belangrijk voor deze jonge mensen, maar het kost ze moeite stabiele en duurzame relaties op het vlak van liefde, werk en studie op te bouwen. Door samen te werken met de Remonstrantse Gemeente Eindhoven en verschillende partners uit het levensbeschouwelijke veld, hoopte Van Andel intergenerationele solidariteit te bevorderen.¹⁵⁵

Voor het klantsegment van Van Andel wordt ten doel gesteld dat er community's ontstaan "waarin jongeren zichzelf kunnen zijn maar ook worden uitgedaagd om de status quo te bevragen en zichzelf te ontwikkelen." Deze gemeenschappen moeten zelfsturend zijn, waarin "een eigentijdse invulling (gegeven wordt) aan remonstrantse kernwaarden zoals vrijheid, verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid, gestoeld op eigenwijze en eigenzinnige vertaling van de beginselverklaring en geloofsbelijdenis uit 2006 in verbinding met de SDG's (sustainable development goals)."¹⁵⁶

Van Andel richt zich in dit klantsegment specifiek op aanbod rondom SDG 3, 5, 10 en 17, respectievelijk: gezondheid, welzijn, focus op mentale gezondheid; gendergelijkheid; ongelijkheid verminderen; partnerschappen aangaan.¹⁵⁷

In Eindhoven en Maastricht wordt door de innovatiepredikant gewerkt aan de hand van drie pijlers: Meditate, Act en Celebrate. Van Andel schrijft hier het volgende over:

Meditate: (...) stadsretraites. (...) *meditate* is gericht op bezinningsmomenten, goede gesprekken van hart tot hart en inhoudelijke bijeenkomsten over belangrijke thema's. (...) 1-op-1 begeleiding van studenten (...).

Act gaat over het nemen van verantwoordelijkheid voor de plek waarin je leeft, woont, studeert en werkt. Maar, misschien nog wel belangrijker is dat mensen zich leren verbinden met deze plekken. Wat kunnen we doen, en wat wordt er gedaan om de stad een mooiere plek te maken? Act is een laboratorium om mooie momenten op te lichten, en tegelijkertijd te onderzoeken welke waarde mensen persoonlijk kunnen toevoegen.

Celebrate gaat over het vieren van het volle leven; hoe kunnen wij ja zeggen tegen het volle leven, en wat heeft het zoeken naar een inclusieve christelijke traditie ons dan te zeggen? Denk aan de reguliere vieringen in de kerk, en de viering op de internationale dag van de rechten van de mens in 2019.¹⁵⁸

De activiteiten en initiatieven die Van Andel heeft opgezet waren vaak een tijdrovende klus, met soms lage opkomst en wegebbende motivatie. Hoewel ze veel samenwerking heeft opgezocht, verliepen activiteiten soms niet naar wens. Community's waren lastig te vormen, hoewel er wel een Whatsappgroep voortkwam uit het samenkomen rondom een tafel aan de TU Eindhoven. De opkomst voor een aantal activiteiten was laag en de kans dat het beoogde klantsegment zich zou aansluiten bij een bestaande remonstrantse gemeenschap was nihil. Dit resulteerde in een kloof tussen de behaalde resultaten (verbinding met jongere doelgroepen, luisteren en dienen, jonge mensen samenbrengen) en de verwachtingen vanuit de Remonstrantse Gemeente Eindhoven en de

¹⁵⁴ Idem, 3.

¹⁵⁵ Idem, 3-4.

¹⁵⁶ Idem, 5.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Van Andel, *Voortgangsrapportage Vernieuwingswerk Eindhoven 2020-2021*, 6.

landelijke organisatie van de Remonstranten (nieuwe leden en vrienden, jongeren in de zondagse vieringen). Oorzaak voor deze kloof is volgens Van Andel de gebrekkige begeleiding vanuit de taakgroep Vernieuwing, de daardoor ontstane verschillen in verwachtingen en de kritische houding van andere remonstrantse gemeentes ten opzichte van innovatie en vernieuwing.¹⁵⁹

Samenvatting

De aanpak van Rachelle van Andel had een diaconaal en pastoraal karakter. Zij zette zich in voor minderheden, mensen die een onzekere toekomst tegemoet gingen en mensen die gebukt gaan onder een depressie of burn-out. Zij verbond hen aan elkaar, ongeacht ras, geloof of geaardheid. Door het drieluik van Meditate, Act en Celebrate te gebruiken, had Van Andel een kader waarbinnen ze haar werk kon vormgeven.

Hoewel ze met veel energie aan de slag is gegaan, bleek het vormen van duurzame gemeenschappen een uitdaging. De aansluiting met de Remonstrantse Gemeente Eindhoven was voor het bereikte klantsegment onaantrekkelijk. Voor Van Andel werkte de gebrekkige begeleiding vanuit de taakgroep Vernieuwing demotiverend omdat kritiek en verschillen in verwachtingen vanuit verschillende hoeken daardoor vrij baan kregen.

3.5. Klantsegmenten innovatieplek Naarden-Bussum

Predikant Claartje Kruijff startte in 2018 als vernieuwingspredikant in Naarden-Bussum. Zijzelf groeide op in een niet-religieus en soms zelfs antireligieus milieu.¹⁶⁰ Hierdoor ontbraken kaders voor het leven; een groter verhaal om het eigen leven op voort te bouwen. Zijzelf ging op zoek naar deze verhalen en kaders en vond deze in de christelijke tradities.¹⁶¹ Aangesproken door de openheid van de Remonstranten naar Kruijff toe en de theologie van de kwetsbaarheid van Christa Anbeek kwam ze bij het vrijzinnige kerkgenootschap van de Remonstranten terecht. Als vernieuwingspredikant richtte zij zich tot de zinzoekers zoals zijzelf eens was, door gesprekskringen te vormen, waarmee ze Bijbelverhalen ging lezen om deze vervolgens te bespreken. Ook hier speelt de biografie van de innovatiepredikant een belangrijke rol.

Aan het einde van haar loopbaan als innovatiepredikant had Kruijff zeven gesprekskringen die regelmatig bijeen kwamen en een wachtlijst voor mensen die graag mee wilden doen met de kringen. Kruijff voerde daarnaast persoonlijke gesprekken op aanvraag, vaak met mensen vanuit de gespreksgroepen.

Gemeentelieden uit de remonstrantse kerk in Naarden-Bussum behoorden vanuit de opdracht van de taakgroep Vernieuwingsplekken niet tot het klantsegment van deze activiteiten. Kringen werden voor een groot deel gevuld vanuit het netwerk van Kruijff en hun vrienden- en kennissenkringen. Dit klantsegment valt het beste te typeren als zinzoekers zonder verhalen en kaders, met behoefte aan het persoonlijk kunnen vormgeven van zingeving en/of geloven en daarin volledige vrijheid ervaren.

In de maandelijkse activiteit 'Adempauze' met een spreker, muziek en een ritueel en bijzondere vieringen rond hoogtijdagen lukte het Kruijff om de kerk in Naarden-Bussum regelmatig te vullen met grote groepen nieuwkomers. Doordat de opdracht die vernieuwingspredikanten hadden niet duidelijk genoeg was gecommuniceerd naar gemeenten en de gemeente zelf daardoor andere verwachtingen had, resulteerde de komst van nieuwkomers niet zelden in kritische opmerkingen vanuit de gemeente. Het proces in Naarden-Bussum met de innovatiepredikant lijkt spaak te zijn gelopen doordat de gemeente de verwachting had dat Kruijff ook de huidige gemeentelieden zou

¹⁵⁹ Idem, 18-19.

¹⁶⁰ Claartje Kruijff, "Voor het vak van predikant is moed nodig," interview door Jaap Marinus. *Remonstrants tijdschrift AdRem (Special)*, oktober 2020. Jaargang 31, nummer 7, 24-26.

¹⁶¹ Claartje Kruijff in: *Visie vernieuwing verzameldocument*, red. Christa Anbeek, Utrecht: 17 februari 2021, 1-2.

bedienen. De gemeente was al enige tijd vacant en bij het gemis van een gemeentepredikant werd (impliciet) een beroep gedaan op de inzet van Kruijff. Toen dit appel met terughoudendheid werd beantwoord ontstond onvrede in de gemeente, omdat Kruijff haar tijd in de vele gesprekskringen en bijzondere vieringen/diensten stak waarbij een geheel nieuw klantsegment de kerk vulde, maar niet tegemoetkwam aan de wensen vanuit de gemeente voor de gemeente zelf.

In zijn proponentenscriptie bekijkt Arend van Baarsen kritisch de doelgroepen die de remonstranten zouden kunnen bereiken. Hij vermoed dat de grote groep zinzoekers zonder vertrouwdheid met kerkelijke vormen en tradities zich niet zullen binden aan remonstrantse gemeentes. Van Baarsen ziet een kloof tussen de identiteit van de gemeenten en de behoefte van niet-kerkelijke zinzoekers.¹⁶²

Medio 2021 is Kruijff beroepen in Utrecht als gemeentepredikant, waarmee ze haar taken als innovatiepredikant heeft neergelegd.

Samenvatting

Het klantsegment van de zinzoekers in Naarden-Bussum heeft behoefte aan een spiritueel kompas, een groter verhaal om het eigen leven op voort te bouwen. Een van de mogelijkheden om dit te doen is samenkomen rondom verhalen en hierover in gesprek gaan. De kloof tussen de verwachtingen van de gemeente aldaar en de opdracht van de innovatiepredikant zorgden er uiteindelijk voor dat de samenwerking werd gestopt.

3.6. Klantsegmenten innovatieplek Utrecht

Vanaf april 2020 werd ikzelf aangesteld als vernieuwingspredikant in Utrecht. Na een inventarisatie van de verwachtingen vanuit de gevestigde Remonstrantse Gemeente Utrecht, ook wel 'Geertekerk' genoemd, kwam ik tot de conclusie dat ik dichtbij mijn eigen visie en dromen moest blijven. Met de kerkenraad formuleerden we de open doelstelling: 'meer mensen in de kerk'. Deze doelstelling zou behaald kunnen worden door een tweesporenbeleid te voeren. In de praktijk betekende dit dat de helft van de tijd gezocht werd naar aansluiting in de stad door middel van netwerken en het ontplooiën van activiteiten en de andere helft van de tijd de gemeente voor ogen werd gehouden in het organiseren van activiteiten en het aansluiten bij bestaande (vernieuwende) initiatieven. Door verschillende activiteiten voor gemeenteleden te faciliteren en daarbij reclame te maken in de stad en omgeving, werd gehoopt op groei in bezoekersaantallen in de bestaande gemeenschap.¹⁶³ Door de tweejarige coronapandemie hebben er beperkt activiteiten plaats kunnen vinden, maar door met podcasts aan te sluiten bij 'Radio Geertekerk' op zondagmorgen – een vervangende digitale variant voor de kerkdienst, ontstond er een verbinding tussen de innovatiepredikant en de gemeente en werd er tegelijkertijd een poging gedaan om nieuwe mensen te interesseren voor de bestaande gemeenschap.

Naast de digitale ontwikkelingen en experimenten is er een mannen(praat)groep gestart in Utrecht, verbonden met de Geertekerk. Deze groep is bij elkaar gekomen, er zijn wandelingen geweest en gesprekken rondom het boek *Als de man verliest*. Deze ontmoetingen waren een vruchtbare bodem voor het voortzetten van de groep. Bij deze ontmoetingen sloten soms ook buitenkerkelijken aan, omdat de activiteiten laagdrempelig en niet-religieus van insteek waren.

Door het vertrek van de innovatiepredikant is een aantal voorgenomen stappen niet gezet, die potentieel vrucht hadden kunnen dragen. Het contact met bekende randkerkelijke mensen, muziek

¹⁶² Van Baarsen, "Misschien word je wel vriend", 55-56.

¹⁶³ Jaap Marinus in: *Visie vernieuwing verzameldocument*, red. Anbeek, Utrecht: 17 februari 2021, 3-5.

maken op een vaste avond in de week in de kerk en een hardlooptgroep met zingevend element zijn initiatieven die geen doorgang hebben gekregen.

Het contact met de gemeente verliep in Utrecht ogenschijnlijk beter dan bij de andere innovatiepredikanten. Oorzaken hiervan kunnen zijn dat verwachtingen vanaf het begin goed zijn afgestemd. De (sterke) kerkenraad van de Geertekerk zag zichzelf niet als werk- of opdrachtgever van de innovatiepredikant, waarmee hij de volledige vrijheid kreeg en enkel verantwoording hoefde af te leggen aan het landelijke bestuur van de Remonstranten. Daarnaast werd er veel gecommuniceerd door middel van podcasts, nieuwsbrieven, columns en social media, waarmee de zichtbaarheid van de innovatiepredikant groot was.

Het beoogde klantsegment waren de bestaande kerkgangers waar potentiële kerkgangers bij aan zouden kunnen sluiten omdat ze zich aangesproken zouden kunnen voelen bij de modernere vormen van de activiteiten (kritische reflectie op het bestaande) en persoonlijke vrijheid zouden ervaren als het gaat om geloven, zingeving en het vormen van een mening of visie op verschillende terreinen van het leven.

De coronacrisis en de beperkte tijd dat de innovatiepredikant werkzaam was, maken dat er beperkt zicht is op potentiële klantsegmenten. Na twee jaar heeft hij zijn functie neergelegd wegens een beroep vanuit de Parkstraatgemeente in Arnhem, om daar gemeentepredikant te worden.

Samenvatting

Het klantsegment in Utrecht zijn de zittende (jongere) kerkgangers. Daarbij was de hoop enkele geïnteresseerde zinzoekers te bereiken door middel van laagdrempelige activiteiten, podcasts en vieringen, waar dan met name de huidige kerkgangers naar toe zouden komen. De innovatiepredikant is veel bezig geweest met afstemming en communicatie om de zichtbaarheid van zichzelf groot te maken en te houden.

3.7. Klantsegment: spirituele agnosten en atheïsten in Nederland

Een laatste klantsegment onttrek ik hier niet enkel aan plaatselijke bevindingen van innovatiepredikanten, maar wordt zichtbaar in het recente onderzoek van het SCP naar het (on)geloof van Nederlanders. Ik ben van mening dat dit van belang is voor dit onderzoek omdat de klantsegmenten die door kerkelijke (innovatieve) initiatieven worden aangetrokken, toch veelal de zinzoekers zijn. Hoewel er bij de verschillende klantsegmenten van de innovatieplekken ook duidelijk zichzelf atheïst of agnost noemende mensen behoren, zijn dit meestal mensen die hun 'ongeloof' willen testen en toetsen aan het geloof van andere mensen. De groeiende groep atheïsten en agnosten in Nederland is sneller van mening dat "het leven alleen zin heeft als men er zelf betekenis aan geeft."¹⁶⁴ Een klantsegment dat wellicht meer aansluiting vindt bij remonstrantse waardeproposities dan op dit moment wordt ingeschat en daarmee waardevol is om in dit onderzoek mee te nemen. Arend van Baarsen vindt dat remonstranten zichzelf niet moeten profileren als algemene zingevingclub.¹⁶⁵ Dit zou echter niet hoeven te betekenen dat algemene zinzoekers als klantsegment voor de remonstrantse waardeproposities uit beeld hoeft te blijven.

Respondenten in het onderzoek van het SCP gaven aan bij religie te denken aan dogma's en onderdrukking. De Engelse sociologe Eileen Barker wordt in het rapport van het SCP aangehaald om een scheiding te formuleren tussen een spiritueel milieu dat ontstaat in de samenleving en de christelijke godsdienstige traditie. Hierin geeft Barker de toelichting bij de godsdienstige pool waarin

¹⁶⁴ De Hart, *Buiten kerk en moskee*, 28.

¹⁶⁵ Van Baarsen, "Misschien word je wel vriend", 55-56.

God een transcendente, persoonlijke god is die in principe is afgescheiden van de gelovige en op zichzelf 'bestaat'. Het geloof in een scheppingsmythe en eschatologisch geloof in een eindtijd hoort bij de christelijke traditie volgens Barker. Daarnaast hebben gelovigen de neiging waarheid en moraliteit absoluut op te vatten, wordt de mens gezien als zondig en gelooft men in een hemel of hel. In het volgende hoofdstuk zal ik deze punten vergelijken met de waardeproposities van remonstranten om aan te geven dat hier kansen liggen voor vrijzinnige kerkgenootschappen. Barker omschrijft ook een spiritueel gericht type die meer met 'de innerlijke god' heeft, als onderdeel van natuur en/of kosmos. Deze innerlijke god is cyclisch en verbonden met de natuurlijke kringloop van het leven. Waarheid en moraliteit zijn situatie gebonden. Van zonde en schuld is geen sprake. Persoonlijke ervaring en persoonlijke verantwoordelijkheid vertegenwoordigen een fundamentele waarde voor dit klantsegment. Deze groep zinzoekers kan verder gespecificeerd worden aan de hand van onze waardeproposities, wanneer dit klantsegment te maken heeft gehad met ontregeling en contrastervaringen, persoonlijk, maar ook collectief en ecologisch.¹⁶⁶

3.8. Samenvatting

Samengevat zijn er zes plekken waar klantsegmenten op het spoor zijn gekomen: op de Bible Belt in Ede en op de innovatieplekken in Naarden-Bussum, Utrecht, Eindhoven en Maastricht.

De klantsegmenten op de Bible Belt zijn:

- Twintigers en dertigers afgehaakt bij kerk van herkomst.
- Zinzoekers.
- Jonge kerkgangsters met behoefte aan contact met andersdenkenden.
- Atheïsten en agnosten met behoefte aan gesprek met gelovigen.

Het klantsegment in Naarden-Bussum zijn de zinzoekers met weinig tot geen religieuze bagage.

Het klantsegment in Utrecht omvat de kerkgangsters en potentiële kerkgangsters.

Het klantsegment in Eindhoven zijn voornamelijk mensen die een negatief beeld hebben bij religie. Mensen die daarbij onbekend zijn met religieuze taal en symbolen en die ontregelende ervaringen hebben meegemaakt en hierover in gesprek willen. Klanten van andere organisaties, zoals scholen, die op zoek zijn naar identiteit en waarden.

Het klantsegment in Eindhoven en Maastricht laat zich omschrijven als de buitenbeentjes, de 'misfits', de vluchtelingen en jonge mensen met burn-outs en depressies.

Een laatste klantsegment komt voort uit het onderzoek van het SCP en kan omschreven worden als de algemene zinzoekers met contrastervaringen.

¹⁶⁶ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 13 en 14, februari 2022.

4. Hoe sluiten de positieve kenmerken uit het remonstrants gedachtegoed tussen 1980 en 2020 aan bij de klantsegmenten zoals verkend in de innovatieprojecten op elkaar aan?

4.1. Inleiding

In de afgelopen veertig jaar waren zeven positieve kenmerken van het remonstrantse gedachtegoed leidend in publieksgerichte publicaties. In dit hoofdstuk behandelen we deze positieve punten uit hoofdstuk 2 als waardeproposities om ze te kunnen vergelijken met de mogelijke klantsegmenten die de innovatiepredikanten op het spoor zijn gekomen.

In de volgende paragraaf analyseer ik de overeenkomsten tussen de waardeproposities en klantsegmenten; waar deze op elkaar aan kunnen sluiten. Daaruit volgt dat er verschillen zichtbaar worden waar het remonstrantse gedachtegoed op de klantsegmenten aansluit en waar niet of minder op behoeftes van klantsegmenten wordt ingespeeld.

4.2. Hoe waardeproposities (kunnen) aansluiten bij de nieuwe klantsegmenten die de innovatieprojecten hebben opgeleverd en waar niet of minder

Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid

Deze eerste waardepropositie lijkt een voorwaarde te zijn voor alle klantsegmenten om samen te kunnen komen en verbinding te maken met elkaar. Doordat innovatiepredikanten voornamelijk mensen aantrokken die geen binding (meer) met de kerk hebben¹⁶⁷, omdat deze te benauwend voor ze was, voelt dit klantsegment zich aangetrokken tot bijeenkomsten waar vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid van groot belang worden geacht. In de vrijheid die wordt uitgestraald voelen bezoekers van activiteiten de ruimte om eerlijk te zijn over hun worstelingen met geloven. Door de vrijheid die aangeboden wordt, ontstaat ruimte te zoeken naar nieuwe woorden voor oude levensvragen en wereldbeelden. Dit sluit aan bij wat Heine Siebrand zegt (zie 2.2.) over de ideale kerk, waar mensen in vrijheid en verdraagzaamheid omzien naar elkaar en naar de wereld. De gedachten van Simon Vuyk, Christiane Berkvens en Peter Kattenberg, dat vrijheid en verdraagzaamheid een groeiende rol gaan spelen in de ontmoeting tussen verschillende levensbeschouwingen en godsdiensten, lijkt werkelijkheid te worden als gekeken wordt naar de verschillende klantsegmenten die de innovatiepredikanten op het spoor zijn gekomen. Andere religies kunnen volgens Wibren van der Burg een plek krijgen binnen de vrijheid van de remonstranten als gelijkwaardige gesprekspartners.

De klantsegmenten die de innovatiepredikanten op het spoor zijn gekomen hebben allemaal de behoefte om vrijheid en verdraagzaamheid als voorwaarde te gebruiken om met elkaar en met anderen in gesprek te kunnen gaan. De beoogde gelijkwaardigheid die H.J. Heering binnen remonstrantse kringen ziet waarborgt de mogelijkheid om het met elkaar oneens te zijn (volgens H.J. Adriaanse tot aan ongelof) en toch een gemeenschap te kunnen vormen. Jonge mainstream protestanten op de Bible Belt prijzen volgens een onderzoek van Motivaction de grote mate van vrijheid die bij de Remonstranten te vinden is. "Ruimte om vragen te kunnen stellen sluit aan bij hun eigen houding."¹⁶⁸ Door de vrijheid die remonstranten in hun DNA hebben zitten, is samenwerking met diverse partijen mogelijk, "zoals met ideële en sociaal-maatschappelijke organisaties."¹⁶⁹

¹⁶⁷ Beleidsplan 2017-2020, Aangenomen op de Algemene Vergadering van Bestuur d.d. 10 juni 2017, 1.

¹⁶⁸ Eigenfeld, Jobsen en Voorn, "Jongeren en Remonstranten", 24.

¹⁶⁹ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 9, februari 2022.

Daar waar vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid verzanden in grote idealen of holle uitspraken wordt deze waardepropositie een zwakte. Wanneer er op maatschappelijk vlak behoefte is aan een kerkelijk geluid, zijn remonstranten vaak stil en het gevaar van vrijheid is dat deze omslaat naar vrijblijvendheid. Men *hoeft* niet aanwezig te zijn in kerkdiensten of bij bijeenkomsten en remonstranten zwijgen vaak op belangrijke momenten waarin vrijheid op het spel komt te staan. Predikanten zijn veelal wars van politiek op de kansel en wanneer de politiek dreigt te falen zijn remonstranten voornamelijk solidair met de slachtoffers. Met de toeslagenaffaire, vluchtelingencrisis of een oorlog zwijgen remonstranten of steken ze een kaars voor ze aan. De vrijblijvendheid wordt gevoeld, ook omdat men meestal niet weet wat te doen of zeggen.

Persoonlijk en ervaringsgericht geloof en de rol van de geloofsgemeenschap of kerk

De christelijke traditie waarin remonstranten staan, biedt oriëntatiepunten om na te denken over de zin van het bestaan.¹⁷⁰ Claartje Kruijff gebruikte deze waardepropositie in de kringen in Naarden-Bussum. De voorwaarde van vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid staat in verbinding met de waardepropositie van een persoonlijk en ervaringsgericht geloof, omdat deze een vrijheid veronderstelt in het geloven en dat op eigen manier invulling te mogen geven. In 2.3. komt daarbij naar voren dat de rol van de gemeenschap of kerk hierbij van belang is om eigen gedachten te kunnen spiegelen aan die van andere gelovigen. De vrijheid om een eigen belijdenis te schrijven veronderstelt een invoeging van een gelovige in het bestaande, zonder voor te schrijven wat de individu moet geloven.

De gemeenschap of kerk heeft eerder een begeleidende rol in de ervaringen van mensen (al dan niet met God), dan een leidende rol. Verhalen worden 'naar voren geluisterd' in plaats van het zenden van verhalen en leerstellingen, waardoor het persoonlijke en ervaringsgerichte geloof de ruimte krijgt. Het startpunt voor remonstranten is de mens met zijn of haar ervaringen, zowel vanuit individueel, gemeenschappelijk als christologisch perspectief (vgl. Goud).

De geloofsbelijdenis van 2006 begint bij de zoekende, verlangende mens. Hiermee is een opening geboden voor zinzoekers om het verhaal van de man Jezus op geheel eigen wijze te verkennen binnen de geloofsgemeenschap van de Remonstranten. De vrijheid en openheid om hier een persoonlijke invulling aan te geven kan aantrekkelijk werken. Daarnaast is er een schat aan taal, rituelen en theologieën om een stevige zoektocht te kunnen starten naar de waarde van de eeuwenoude verhalen en daar uit mee te nemen wat van waarde zou kunnen zijn. Geloofsgenoten kunnen in deze zoektocht helpen, alsmede predikanten en anderen.

Op alle innovatieplekken werd ingestoken op de persoonlijke ervaring van mensen met leven en geloven. Burn-outs, depressies, verlieservaringen en andere contrastervaringen waren voedingsbodem voor een gesprek over zingeving al dan niet aan de hand van Bijbelverhalen. Daarnaast is een gemene deler in verschillende klantsegmenten dat aangetrokken bezoekers geen aansluiting meer konden vinden bij kerkelijke instellingen, waardoor een groter verhaal om het eigen levensverhaal op te stoelen ontbrak. Contrastervaringen ofwel liminale ervaringen "creëren behoefte aan zin, verbinding en transformatie."¹⁷¹ Deze behoefte kan bij uitstek door de waardepropositie van het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof vorm krijgen bij de remonstranten in een (geloofs)gemeenschap of kerk.

Een van de manieren waarop dit vorm kan krijgen is door middel van de theologie van de kwetsbaarheid die Christa Anbeek ontwikkeld heeft, die dialogisch en gemeenschapsvormend gericht is. Het spel *Tussen Zon en Maan* is hieruit voortgekomen. Innovatiepredikanten speelden allen zelf

¹⁷⁰ Van der Burg, "Op zoek naar een eigentijdse ethiek," in Een beetje geloven, red. Drees, 176.

¹⁷¹ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 6, februari 2022.

dit spel (sommigen meerdere keren) en zagen dat hiermee op laagdrempelige wijze diepe verbindingen tussen verschillende mensen gelegd kunnen worden. Innovatiepredikant Sigrid Coenradie vormde meerdere groepen zinzzoekers rondom dit spel. Deze waardepropositie heeft met de theologie van de kwetsbaarheid een *unique selling point* ten opzichte van vele andere denominaties omdat in veel kerken aan gemeenteleden ‘geleerd’ en/of verteld wordt wat ze dienen te geloven. De radicale omkering van ‘Geloof begint bij jou!’ maakt dat remonstranten een aantrekkingskracht kunnen genereren bij diegenen die bekend zijn met de dogmatische religieuze en kerkelijke stromingen. Beginnend bij contrastervaringen om van daaruit te zoeken naar taal en herkenning bij anderen kan voedingsbodem zijn voor nieuwe gemeenschappen waar men lief en leed met elkaar deelt en zichzelf wellicht gelovig gaat noemen omdat men iets van God heeft ervaren in het proces en/of in de gemeenschap.

Voor zinzzoekers die nog nooit met een kerk in aanraking zijn geweest kan het persoonlijke en ervaringsgerichte van de remonstranten ook aantrekkelijk werken, omdat ze de verhalen over de kerk vaak wel kennen. Zinzzoekers die helemaal blanco zijn zullen deze waardepropositie wellicht als vanzelfsprekend beschouwen.

Wanneer het geloof al te persoonlijk en ervaringsgericht dreigt te worden, lijkt vooral een deel van de zittende predikanten, leden en vrienden moeite te hebben met het subjectieve. De vraag of er nog iets objectief aan God en geloven is, wordt gesteld. Niet alles is even geloofwaardig, zei Hetty Zock (zie 2.3.). De PKN nam een soortgelijk standpunt in, in het geval van de atheïstische dominee Klaas Hendrikse, genoemd in het proefschrift van Martijn Junte. Persoonlijk geloof kan niet grenzeloos zijn, aldus Zock en (een deel van) de PKN. Als het gaat om de waardeproposities van het remonstrantse gedachtegoed is de vraag of remonstranten het met Zock en de PKN eens moeten zijn dat er grenzen zijn aan het persoonlijke en ervaringsgerichte geloof, of dat dit grenzeloos zou kunnen zijn, om het ‘Geloof begint bij jou!’ ook werkelijk gestalte te geven. Hierbinnen zou ook ruimte kunnen zijn voor standpunten die remonstranten als ongeloofwaardig zijn gaan zien, zoals een schepping in zes dagen of een fysieke opstanding uit de dood. Als geloof daadwerkelijk bij ‘jou’ begint, dan zouden alle overtuigingen (binnen de grenzen van de wet) mogelijk moeten zijn.

Junte concludeert zijn proefschrift in het hoofdstuk over persoonlijke tradities met de constatering dat de kerkelijke christelijke traditie maar zeer beperkt in staat lijkt zich aan veranderende omstandigheden aan te passen. De crisis waarin de kerk zich begeeft is deels te wijten aan het feit dat in onze (post)moderne samenleving, mensen zich niet meer houden aan een zogenoemde ‘toegestane ruimte’, waarbinnen men zich moet gedragen volgens de regels van, in dit geval, de kerk of de kerkelijke traditie. Het volgende hoofdstuk in Junes proefschrift begint met de constatering dat deze lacune ook geldt binnen de remonstrantse traditie.¹⁷²

Voorwaarde voor deze waardepropositie is dat ook nieuwkomers hun ruimte mogen innemen en wanneer deze botst of schuurt met huidige denkbeelden, remonstranten zich hun waardepropositie van openheid voor kritiek en voorlopigheid van (geloofs)uitspraken zouden moeten herinneren. Hoewel misschien niet alles even geloofwaardig is, zou de conclusie of het persoonlijke geloof wel of niet past bij de gelovige zelf moeten liggen, niet bij de predikant of gemeenteleden. Anno 2022 zijn de meeste kerkdiensten nog steeds eenrichtingsverkeer en het “uitnodigende” is gelegen in ‘worden als wij’.¹⁷³

Vrijzinnig geloven valt volgens Hetty Zock en Han Adriaanse binnen bepaalde kaders (zie 2.3.). Sommige uitspraken of denkbeelden vallen buiten de definitie van vrijzinnig geloven. Het lijkt volgens

¹⁷² Junte, De moeite waard om door te geven, 71-73.

¹⁷³ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 7, februari 2022.

Zock dan te gaan om de meer spirituele ervaringen die geen verband meer houden met het geloof dat z'n wortels heeft in de christelijke traditie. Han Adriaanse kijkt terug. Hij concludeert dat vrijzinnig geloven geen radicaal relativisme kan zijn, omdat vrijzinnigen altijd hebben gevonden dat bepaalde visies en leerstellingen niet (meer) door de beugel kunnen. Het valt te bezien of vrijzinnigen de luxepositie kunnen innemen om hier al te rigide mee om te gaan. Als vrijzinnigheid aanspoort tot zelfreflectie met het risico dat gelovigen zichzelf ongelovig maken, dan moet er toch ook ruimte zijn voor heel excentrieke denkbeelden. Zolang de gelovige in kwestie onderdeel wil zijn van de gemeenschap zouden vrijzinnigen open moeten staan voor het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof, dat alle wettelijk toegestane denkbeelden (op z'n minst tijdelijk) mogen bestaan. Dit in het vertrouwen dat binnen de gemeenschap dialoog, samenspraak, uitwisseling en elkaar bevragen belangrijke waarden zijn, waardoor het al te subjectivistische kritisch wordt bevraagd en eventueel kan worden bijgesteld.

In een onderzoek door Motivaction voor de Remonstranten in 2015 zeggen jonge mainstream protestanten op de Bible Belt dat ze kritisch zijn op de christologische houding van remonstranten. Zij zijn ook geïnteresseerd in andere religies en voelen die ruimte niet meteen bij een eerste kennismaking met de Remonstranten. Jonge orthodox-protestanten in ditzelfde onderzoek vinden dat het christendom onvoldoende centraal staat bij de Remonstranten. Structuur en kaders ontbreken voor hen.¹⁷⁴

In de vorige paragraaf stelde ik dat remonstranten taal, rituelen en theologieën hebben om zinzoekers te kunnen bedienen in hun zoektocht naar verhalen in de Bijbel. Geloofsgemeenschappen kunnen een middel zijn om deze taal, rituelen en theologieën in vorm te geven. Inmiddels is meermalen geconcludeerd dat de klantsegmenten die de innovatiepredikanten op het spoor zijn gekomen weinig tot geen aansluiting vinden bij de huidige remonstrantse vormen van kerk-zijn en daardoor zelden tot de gemeenschap toetreden. Zwaktestoep van het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof binnen sommige remonstrantse kringen is dat er teveel wordt uitgegaan van de eigen waarde en nieuwkomers zich hierbij aan kunnen sluiten. Hiermee zijn zinzoekers veelal niet geholpen en is er een kloof tussen de waardepropositie waarin iedereen zijn of haar eigen geloof mag vormgeven en de praktijk in remonstrantse gemeenten en kringen. Een gelijkwaardig en open gesprek met nieuwkomers is een eerste voorwaarde om nieuwkomers daadwerkelijk te kunnen ontvangen en verwelkomen.

In het onderzoek van Nanne Haspels naar motieven van toetreden tot en bedanken voor de Remonstrantse Broederschap komt naar voren dat het gevoel van gemeenschap, zich thuisvoelen en de prettige sfeer de belangrijkste motieven zijn voor nieuwkomers om toe te treden.¹⁷⁵

Dit sluit aan bij de bevindingen van de innovatiepredikanten, waar gebleken is dat losstaande activiteiten beperkt effect hebben op het vergroten van de aantrekkingskracht van het remonstrantse gedachtegoed. Voornamelijk het persoonlijk en ervaringsgericht geloof wat een plek kan krijgen binnen een (geloofs)gemeenschap is wat nieuwe mensen kan aantrekken. Dit wordt niet alleen zichtbaar in de innovatieplekken, maar ook in de Learning Community waar de behoefte aan samen zoeken voedingsbodem is voor het samenkomen. Dit is tevens zo bij het remonstrants seminarium, waar nieuwe mensen worden aangetrokken tot de bestaande gemeenschap van studenten.

¹⁷⁴ Eigenfeld, Jobsen en Voorn, *"Jongeren en Remonstranten"*, 24-25.

¹⁷⁵ Nanne E. Haspels, *"Identiteit en binding: visies op identiteit, motieven van toetreden tot en bedanken voor de Remonstrantse Broederschap, consequenties voor het beleid"* (Amsterdam: Vrije Universiteit, 2000), 25.

Openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken

De reden dat klantsegmenten zich tot deze waardepropositie aangetrokken voelen, komt veelal doordat ze de kerk verlieten vanwege de stelligheid en zekerheid waarmee in kerken over eigen geloofszekerheden en leerstellingen gesproken wordt.¹⁷⁶ Dat predikanten en gemeenteleden open staan voor kritiek en erkennen dat (geloofs)uitspraken een voorlopig karakter hebben is voor veel bezoekers vaak nieuw. Het vraagt van hen open te staan voor kritiek en te erkennen dat soms nieuw gevonden wegen in geloven of leven niet met grote stelligheid plaats hoeven te krijgen in iemands leven.

De openheid voor kritiek resulteert in een aanwas aan het remonstrants seminarium, waar studenten de ruimte voelen om hun “master- of proponentsthesis over innovatie te schrijven en zo mee te werken aan theologische onderbouwing.”¹⁷⁷

Deze waardepropositie is van groot belang om de vrijheid, verdraagzaamheid, verantwoordelijkheid en het persoonlijke en ervaringsgerichte geloof te kunnen waarborgen. Remonstranten staan echter niet altijd open voor kritiek, waardoor ze als “zelfgenoegzaam, onbescheiden en te overtuigd van zichzelf, gericht op initiatie ‘kom, doe als ons’” worden omschreven.¹⁷⁸ Hierdoor ontstaat een onveilige cultuur met weinig onderling vertrouwen en ondermijnende discussies, veelal geïnitieerd door conventsleden.¹⁷⁹ Hierdoor ontstaat ook een stagnatie in de ontwikkeling van het curriculum van het seminarium en is er weinig experimenteerruimte.¹⁸⁰

De huidige Remonstrantse gemeenschappen hechten vaak veel waarde aan de manier waarop dingen gaan en gingen, waardoor er weinig ruimte lijkt te zijn voor persoonlijke ervaringen of experimentele kerkdiensten en activiteiten. Resultaat hiervan is dat “imago en traditie niet inspirerend zijn, vormen verouderd en deze niet aansluiten bij jongere generaties” en “weinig zoekend naar aansluiting bij behoefte van potentiële doelgroepen.”¹⁸¹ Het besef dat remonstrantse en vrijzinnige kerken aan het verdwijnen zijn is wel aanwezig onder remonstranten, maar de prijs die moet worden betaald voor vernieuwing is voor velen van hen te hoog.

Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo's en hetero's

Het inzegenen van het huwelijk van mensen met hetzelfde geslacht is een waardepropositie in de vorm van een product en dienst (in het huwelijk kunnen treden in een kerk met een predikant) als wel een pijnverzachter en voordeelverschaffer (in de meeste andere kerken kan dit niet), wat voordeel verschaft voor degenen die willen trouwen en voor sommige stellen ging er in kerkelijk opzicht een pijnlijke geschiedenis aan het (kerkelijk) huwelijk vooraf.¹⁸² Ook deze waardepropositie staat in zekere zin in verbinding met voorgaande waardeproposities omdat de vrijheid en het persoonlijke geloof leidend zijn in de (levens)keuzes die mensen maken. De relativering dat Bijbelse teksten of uitspraken van theologen en dominees tevens persoonlijk zijn en open zouden moeten staan voor kritiek of relativering werkt eveneens bevrijdend.

In een onderzoek van Motivaction onder jonge mensen op de Bible Belt komt naar voren dat zij de Remonstranten anders en onderscheidend vinden van wat ze kennen. Zij zijn positief over het

¹⁷⁶ Jaap Marinus, *Zijn Grote Woorden een oorzaak van kerkverlating?*, Ede: oktober 2012.

¹⁷⁷ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 11, februari 2022.

¹⁷⁸ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 5, februari 2022.

¹⁷⁹ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 6, februari 2022.

¹⁸⁰ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 11, februari 2022.

¹⁸¹ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 5 en 6, februari 2022

¹⁸² Mikkers, *Het voelt echt goed*, 56-60.

“standpunt van de Remonstranten ten aanzien van homoseksualiteit en de positie die vrouwen innemen binnen de kerk.”¹⁸³

Hoewel remonstranten deze waardepropositie met trots uitdragen, lijkt er ook in vrijzinnige kringen soms nog sprake te zijn van seksisme (zie AdRem ‘Seksisme in de kerk’ van oktober 2021). Dit heeft wellicht meer met de veranderende cultuur te maken dan daadwerkelijk bewust of onbewust seksisme. Het lijkt daarbij om een kleine groep (predikanten) te gaan die hier een belemmering ervaart. Temeer omdat 51 van de 119 remonstrantse predikanten op het moment van schrijven vrouw is.

Bij de remonstranten zitten op het moment van schrijven vrouwen op de posities van hoogleraar, algemeen secretaris en voorzitter van de CoZa. Het mag duidelijk zijn dat remonstranten in het algemeen kritisch kijken naar ongelijkheid en streven naar gelijke kansen voor iedereen, wat in de praktijk niet altijd hoeft te betekenen dat ze een gelijkwaardige behandeling genieten

Openheid voor kunst, cultuur en wetenschap

Deze waardepropositie lijkt zich het meest aan te sluiten bij het klantsegment van de jonge mensen in de stad. Voornamelijk de verbinding met cultuur en samenleving is voor deze groep mensen van belang omdat zij geïnteresseerd zijn in de politieke koers van het land en die van andere landen en nieuwsgierig zijn naar culturen die hen vreemd zijn.

De openheid voor wetenschap sluit bij meer klantsegmenten aan, omdat de wens bestaat dat wetenschappelijke ontwikkelingen serieus worden genomen in plaats van verworpen, zoals in de meer conservatieve geloofsgemeenschappen en kerken gewoon is.

De interesse in kunst, cultuur en wetenschap hebben het gevaar in zich dat wanneer dit te veel tot uiting komt in de geloofsgemeenschap of kerk, nieuwkomers zich niet thuis voelen wanneer zij weinig interesse hebben in deze dingen. Kunst en cultuur lijken voornamelijk door hoger opgeleiden gewaardeerd te worden en wetenschap heeft met name de interesse van academici. Nieuwkomers uit een ander milieu zouden een kloof kunnen voelen tussen hun interesses en die van de gemeenschap. De openheid voor kunst, cultuur en wetenschap als waardepropositie kan als iets positiefs worden gezien, maar slaat de plank mis wanneer het beoogde klantsegment hier geen *feeling* mee heeft en liever over andere zaken nadenkt en praat.

In het onderzoek van Haspels komt naar voren dat slechts voor een beperkt aantal toetreders de maatschappelijke betrokkenheid en cultuur een motief was om toe te treden.¹⁸⁴

Maatschappelijk engagement (diaconie, geloof en samenleving, praktische spiritualiteit)

De diaconale instelling van veel remonstranten, remonstrantse kerken en de landelijk diaconale tak van Geloof en Samenleving lijkt niet van essentieel belang voor de verschillende klantsegmenten. Wel worden mondiale crises door innovatiepredikanten als kansen gezien voor “reflectie op eigen identiteit, gemeenschapsvorming en acteren in de publieke ruimte” en kan er een gemeenschap worden gesticht rond “wijdverbreide eenzaamheid,” als kans voor de Remonstranten.¹⁸⁵

Diaconaal gezien zijn remonstranten zeer actief, maar met name op het gebied van fondsenwerving en het financieel steunen van diverse initiatieven wereldwijd. De praxis blijft op dit gebied veelal

¹⁸³ Eigenfeld, Jobsen en Voorn, “Jongeren en Remonstranten”, 22.

¹⁸⁴ Haspels, “Identiteit en binding”, 25.

¹⁸⁵ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 5 en 6, februari 2022.

achterwege, wat ook te maken heeft met de hoge gemiddelde leeftijd van remonstrantse leden en vrienden.

Zoektocht naar nieuwe relevantie

Deze waardepropositie heeft waarschijnlijk geen aantrekkingskracht op de verschillende klantsegmenten, omdat deze van groter belang is voor de zittende leden en vrienden. De wens om het bestaande in stand te houden en de erkenning dat daarmee een voortdurende zoektocht moet worden ondernomen is bij velen aanwezig. Voor nieuwe klantsegmenten heeft het wellicht waarde omdat het de veerkracht van de huidige leden en vrienden weerspiegelt. De innovatiebereidheid ondanks het lage ledenaantal komt in de SWOT-analyse van de innovatiepredikanten naar voren als een kracht, evenals het tweesporenbeleid van *exploit en explore* (zie 3.1.).¹⁸⁶

In de zoektocht naar relevantie zijn het ook de interne krachten die parten spelen. De veelkleurigheid van het kerkgenootschap van de remonstranten heeft als risico dat men geen eenduidig beeld weet te vormen als het gaat om waardeproposities in nieuwe vormen te gieten. Hierdoor is het zoeken naar relevantie vaak een lange weg en vraagt om sterk en duurzaam leiderschap, waarbinnen kritiek mag zijn, maar er ook een duidelijke koers wordt gehouden. In de SWOT-analyse van de innovatiepredikanten komt naar voren dat de kleinschaligheid parten speelt als het gaat om innovatie. Daarnaast is er een onduidelijke organisatorische inbedding en zijn verwachtingen niet goed afgestemd en vaak intern gericht op ledengroei.¹⁸⁷

De naam Remonstrantse Broederschap roept bij jonge mensen associaties op met kloosters en de Middeleeuwen, aldus het onderzoek door Motivaction onder jongeren op de Bible Belt. Jonge mainstream protestanten vragen zich daarin af of de kerkdiensten van de Remonstranten werkelijk anders van vorm zijn dan die in hun eigen kerk. Enkel een vernieuwende boodschap is voor hen onvoldoende om aansluiting te willen zoeken.¹⁸⁸

5. Conclusies en aanbevelingen

Met de zeven waardeproposities van het remonstrants gedachtegoed in beeld en de verschillende klantsegmenten die de afgelopen jaren zijn bereikt, is in dit onderzoek naar voren gekomen waar deze op elkaar aansluiten en waar niet. In dit laatste hoofdstuk volgen daaruit te trekken conclusies en aanbevelingen.

5.1. Het remonstrants gedachtegoed in waardeproposities

De zeven waardeproposities die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen zijn kenmerkend voor het remonstrants gedachtegoed. Sommige van deze waardeproposities zijn ontwikkeld, zoals het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof. Deze heeft een ontwikkeling doorgemaakt van de gelovige die bij remonstranten binnen bepaalde (christelijke) kaders zelf zijn of haar geloof vorm mag geven naar een radicale omkering waarin geluisterd wordt naar wat een ander te zeggen heeft als het gaat om zijn of haar eigen levensverhaal en wat daarin van waarde blijkt te zijn. De vraag is of deze ruimte er ook daadwerkelijk is, of dat er onuitgesproken grenzen liggen aan het persoonlijke geloof wanneer deze wordt gedeeld binnen een gemeenschap.

De waardeproposities van vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid en de openheid voor kritiek zijn voorwaarden voor remonstranten om het geloof vorm te kunnen geven in een doorgaande ontwikkeling en zelfreflectie.

Gelijkwaardigheid van iedereen; de openheid voor kunst, cultuur en wetenschap; de zoektocht naar

¹⁸⁶ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 5 en 6, februari 2022.

¹⁸⁷ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 6 en 10, februari 2022

¹⁸⁸ Eigenfeld, Jobsen en Voorn, "Jongeren en Remonstranten", 22-24.

nieuwe relevantie en het maatschappelijk engagement lijken voornamelijk voor remonstranten van belang om zichzelf te identificeren. De vraag is in hoeverre hier een progressief geluid te vinden is binnen remonstrantse kringen en hoe daar uiting aan wordt gegeven. Hoewel remonstranten vaak trots vertellen over hun kerkgenootschap dat als eerste homostellen trouwde in 1986, lijkt deze waardepropositie verder weinig ontwikkeling te hebben doorgemaakt, behalve dat zo nu en dan een regenboogvlag aan de kerkmuur prijkt om steun te betuigen aan de LHBTQI+-gemeenschap wordt er weinig tot geen invloed (meer) uitgeoefend op dit gebied.

5.2. De klantsegmenten op verschillende innovatieplekken

Innovatiepredikanten hebben pogingen ondernomen om klantsegmenten aan te spreken die open zouden kunnen staan voor een of meer waardeproposities van het remonstrants gedachtegoed, maar de weg naar de geloofsgemeenschap of kerk niet (lijken te) vinden. Dit gebeurde veelal op een manier die aansloot bij de biografie van de betreffende innovatiepredikant, wat wellicht logisch is omdat daarmee de behoeften van de doelgroep overeenkomen met de (voormalige) behoeften van de innovatiepredikant. Daarmee kan aansluiting worden gezocht en gevonden. Doordat de innovatiepredikant zelf een spirituele zoektocht heeft ondergaan en daarin antwoorden of belangrijke vragen op het spoor is gekomen, kan hulp worden geboden aan hen die aan het begin staan van zo'n zoektocht of hiermee bezig zijn.

Toen de innovatiepredikanten begonnen in 2018 was het vier jaar na de constatering dat het 'nu of nooit' was om het tij van de ledenkrimp te keren. Toch werd er hoog ingezet op innovatie en werden er grote verwachtingen gecreëerd. De taakgroep Vernieuwingsplekken had de verantwoordelijkheid over de begeleiding van de innovatiepredikanten en de communicatie richting de CoZa. Toen de taakgroep ophield te bestaan werd de taakgroep Personeel en Gemeenten aangevuld met Innovatie, waar twee bestuurders de rol van opdrachtgever op zich namen. De verwachtingen vanuit deze 'nieuwe' opdrachtgever waren dat er nieuwe mensen zouden worden aangesproken en geworven voor binnen bestaande kerkelijke structuren. Hoewel nieuwe klantsegmenten zelfs middenin de coronapandemie wel degelijk werden aangesproken door het remonstrantse gedachtegoed, vonden deze mensen geen aansluiting bij bestaande remonstrantse vormen doordat met name de kerkdiensten als zeer traditioneel en saai werden ervaren. In het onderzoek van Nanne Haspels uit 2000 komt een respondent aan het woord die remonstranten omschrijft als "uitermate truttig in hun tafelkleedjes-cultuur. (...) Ik heb genoeg van dit religieuze linkse engagement," en daarom zijn of haar lidmaatschap heeft opgezegd.¹⁸⁹ Het beoogde 'stevige gesprek' dat volgens het beleidsplan van 2017 met gemeenten en predikanten gevoerd zou worden heeft niet plaatsgevonden, waardoor het inmiddels bijna onmogelijk geworden lijkt de kloof tussen de kerkdienst en (potentiële) nieuwkomers te overbruggen.

De vraag is of de aansluiting met de huidige cultuur nog gezocht kan of gezocht moet worden. De ervaring leert dat remonstrantse kerken over het algemeen te vergrijsd zijn en bestuurlijk beperkt, zodanig dat verandering op weerstand stuit. Ook de strategie van innovatieplekken die gelieerd zijn aan een remonstrantse gemeente veronderstelt een mogelijke overbrugging van de kloof tussen de kerk(dienst) en nieuwe klantsegmenten. Omdat dit nagenoeg onmogelijk is lopen verwachtingen van opdrachtgever, plaatselijke gemeente en innovatiepredikant uiteen, waardoor deze uiteindelijk resulteren in teleurstelling en niet zelden in kritiek, boosheid en ruzie.

¹⁸⁹ Haspels, "Identiteit en binding", 28.

5.3. Kansen voor remonstranten om waardeproposities op nieuwe klantsegmenten te laten aansluiten

Zoals in de literatuur en diverse onderzoeken naar voren komt, zijn remonstrantse vormen niet meer aansprekend voor het overgrote deel van de Nederlanders. Dit lijkt z'n intrede te hebben gedaan in de jaren '60, toen de vrijzinnigheid begon te krimpen, de VPRO niet meer in handen van vrijzinnige dominees was en ook vrijzinnige jeugdbewegingen ter ziele gingen. Traditionele remonstrantse kerkdiensten werden voortgezet, zonder verdere vernieuwing of ontwikkeling. De aansluiting met verschillende klantsegmenten werd niet gezocht en daardoor niet gevonden.

Het beoogde tweesparenbeleid (naar voren komend in alle behandelde beleidsplannen) lijkt voort te komen uit de wetenschap dat de kloof tussen nieuwkomers en huidige remonstrantse vormen te groot is en dus niet overbrugd (kan) dient te worden. Toch blijft de verwachting van het spoor van innovatie dat deze nieuwe betrokken en betalende leden en vrienden oplevert. Vanuit dat perspectief mislukten alle innovatieve projecten van de afgelopen jaren.

Toch kan geconcludeerd worden dat er een heel scala aan nieuwe klantsegmenten is aangesproken door het remonstrantse gedachtegoed. Van algemene zinzokers tot en met reguliere kerkgangers, van ex-orthodoxen tot en met agnosten, allen vonden ze iets in het remonstrantse gedachtegoed wat de moeite waard was. Niet zelden had de aantrekkingskracht veel overeenkomsten met de manier waarop de betreffende innovatiepredikant zichzelf ooit aangetrokken voelde tot het remonstrantse gedachtegoed.

Het was de uitdaging van de innovatiepredikanten om de waardeproposities in een vorm te gieten die aansluiting zou kunnen vinden bij nieuw te vinden klantsegmenten. Op het moment dat die aansluiting op de vorm gevonden werd, kon interesse worden gewekt voor het remonstrantse gedachtegoed en haar waardeproposities. Bijbelverhalen vonden ingang bij reguliere zinzokers, studenten en vluchtelingen wilden samen aan een maaltijd deelnemen, mensen met een negatief beeld van religie waren bereid hun diepste vreugde of pijn te delen in het spel *Tussen Zon en Maan* en er werd getrouwd, gedoopt en begraven. Dit bevestigt de waarde van het remonstrantse gedachtegoed, ook wanneer deze los komt van traditionele kerkelijke vormen. Het eigene van het remonstrantse gedachtegoed zou de combinatie van vrijheid, persoonlijk- en ervaringsgericht geloof, openstaan voor kritiek enerzijds en (moderne vormen van) rituelen, verhalen, taal en vormen anderzijds kunnen zijn.

Twintigers en dertigers op de Bible Belt

Twintigers en dertigers op de Bible Belt hebben vaak een vol leven met werk, studie en veel sociale contacten, maar ook de behoefte hun verhaal te delen en te zoeken naar nieuwe wegen van geloven. Zij voelen zich aangetrokken tot de waardeproposities van vrijheid, persoonlijk- en ervaringsgericht geloof en openheid voor kritiek. Dit klantsegment geeft minder om diaconie, kunst en cultuur, en maatschappelijk engagement. Ook de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, homo's en hetero's lijkt geen heet hangijzer voor dit klantsegment. In een evaluatie die ik schreef naar aanleiding van onder andere zes jaar pionieren en innoveren onder een jonge doelgroep, concludeerde ik dat dit klantsegment aansluiting vindt bij het remonstrantse gedachtegoed.¹⁹⁰

Methodes om deze mensen te bereiken vragen van de bestaande predikanten, leden en vrienden van het kerkgenootschap van de Remonstranten dat zij deze waardeproposities niet alleen mondeling uitdragen, maar ook vorm geven. Zodra 'de kerk' gaat opleggen waar de grenzen liggen van geloven, ontstaat er argwaan bij dit klantsegment. De vraag wat de kerk van de remonstranten anders maakt dan andere kerken heeft als onderliggende vraag wat dit gedachtegoed hen te bieden

¹⁹⁰ Jaap Marinus, *"Het ware leven is lijden: Reflectie op zes jaar De Leven en anderhalf jaar vernieuwen"*, 1-9.

heeft. Daarin wil men vrijheid ervaren te mogen geloven zoals zij dat willen. Zoals gesteld in hoofdstuk 2 is vrijheid en verdraagzaamheid voorwaarde voor het kunnen verbinden met andersgelovigen of zelfs andere godsdiensten en levensbeschouwingen. Dit leeft onder dit klantsegment, omdat men in deze postmoderne tijd zeer individueel een eigen levensbeschouwing vorm heeft gegeven. Excentrieke manieren van geloven zijn voor dit klantsegment niet vreemd. Het is de uitdaging van de remonstranten hiervoor open te blijven staan.

Op het gebied van persoonlijk- en ervaringsgericht geloven ligt bij dit klantsegment een kans. Beginnen bij contrastervaringen is de sleutel voor de aansluiting met deze doelgroep. Hoewel er vele ontmoetingen hebben plaatsgevonden waar werd gepraat over alledaagse zaken en humor en gezelligheid in publieke uitingen op de voorgrond traden, was de behoefte om te praten over contrastervaringen groot. Bij de jonge mensen op de Bible Belt is een van deze ervaringen het afscheid nemen van het geloof van de ouders. Daarnaast is er hierdoor ruimte ontstaan door ook meer alledaagse contrastervaringen te delen in de gemeenschap. Zonder deze waardepropositie van het remonstrantse gedachtegoed was De Leven niet de gemeenschap geworden zoals hij nu is.¹⁹¹

Zinzoekers in Eindhoven

In Eindhoven heeft Sigrid Coenradie ingangen gevonden door het spel 'Tussen Zon en Maan' dat voortkwam uit het boek 'Voor Joseph en zijn broer' van Christa Anbeek, te spelen. Ook hier is het persoonlijke- en ervaringsgerichte geloof uitgangspunt om dit klantsegment te bereiken en aan te spreken.

Jonge mensen in Eindhoven en Maastricht

Rachelle van Andel heeft aansluiting gevonden tussen de waardeproposities en het klantsegment van jonge mensen in de stad, door te focussen op maatschappelijk engagement. Zij verbond diverse culturen, achtergronden en levensbeschouwingen met elkaar door middel van heel diverse activiteiten. Toch is er ook bij haar een rode draad te bespeuren die verband houdt met het persoonlijke- en ervaringsgerichte geloof op voorwaarde van vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid. Van Andels activiteiten hadden vaak te maken met contrastervaringen en existentiële thema's, soms diaconaal van aard. De vraag dient zich hier wel aan waarin de waardeproposities van het remonstrantse gedachtegoed uniek zijn ten opzichte van andere groeperingen en initiatieven. Het blijft voor de innovatieve krachten een uitdaging om inmiddels algemeen geldende voorwaarden voor ontmoeting, zoals vrijheid van spreken en individuele keuzes mogen maken, een uniek aspect mee te geven, wat als 'typisch remonstrants' bestempeld zou kunnen worden.

Zinzoekers in Naarden-Bussum

Ook voor het klantsegment van zinzoekers Naarden-Bussum lijkt de methode om te beginnen bij de zinzoekende mens een kans om aansluiting te zoeken tussen de waardepropositie van het persoonlijke- en ervaringsgerichte geloof kansrijk te zijn. Het delen van persoonlijke verhalen aan de hand van Bijbelverhalen is voor Claartje Kruijff de sleutel geweest van het succes voor een heel aantal gespreksgroepen met een divers publiek.

Kerkgangers en potentiële kerkgangers in Utrecht

Het klantsegment van de kerkgangers en potentiële kerkgangers in Utrecht lijkt ergens anders op aan te haken. De kerk als plek waar al eeuwen een traditie wordt doorgegeven heeft aantrekkingskracht. Deze verbinden met hedendaagse rituelen heeft tot succes geleid. Een avond over de dood resulteerde hier in een vijftigtal jonge bezoekers. Ook een moderne coronaproof Allerzielen trok hier

¹⁹¹ Idem, 2.

zo'n honderd bezoekers. Mensen in de stad Utrecht lijken verstilling in het gedruis te zoeken en dit te vinden in de oude kerk(en) die de stad rijk is. Het remonstrantse gedachtegoed met zijn waardeproposities heeft hier in de korte tijd dat ik er werkzaam was weinig aansluiting gevonden. Het waren de kerk en de actieve vrijwilligers die zorgden voor aantrekkingskracht.

Spirituele agnosten en atheïsten in Nederland

Dit laatste klantsegment komt aan bod, omdat remonstranten geregeld zeggen dat ze "goud in handen hebben" (waardeproposities) en omdat ik zelf weleens gekscherend heb beweerd dat "de velden wit zijn om te oogsten" (Johannes 4:35). Beide uitspraken hebben betrekking op dit klantsegment, omdat deze groep groeit en de remonstranten er vanuit gaan dat haar waardeproposities van belang zijn voor deze groep.

Vrijheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid zijn niet alleen bij remonstranten kernbegrippen. Ook de samenleving lijkt de wens te hebben deze waarden te laten groeien. Zoals al eerder aangegeven lijken deze waardeproposities voorwaarde om überhaupt samen te kunnen komen en samen te kunnen leven.

Het persoonlijke- en ervaringsgerichte geloof kan dit klantsegment uiten in een gemeenschap. Hoewel de kerk wellicht weerstand oproept bij dit klantsegment, kunnen ze verrast worden als ze bij de remonstranten bemerken dat deze ruimte binnen de wettelijke grenzen oneindig is. Zaak is wel om de bestaande gemeenschappen dusdanig te veranderen, of duidelijk te maken dat de zondagse kerkdienst verschilt van de andere activiteiten, zodat dit klantsegment de stap naar binnen durft te zetten.

De openheid voor kritiek en de voorlopigheid van (geloofs)uitspraken is van voorwaardelijk belang. Zonder deze houding zullen kritische spirituele agnosten en atheïsten geen aansluiting vinden. Dit klantsegment moet kunnen zeggen en denken wat ze denken en daarmee een openheid aantreffen die ze van geloofsgemeenschappen en kerken niet kennen of verwachten.

De gelijkwaardigheid voor iedereen zal deze groep kunnen verrassen, omdat het een duidelijk onderscheid aangeeft tussen vrijzinnige kerken en meer conventionele kerken. Interesse kan gewekt worden door met deze waardepropositie naar buiten te treden (zoals gedaan in de postercampagne 'Geloof begint bij jou!', met de uitspraak: Mijn God trouwt ook homo's en Mijn God laat vrouwen voorgaan).

Ook de waardepropositie waarin openheid voor kunst, cultuur en wetenschap tot uiting komt kan dit effect hebben. Culturele diversiteit, de wetenschap serieus nemen náást het geloof en een warm hart voor de samenleving kunnen belangrijke aspecten zijn van het onderscheidende van een vrijzinnig kerkgenootschap.

Zoeken naar nieuwe relevantie kan op deze doelgroep ook een positief effect hebben, omdat het laat zien dat een klein geloofsgemeenschap veerkrachtig en tegendraads kan zijn en bereid is te veranderen om opnieuw van waarde te kunnen en willen zijn voor mens, milieu en samenleving. Het maatschappelijk engagement sluit hierop aan.

5.4. Aanbevelingen

Naar aanleiding van dit onderzoek zijn op drie gebieden aanbevelingen te doen. Allereerst op de waardeproposities die remonstranten bezitten en hoe deze vorm krijgen in de huidige remonstrantse vormen. Ten tweede zijn er aanbevelingen voor het spoor van innovatie die duidelijk wordt ingeslagen, maar waar geen zicht is op de 'juiste' weg. Tot slot is er het seminarium waar remonstrantse predikanten worden opgeleid.

Huidige remonstrantse vormen

‘Huidige remonstrantse vormen’ is een breed begrip. Er zijn vele gesprekskringen die worden gevormd in de verschillende plaatsen waar een remonstrantse gemeenschap actief is. Muziekavonden, pastoraat, lezingen en andere activiteiten kunnen vallen onder remonstrantse vormen. In dit onderzoek en in deze aanbevelingen gaat het echter met name om de manier waarop remonstranten hun kerkdiensten vormgeven. Dit omdat wanneer nieuwkomers zich hierdoor niet aangesproken voelen, zij zelden zullen aanhaken bij de vele andere (neven)activiteiten van zo’n gemeenschap.

In het land wordt echter wel geëxperimenteerd met andere, alternatieve vormen. Er worden retraites aangeboden (die vaak uitverkocht zijn) en er worden nieuwe dingen geprobeerd in bestaande vieringen. Ook aan nieuwe predikanten wordt in veel gemeentes een zekere ruimte gegeven het op ‘hun’ manier te doen. Dit leidt soms tot kritiek na afloop of een vervelende opmerking, maar over het algemeen is er ruimte om te experimenteren en zijn zittende leden en ouderen bereid innovatie te laten gebeuren als er nieuwe jonge mensen naar de kerkdiensten komen.

De huidige remonstrantse vormen spreken voornamelijk de zittende (oudere) leden en vrienden aan. Bij nieuwe groepen is weinig animo om aan te sluiten bij het traditionele gemeentelven.¹⁹² Ook de (beperkte) aanwas van nieuwe leden en vrienden bestaat voornamelijk uit senioren. Voor hen voldoen de huidige vormen (met af en toe een lichte vorm van experimenteren). Voor de klantsegmenten die de innovatiepredikanten hebben ontdekt, sluiten de huidige vormen van voornamelijk de kerkdienst niet aan. Willen de Remonstranten dat kerkdiensten nieuwe mensen gaan trekken, dan vraagt dat om een rigoureuze ommezwaai waardoor zittende leden en vrienden de kerk waarschijnlijk zullen verlaten. Dat lijkt mij niet wenselijk.

Een aanbeveling op het gebied van huidige remonstrantse vormen is ze voort te zetten, maar ze niet te dwingen te innoveren. Gemeenten houden – hoe verdrietig soms ook – vanzelf op te bestaan.

Voor de gemeenschappen waar ruimte is voor innovatie, is een tweesporenbeleid nagenoeg noodzakelijk. Te denken valt aan een (extra) viering na een kerkdienst, waar samen met nieuwe klantsegmenten gekeken wordt hoe bijvoorbeeld eventuele kinderen het beste opgevangen kunnen worden, zodat ouders op hun manier vorm kunnen geven aan hun (nieuw gevonden) (remonstrantse) spiritualiteit. Dit zou ook voor tieners, twintigers en dertigers zonder kinderen vorm kunnen krijgen, als daar behoefte aan is. De aanpak van open staan, luisteren en vragen stellen uit oprechte interesse is hierbij noodzakelijk. Vraaggericht te werk gaan in plaats van aanbodgericht.

Een andere mogelijkheid is een aantal vieringen per jaar in het teken van nieuwkomers te zetten. Inhoudelijk hebben de Remonstranten voldoende te bieden aan nieuwe klantsegmenten. Qua vorm kan er geëxperimenteerd worden in bijvoorbeeld een ‘gastendienst’, waar het orgel plaatsmaakt voor een piano, het liedboek wordt afgewisseld door popmuziek of andere (vrijzinnige) bundels, de dominee zijn of haar toga thuislaat, de orde van dienst wordt omgegooid en de preek plaatsmaakt voor dialoog of een ander soort ritueel.

Omdat de gemeenschap in het onderzoek van Hanne Naspels als meest belangrijke punt werd genoemd om toe te treden (zie 4.2.), zouden remonstrantse kerken de koffie na de dienst wellicht kunnen herzien. Na bijvoorbeeld een gastendienst zou pizza kunnen worden gegeten met een glas

¹⁹² Remonstrantse Broederschap Handelingen-1 2022, *Jaarverslagen digitaal voor de Algemene Vergadering van bestuur op 11 juni 2022*, 12.

fris of wijn. Out of the box denken met mogelijke nieuwkomers en daarbij een warme gemeenschap voor ogen hebben zou bij dit soort vernieuwing een eerste stap kunnen zijn.

Het spoor van innovatie

Op het gebied van innovatie zouden gemeentes die willen innoveren moeten kunnen aankloppen bij een landelijk expertisecentrum voor advies. Ook zou er goed gekeken kunnen worden naar een gemeente als de Geertekerk, waar met drie predikanten, voorheen een innovatiepredikant, een actieve groep relatief jonge mensen, veel activiteiten, een sterke kerkenraad en een bruisende stad, tegen de trend in groei in ledenaantallen zichtbaar is. Succesfactoren zouden hieruit geëxtraheerd kunnen worden om pogingen te kunnen doen deze factoren op andere plekken te realiseren in de hoop dat meer gemeenschappen groeien.

Daarnaast zou financiering van allerlei nieuwe projecten laagdrempelig moeten zijn. Er zijn landelijk budgetten beschikbaar voor innovatie. Leg nieuwe ideeën niet langs een te strakke meetlat, zodat er veel kan gebeuren. Naamsbekendheid van de remonstranten kan daardoor groeien en succesvolle experimenten (de initiatieven die nieuwe klantsegmenten weten aan te spreken) kunnen uitgerold worden op andere plekken.

Belangrijker is dat de focus qua innovatie naar het vormen van gemeenschappen verlegd zou moeten worden. Dat is geen gemakkelijke opgave. In Ede is er in zes jaar tijd een gemeenschap van zo'n dertig personen ontstaan, die structureel financieel bijdroegen aan het in stand houden van deze gemeenschap waar activiteiten en bijeenkomsten uit voort kwamen. Toch waren de inkomsten onvoldoende om een parttime predikant en kartrekker van te kunnen betalen.

Ook hier werd de kloof tussen de verwachtingen van de opdrachtgever en de opdracht zoals hij was geformuleerd naar verloop van tijd problematischer. De poging om jonge mensen aan te spreken met het remonstrants gedachtegoed was gelukt, het leverde alleen geen honderden betrokken kerkgangers op.

Wanneer de gedachte dat innovatieprojecten ervoor gaan zorgen dat kerken op de huidige manier blijven bestaan overheerst, is innovatie gedoemd te mislukken. Zolang er mensen zijn die bereid zijn zich in te zetten voor de remonstrantse traditie en het vuur hiervan door te geven, zouden deze mensen middelen tot hun beschikking moeten krijgen om dit te kunnen realiseren. Mankracht is de grote uitdaging voor de vrijzinnigheid, zowel in kerkenraden, besturen en commissies als bij predikanten, kerkelijk werkers en pioniers. Wat mij brengt bij de volgende en laatste aanbeveling.

Het remonstrants seminarium

De aandacht voor de rol van de predikant vindt vermelding in het beleidsplan van 2017. Sinds september 2016 is er na vele jaren een nieuwe groep studenten begonnen die zichzelf wilden inzetten voor een studie tot predikant dan wel tot geestelijk verzorger met een remonstrantse zending. Dit nadat de Remonstranten jaren nauwelijks meer studenten aantrokken. De trend van nieuwe aanwas zette zich door. Ieder jaar kwamen er (tot op de dag van vandaag) nieuwe studenten bij vanuit heel diverse achtergronden. Hier ligt een enorme kans gezien de constatering dat de biografie van innovatiepredikanten een bepalende rol speelt bij het aantrekken van nieuwe klantsegmenten. De diversiteit van studenten aan het seminarium biedt grote kansen om heel nieuwe doelgroepen aan te spreken met het remonstrantse gedachtegoed.

De huidige predikanten kunnen bestaande groepen bedienen met hun huidige werkwijze, maar de nieuwe studenten aan het seminarium zouden de kans moeten krijgen zich te kunnen richten op nieuwe klantsegmenten. Gericht op de waardeproposities die de remonstranten bezitten, maar ook met de klantsegmenten helder in beeld en de aansluiting daartussen. De beleidsaanbeveling in de SWOT-analyse van de innovatiepredikanten dat communicatie tussen *explore* en *exploit* moet

worden verhelderd ten behoeve van een gezamenlijk draagvlak en inspirerende wisselwerking, sluit hier op aan.¹⁹³

De gemeenschap die het seminarium vormt heeft een aantrekkende werking op potentiële studenten. Door de seminariumbijeenkomsten, bezoeken aan (vernieuwende) initiatieven, (gast)colleges en studiereizen, is er een gemeenschap zichtbaar die heel divers van aard is. Deze diversiteit is mede te danken aan de waardeproposities van vrijheid, verdraagzaamheid, verantwoordelijkheid en het persoonlijk en ervaringsgerichte geloof binnen gemeenschappen. De innovatiepredikanten die in dit onderzoek uitgebreid aan bod zijn geweest kwamen bijna allen voort uit de nieuwe groep seminaristen uit 2016. Sigrid Coenradie was mee op studiereizen en verzorgde gastcolleges aan het seminarium.

Naast deze positieve punten vraagt het huidige curriculum extra aandacht zoals in het nieuwe meerjarenplan van het seminarium dat op het moment van schrijven in ontwikkeling is. Dit lijkt mij noodzakelijk voor de toekomst. Het curriculum zou meer gericht kunnen zijn op het aanleren van nieuwe vaardigheden op het gebied van ondernemerschap, met een theologie die “de samenleving analyseert en maatschappijkritiek beoefent.”¹⁹⁴

Daarnaast is het huidige curriculum te veel gericht op het bedienen van de bestaande kerken met hun verouderde vormen van vieren. Er gaat een onevenredig deel van de beschikbare tijd en ECTS op aan het schrijven van twee scripties en het voltooien van twee stages. Mijns inziens zou de tijd van studenten (vaak met een of meer aansluitende of aanvullende vooropleidingen en levenservaring) verdeeld moeten worden over de volgende vijf deelgebieden:

Organisatorisch en politiek: het bedienen van een gemeenschap en daarin verantwoord handelen. Welke uitdagingen brengen bestaande gemeenschappen met zich mee en welke lessen zijn daar te leren als het gaat om afstand en nabijheid, (beperkte) tijd en invloed van de predikant en de bijkomende vergadercultuur, verwachtingen en te stellen grenzen.

Hoe kun je het beste netwerken en breng je van daaruit mensen samen als je iets heel nieuws wilt opzetten of nieuwe mensen wilt betrekken bij bestaande initiatieven.

Marketingcommunicatie en hermeneutiek: hoe schrijf je teksten, hoe leg je de verbinding tussen theologie en de huidige cultuur, wat is van waarde en hoe is dat op een eigentijdse manier te communiceren (video's, social media, smartphones en YouTube). Daarnaast zouden spreekvaardigheid, spreken voor groepen en het verantwoord schrijven van een betoog onderdeel moeten zijn van de lesstof.

Time- en verwachtingsmanagement: hoe zorgt de student er (straks) voor dat deze met (vaak) beperkte aanstellingen niet overvraagd wordt en grenzen bewaakt, zonder dat dit tot teleurstellingen leidt. Welke verwachtingen kan een beginnend predikant waarmaken en welke niet. Daarnaast de vraag over welke deelgebieden je je tijd moet verdelen als je als kartrekker wil functioneren van een nieuw te vormen gemeenschap.

Ken je klassieken: onderwijs in de geschiedenis van de Remonstranten en de huidige staat van het kerkgenootschap, met daarbij Bijbelkennis en bronnen van filosofie en wetenschap, om met gedegen kennis als predikant op te kunnen treden.

Wellicht keuzevakken als het gaat om Grieks en Hebreeuws, Dogmatiek of systematische theologie.

Pastoraat, coaching en gespreksvoering: voor hen die in een gemeente willen werken en/of de

¹⁹³ SWOT Innovatie versie 3: SWOT ANALYSE 1 remonstranten, dia 17, februari 2022.

¹⁹⁴ Christa Anbeek red., *Visie vernieuwing verzameldocument*, Utrecht: 17 februari 2021, 9.

geestelijke zorg zou deze pijler optioneel kunnen zijn omdat veel studenten de master Spiritual Care hebben gevolgd en afgrond of volgen tijdens de opleiding aan het seminarium.

Bij deze vijf pijlers zou er mijns inziens een grote keuzemogelijkheid voor studenten moeten zijn. Het seminarium waarin ik ben geschoold heeft een traditioneel aanbodgericht curriculum en methodes om studenten vooral in een vorm te passen waarin maatwerk slechts een kleine rol speelde. Het seminarium zou doeltreffender en aantrekkelijker zijn als de 60 ECTS bij elkaar gekozen kan worden aan de hand van vooropleiding(en), ervaring en de daarin gewenste ontwikkelpunten.

Uiteraard zijn er nog meer aanbevelingen te doen, maar dat voert voor dit onderzoek te ver. Hopelijk is deze proponentsscriptie een aanzet tot verdere gedachten, gesprek en misschien wel onderzoek.

Literatuurlijst

Anbeek, C.W. *Aan de heidenen overgeleverd: hoe theologie de 21ste eeuw kan overleven*. Utrecht: Ten Have, 2013.

Anbeek, C.W. *Overlevingskunst: Leven met de dood van een dierbare*. Utrecht: Ten Have, 2010.

Anbeek, C.W. *Voor Joseph en zijn broer: Van overleven naar spelen en andere zaken van ultiem belang*. Utrecht: Ten Have, 2018.

Anbeek, C.W. en Ada de Jong. *De berg van de ziel: een persoonlijk essay over kwetsbaar leven*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2013.

Adriaanse, H.J. *overLeven: theologie van het leven: op zoek naar een nieuw oecumenisch model*. 1996. (vlugschrift)

Adriaanse, H.J. *Spiritualiteit*. 1979. (kort bestek reeks)

Adriaanse, H.J. e.a. ed., *In het spoor van Arminius: schetsen en studies over de Remonstranten in verleden en heden aangeboden aan Prof. dr. G.J. Hoenderdaal t.g.v. zijn 65^e verjaardag*. 1975.

“Beelden van betekenis”: *over de zichtbaarheid van het geloof*. 1991. (vlugschrift)

Berkvens-Stevelinck. *En nu ben ik aan de beurt: Spiritualiteit van het sterven*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2018.

Blaauw, J.W.H., e.a., ed. *Remonstranten, wat beweegt ze?* Kampen: 1994.

Bosman, M., J.F. Goud en Th.M. van Leeuwen. *Een weg van vrijheid. Reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis*. Zoetermeer: Meinema, 2006.

Bosman-Huizinga, M.A., e.a. *Beginselvast: over de beginselverklaring van de remonstranten*. 1997. (vlugschrift)

Bouman, S. en E.J. Kuiper. *Remonstrantse toetsen: Ervaringen met de theologie 1934-1984*. Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 1984.

Cossee, E.H., Th.M. van Leeuwen en M.A. Bosman-Huizinga. *De Remonstranten*. Serie Wegwijs, Kok 2002.

Dicou, Bert, en Elza Kuyk. *Als geloof bij jezelf begint: Remonstranten en hun identiteit*. Utrecht: Arminius Instituut en Remonstranten, 2015.

Diverse auteurs. *Goddeeltjes: Over God; Gods geest; een pelgrimstocht naar de toekomst; mens; kerk zijn in het teken van hoop; Jezus*. Zoetermeer: Meinema, 2014.

Drees, W.B. (red.). *Een beetje geloven: Actualiteit en achtergronden van het vrijzinnig christendom*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 1999. Met: H.J. Adriaanse, Wibren van der Burg, Eric H. Cossee, Willem B. Drees, Johan Goud, Alle Hoekema, Th. Marius van Leeuwen, Taco Noorman, Lenie Reijendam-Beek, Menno Rougoor, Heine Siebrand, Willemien van Veen-de Graeff, Hetty Zock.

Goud, J.F., e.a. *Waar komt ons geloof vandaan?: Over openbaring en ervaringen*. Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 2002. (vlugschrift met Johan Goud, H.J. Adriaanse, Antje van der Hoek, Koen Holtzapffel, J.L. Klink, E.J. Kuiper, Marius van Leeuwen, Eginhard Meijering, E.M. Plantier, J. Tromp en T.H. Zock)

Goud, J.F. en Koen Holtzapffel. *Wij geloven, wat geloven wij? Remonstrants belijden in 1940 en nu*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2004. met: Christiane Berkvens-Stevelinck, Tom Mikkers, Lense Lijzen, Johan Goud, Marius van Leeuwen

Goud, J.F., Th.M. van Leeuwen, e.a. *Remonstranten, wat beweegt ze?* Kampen: Uitgeverij Kok, 1994.

Hart, Joep. *Geloven binnen en buiten verband: godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

Hart, Joep en Pepijn van Houwelingen. *Christenen in Nederland: Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2018.

Haspels, N.E. *Identiteit en binding: visies op identiteit, motieven van toetreden tot en bedanken voor de Remonstrantse Broederschap, consequenties voor het beleid*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, 2000.

Heering, H.J. *De God die niet meer nodig is. Voor wie aan God geen boodschap hebben*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1996.

Heering, H.J. *Geloof en Cultuur: een Remonstrantse verantwoording*. 1984. (kort bestek reeks)

Hellemans, Staf. *De grote transformatie van religie en van de katholieke kerk*. Tilburg: Tilburg University, 2019.

Hoenderdaal, G.J. e.a. *Een gedroomde toekomst: bijdragen voor de discussie over de toekomst van de remonstranten*. 1993. (vlugschrift met: H.J. Siebrand, F. Knoppers, A. Mispelblom Beyer, S. Vuyk, C.M.G. Berkvens-Stevelinck, F. van den Boogert, P.A.P.E. Kattenberg, J.F. Goud, J. van Goudoever, M. Ch. Kassens, M.A. Bosman-Huizinga, C.W. van Veen-de Graeff)

Hoenderdaal, G.J. en P.M. Luca, *Staat in de vrijheid: de geschiedenis van de remonstranten*. Zutphen: 1982.

Holk, L.J. van, e.a. *Hoe gaat het verder met de kerk*. 1973. (kort bestek reeks)

Holtzapffel, Koen en Marius van Leeuwen. *De Remonstrantie 400 jaar: Ontstaan, historie, actualiteit*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010.

Holtzapffel, Koen, Johannes Magliano-Tromp en Marijke Tolsma. *Kerk en buitenwereld: Opstellen over de kerk in de samenleving, voor Marius van Leeuwen*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2012.

Jobsen, Peter en Sander Metaal. *Doelgroepdefinitie ledengroei Remonstrantse Broederschap: Onderzoeksresultaten en aanbevelingen*. Amsterdam: Motivaction, 2014.

Junte, Martijn. *De moeite waard om door te geven: de remonstrantse traditie aan het begin van de 21^e eeuw*. Amsterdam: VU University Press, 2017.

Klein Wassink, B. en Th.M. van Leeuwen. *Tussen geest en tijdgeest: denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar*. Utrecht: Uitgeverij De Ploeg, 1989.

Kuiper, E.J., en Th.M. van Leeuwen. *Als een vuurbaken: Teksten over de functie van belijdenissen naar remonstrants inzicht*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1994.

Landelijk Bureau Remonstranten. *Wij geloven. Wát geloven wij?* Utrecht: Remonstrantse Broederschap, onbekend.

Lange, H.M. de, e.a. *“Kiest dan heden ...”: over engagement, spiritualiteit en reflectie*. 1994. (vlugschrift)

Leeuwen, Th.M. van. *De bijbel, hoezo de bijbel?: over de betekenis van een verzameling geloofsdocumenten*. Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 1998.

Mikkers, Tom. *Het voelt echt goed: Spiritualiteit van de verdraagzaamheid*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2014.

Nieuwenhuijsen, J.W.A. e.a. *“Voor God wil ik belijden”: Remonstranten over hun geloofsbelijdenis*. 1989. (vlugschrift)

Osterwalder, A., Yves Pigneur, e.a. *Waarde Propositie Ontwerp: Hoe ontwikkel je producten en diensten die klanten echt willen*. Schiedam: Uitgeverij Managementboek, 2014.

Rooden, P. van. *Religieuze regimes: Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996.

Slis, P.L. *De Remonstrantse Broederschap: biografische naamlijst 1905 – 2005*. Delft: Eburon, 2006.

Vries de, Greteke. *AdRem Special: Kunnen we het over God hebben? Remonstranten over hun verborgen geloof*. Utrecht: Remonstrantse Broederschap, 2013.

Vuyk, Simon. *Het einde der remonstranten*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum, 2012.

Beginsel-vast: over de beginselverklaring van de remonstranten (1997), Vlugschrift 13.

Kort Bestek 24: Geloof en Cultuur: een Remonstrantse verantwoording, 1984.

Bijlage 1 – Zelfbewust Vrijzinnig: Wibren van der Burg

Jaarrede bij de Algemene Vergadering van de Remonstrantse Broederschap, 4 juni 2005. Door Wibren van der Burg

Inleiding

Het afgelopen jaar was voor de remonstranten een vruchtbaar jaar. Onze hoogleraar, Marius van Leeuwen, publiceerde een prachtig boek, Van feest naar feest.

Het landelijk bureau organiseerde een groot aantal cursussen en lezingen voor de gemeenten en daarnaast verschillende succesvolle landelijke activiteiten zoals de remonstrantenlezing met een ongekend grote opkomst en het weekend voor ouders met jonge kinderen. Het verlies aan leden en vrienden is dit jaar beperkter dan in voorgaande jaren. Veel gemeenten zien een bescheiden opleving in het bezoek aan kerkdiensten en andere activiteiten.

Ook bestuurlijk gebeurde er veel. Ik noem de initiatieven voor meer vrijzinnige samenwerking, het vrijwel afronden van de pensioenoverdracht, de gesprekken met alle predikanten door de sectie personeel. Er kwam een nieuwe huisstijl en een prachtige nieuwe folder.

Maar één ding springt er natuurlijk uit. Dat is het boek Wij geloven – wat geloven wij? Het boek leidde tot intensieve gesprekken over het geloof – gesprekken die ook de komende jaren hopelijk zullen doorgaan. Het boek mondt uit in een Proeve van belijden. Over hoe we bestuurlijk daarmee verder gaan, spreken we vandaag uitgebreider. Maar los daarvan is het van groot belang dat de auteurs geprobeerd hebben op een eigentijdse manier te verwoorden wat vrijzinnig geloven inhoudt. Niet als een stok om te slaan, niet als een maatstaf waaraan mensen worden getoetst, zoals in sommige andere kerken. Maar als een inspirerende, uitdagende en misschien soms ook irriterende tekst die ons uitdaagt om na te gaan wat we zelf geloven. Als zelfbewuste remonstranten, die niet slechts aangeven wat we niet zijn, maar ook durven te verwoorden waarvoor we wel staan – hoe voorlopig onze formuleringen ook zijn.

Positieve formuleringen

De Proeve van belijden past in een bredere tendens in het vrijzinnig christendom, in een omslag van een negatieve en terughoudende benadering naar een positieve, zelfbewuste. Vrijzinnig zijn wordt vaak negatief gedefinieerd: 'We zijn niet orthodox, niet dogmatisch, we kennen geen bindende belijdenissen en geen kerkelijke hiërarchie'. Het is allemaal waar, maar het is niet genoeg. Dit geeft ons onvoldoende herkenbaarheid. Het is noodzakelijk om de term vrijzinnig een positieve inhoud te geven.

Natuurlijk bestaat er veel verscheidenheid onder vrijzinnigen. Sommigen houden vast aan de klassieke christelijke belijdenissen en traditionele kerkdiensten. Anderen noemen zich religieus humanist en hebben niet zoveel met kerken. Maar toch heeft de brede stroming wel degelijk veel gemeenschappelijks. Ik wil hier zeven kenmerken van vrijzinnig christendom noemen en kort bespreken.

Een opmerking vooraf. Elk van die kenmerken heeft twee kanten. Vrijzinnig duidt op een houding, maar ook op een inhoud. Te vaak wordt vrijzinnig zijn alleen gezien als houding, maar dan is het risico dat het al snel nietszeggend wordt. Daarom is een inhoudelijke doordinking nodig. Alleen dan kunnen we tot een werkelijk positieve invulling komen van wat vrijzinnig is.

1. Vrijheid en verantwoordelijkheid

Het meest kenmerkende uitgangspunt is de nadruk op vrijheid en verantwoordelijkheid. Vrijzinnig is volgens Han Adriaanse "wie aan individuele gelovigen de bevoegdheid toekent om zelf over aard en inhoud van hun geloof te beslissen."

De mens is voor vrijzinnigen het vertrekpunt van geloven, maar niet het eindpunt. De menselijke

vrijheid dient begrensd en ingevuld te worden op een verantwoordelijke manier. Die invulling van de vrijheid staat voor de vrijzinnige christen in het perspectief van een religieuze dimensie – in het perspectief van het evangelie. De beweging vanuit de mens naar het geloof komt prachtig tot uitdrukking in de Proeve van belijden. Deze begint, anders dan traditionele belijdenissen, met een inleiding over de mens, en komt van daaruit tot de formulering van een aantal christelijke noties.

2. Persoonlijk doorleefd geloof

In het verlengde van het vorige kenmerk ligt de nadruk op een persoonlijk doorleefd geloof. Vrijzinnigen zijn huiverig voor het vastleggen van een geloofsinhoud in geschriften en dogma's. Daarom noemen zij zich ook vaak 'niet-dogmatisch'. Deze term vind ik echter minder gelukkig. Allereerst is ze alleen maar negatief. Vrijzinnig is meer dan dat men niet aan dogma's hecht – dat doet de agnost ook. En bovendien suggereert het dat de geloofsinhoud niet van belang is. Maar ook vrijzinnigen staan voor de opgave een eigen visie op geloven te ontwikkelen en zo goed mogelijk te verwoorden. Het typisch vrijzinnige bestaat er niet in dat vrijzinnige theologen en gelovigen helemaal geen dogmatiek hebben, maar dat ze daarmee op vrijzinnige wijze omgaan. Iedere poging om het wezenlijke van het eigen geloof te formuleren, is voor hen altijd een voorlopige, die voor kritiek en discussie vatbaar is en die niemand mag binden.

Daarom vermijd ik liever de term niet-dogmatisch en vervang deze door een positieve karakteristiek – de nadruk op een persoonlijk doorleefd geloof. Daarom erkennen we dat er meerdere wegen zijn om het eigen geloof te ontwikkelen. Dat vraagt om een pluriforme geloofsgemeenschap.

3. Openheid voor kritiek en voorlopigheid van (geloofs)uitspraken

Vrijzinnigen zijn vaak, zoals gezegd, terughoudend in het spreken over geloof. We willen iedereen ruimte geven voor een eigen geloofsbeleving. Maar die terughoudendheid is in deze tijd minder wenselijk. Als je zelfs niet probeert het eigen geloof onder woorden te brengen, kun je er ook niet kritisch over nadenken en het aan anderen overdragen. In tijden van secularisering leidt dat tot verarming van het geloof en achteruitgang van de kerken.

Daarom dring ik aan op vrijmoedig spreken over geloof. Een vrijzinnige moet voluit durven staan voor waar zij in gelooft en voor wat zij in praktijk brengt. Maar zij dient dit in alle voorlopigheid en openheid te doen.

4. Praktische spiritualiteit

In de vrijzinnigheid ligt vanouds meer de nadruk op de geloofspraxis dan op de geloofsleer. Het gaat om de persoonlijke spirituele of mystieke ervaring, om de ethische praktijk en de verbinding tussen beide. Dat betekent niet dat we de geloofsinhoud kunnen verwaarlozen – daar ben ik zojuist op ingegaan. Maar het accent ligt uiteindelijk op de spirituele ervaring, de gelovige gemeenschap en de ethische praktijk. Deze nadruk op de praktijk past goed bij de wijze waarop velen tegenwoordig hun geloof beleven. In die zin is vrijzinnig geloven bij uitstek eigentijds geloven.

5. Openheid voor cultuur, wetenschap en samenleving

Vrijzinnigen zijn van oudsher op allerlei manieren actief in de samenleving. Ze stonden open voor de moderne cultuur en wetenschap, in plaats van zich daar kritisch tegen af te zetten. Er werd en wordt veel aandacht besteed aan kunst, aan literatuur en schilderkunst.

Maar misschien moeten we ons wel afvragen of we niet erg eenzijdig gericht zijn op de klassieke 'hoge' cultuur. Spreken we nog wel de taal van de moderne zapcultuur en rapmuziek? Staan we ook open voor de inbreng uit immigrantenculturen, voor GTST en Star Wars? Willen we midden in de samenleving staan, dan kunnen we daar niet omheen.

6. Gelijkwaardigheid van iedereen: mannen en vrouwen, homo's en hetero's

Vrijzinnigen erkennen in hun kerk en daarbuiten de principiële gelijkwaardigheid van alle mensen. Van mannen en vrouwen, van homo's en hetero's. Daarom kennen wij vrouwelijke predikanten en zegenen we homorelaties.

Laten we hierin overigens niet te zelfgenoegzaam zijn. Zolang in kerkenraden de overgrote meerderheid van voorzitters en penningmeesters mannen zijn en vrouwen vooral secretaris zijn en zich met de koffie bezig houden, zijn we er nog echt niet. En ik noem, met enige aarzeling, het woord Broederschap – dat overigens niet alleen vanwege de associatie met mannen, maar ook in toenemende mate vanwege de associatie met esoterische groepjes en fundamentalisten voor verwarring zorgt. Ik hoop van harte dat we daar bij de komende kerkordewijziging nu eindelijk een oplossing voor vinden.

7. Staand in de christelijke traditie maar open voor andere tradities

De eerste zes kenmerken gelden evenzeer voor vrijzinnige stromingen in andere godsdiensten, maar het zevende en laatste niet. Deze volgorde is geen kwestie van prioriteit, integendeel. Voor mij staat het christendom juist voorop. Vrijzinnig is immers een bijvoeglijk naamwoord. Vrijzinnigheid is steeds een variant van een overtuiging: vrijzinnig christendom, vrijzinnige islam, vrijzinnig-democraten.

Het is natuurlijk ondoenlijk om in enkele zinnen de rijkdom van de christelijke traditie recht te doen. Ik zal het dan ook niet proberen. Maar ik maak twee opmerkingen. Als we in de christelijke traditie staan, vraagt dit van ons dat we daarmee ons ook inhoudelijk verstaan. Daarom vind ik de kracht van de Proeve van belijden dat ze, op een eigentijdse wijze, ingaat op de traditionele thema's van de christelijke dogmatiek.

Vrijzinnigen staan volop in de christelijke traditie, maar claimen daarvoor niet het alleenrecht. Daarom staan ze open voor de rijkdom van andere religieuze tradities. Dat gaan we komend jaar hopelijk in praktijk brengen met interreligieuze gesprekken in het kader van ons jaarthema Wederzijds.

Zelfbewust vrijzinnig

Ik heb een voorzet willen doen voor discussie. Ik hoop dat deze u inspireert om positief te verwoorden wat voor ú kenmerkend is voor vrijzinnigheid of voor de remonstrantse traditie. Laten we zelf-bewust worden: bewust van wie we zijn en waar we voor staan.

De vrijzinnig-christelijke traditie is een waardevolle traditie. Zij verdient het om voortgezet te worden. Ze past bij een eigentijdse manier van geloven. Daarom dienen vrijzinnigen ook zelfbewust te zijn in een tweede betekenis: vol zelfvertrouwen en strijdbaar. Juist in deze tijd zijn vrijzinnige opvattingen nodig, maar we moeten die dan wel durven uitdragen.

Bij zelfbewustzijn hoort ook dat je je zwakke kanten onderkent. Ik heb al enkele daarvan genoemd. Eigenlijk zijn het bijna allemaal keerzijden van de sterke kanten: Vrijzinnigen weten goed dat ieder spreken voorlopig is, maar lopen daardoor het risico ten onrechte te zwijgen. Ze dreigen het begrip ondogmatisch te misbruiken als ze denken dat dit hen ontslaat van de plicht om hun geloofsinhoud op een eigentijdse wijze te verwoorden. Ze komen op voor vrijheid en ruimte, maar dreigen daardoor in de vrijblijvendheid af te zakken

Twee zwakke punten, twee paradoxen, staan volgens mij centraal. In het belang van een bloeiende toekomst moeten we die problemen erkennen en aanpakken:

Omdat vrijzinnigen niet willen evangeliseren en bekeren, zijn ze aantrekkelijk voor zoekenden, voor 'spirituele nomaden'. Maar juist omdat ze dat niet doen, weten die spirituele nomaden hen niet te vinden. Vrijzinnige, open geloofsgemeenschappen passen goed bij postmoderne mensen die zich niet willen binden. Maar juist die postmoderne mensen wensen zich niet te binden, lid of vriend te worden en zich in te zetten voor de geloofsgemeenschap. Gevolg: te weinig geld, leden en kader.

Het antwoord op de eerste paradox is dat vrijzinnigen moeten leren zelfbewust, zichtbaar en herkenbaar te zijn zonder te evangeliseren. Daar zijn we bestuurlijk de laatste jaren druk mee bezig. Minstens zo belangrijk is dat ook individuele remonstranten hun schroom kwijtraken. Het tweede probleem is lastiger. Maar ook hier kan meer zelfbewustzijn ons helpen om in ieder geval een deel van de belangstellenden over de drempel te helpen. Vaak zijn we daarin te terughoudend. Misschien is het een goed idee om de komende jaren zoals we dat ook met studentenwerk hebben gedaan een best practices inventarisatie ten aanzien van leden- en vriendenwerving te ontwikkelen.

Ik rond af. Het vrijzinnig christendom heeft toekomst. Maar dan zullen vrijzinnigen wel zelfbewust moeten worden. Weten waar we voor staan, durven dat uit te dragen. Onze zwakke plekken onderkennen en waar mogelijk ombuigen tot een positieve kant. Dan heb ik er alle vertrouwen in dat de ontwikkeling in het ledental dit jaar niet een eenmalige uitschieter is, maar het begin van een ombuiging van de trend. Laten we daar allemaal hard aan werken.

Stellingen

1. Het is noodzakelijk om de term vrijzinnig-christelijk een positieve inhoud te geven en niet te volstaan met negatieve aanduidingen en begrippen als ruimte.
2. De uitdrukking niet-dogmatisch is daarom geen goede vervanging voor het woord vrijzinnig.
3. Vrijzinnigen moeten hun traditionele terughoudendheid in het spreken over geloof laten varen en vrijmoedig leren spreken.
4. Vrijzinnigen moeten zich sterker richten op de populaire cultuur, op immigrantenculturen en jongerenculturen; ze moeten leren zappen en rappen.
5. Vrijzinnigen moeten zelfbewust zijn – we hebben een goed verhaal en een inspirerende traditie, die goed kunnen passen bij deze tijd.
6. De eerste paradox van de vrijzinnigen is dat we door onze pluriformiteit en openheid en onze afkeer van opdringerige evangelisatie goed passen bij zoekers, bij ‘spirituele nomaden’, maar dat we juist daardoor voor hen vaak onzichtbaar zijn.
7. De tweede paradox van de vrijzinnigen is dat we goed passen bij postmoderne gelovigen, maar dat juist zij zich niet gemakkelijk binden en inzetten voor het voortbestaan van die vrijzinnige geloofsgemeenschappen.

Bijlage 2 – Marius van Leeuwen in een e-mail

Over de rol van belijdenissen

Een belijdenis vat het gedachtegoed samen van (A) een gelovige, (B) een afzonderlijke kerk of (C) de Kerk. Hoe gaan de remonstranten daarmee om?

A. Bij toetreding tot de broederschap schrijven remonstranten (meestal) een persoonlijke belijdenis. Daarbij is er veel ruimte voor variatie wat betreft de geloofsinhoud. Die nadruk op het persoonlijke belijden zien de remonstranten als een belangrijk element van hun gedachtegoed. Sommigen schrijven vaker – bij voorbeeld vijfjaarlijks – op wat zij belijden. Vanuit het besef dat geloof om een zekere discipline vraagt wil het meer zijn dan iets dat ‘als komende en verdwijnende emotie, als vage aspiratie rondzweeft door onze ziel’ (Karel Roessingh)

B. De belijdenis is ook een boven-individueel fenomeen. Zo kan een groep gelovigen tot het opstellen van een belijdenis komen. En veel protestantse kerkgenootschappen kennen een belijdenis, waarin het goed recht en de juistheid van de eigen variant van christelijk geloven naar voren komt. Zo kende de jonge Gereformeerde Kerk in de Nederlanden de Nederlandse Geloofsbelijdenis (1561).

De voorlopers van de remonstranten waren kritische Gereformeerden, die zich niet tegen zo'n belijdenis an sich verzetten, maar tegen het bindend karakter dat eraan werd toegekend. Een belijdenis is mensenwerk, zeiden ze, je moet hem kunnen toetsen aan de Schrift, om hem zo nodig te herzien.

Het was ‘typisch remonstrants’ dat de in Dordt veroordeelde predikanten die in 1619 hun Broederschap hadden gesticht, toen zij in 1622 in een belijdenis hun geloof verdedigden, aan die belijdenis een uitgebreide Voorrede vooraf lieten gaan. Daarin zetten zij uiteen dat een belijdenis mensenwerk is, niet als iets goddelijks boven elke kritiek verheven. Zo staat dat ook boven de remonstrantse Belijdenis van 2006.

Die relativering is een goed voorbeeld van Remonstrantse gedachtegoed, eerder als methode (hoe om te gaan met die tekst) dan als inhoud.

C. Een veel groter bereik hebben uiteraard de drie eeuwenoude ‘Oecumenische belijdenissen’. Hun gezag ontlenen ze aan het feit dat ze door vergaderingen van heel de nog jonge kerk werden vastgesteld (de belijdenis van Nicea-Constantinopel bijvoorbeeld in 381). Bij alle verschillen, hebben zij gemeen dat ze het christelijk geloof in vijf rubrieken vatten: God de Vader, Jezus Christus Zoon, de Heilige Geest, de éne Kerk, de verwachte Toekomst. In die jonge kerk had kennelijk een ‘trinitarisch’ denken al alom ingang gevonden: het draait om de Drie-ene God - Vader, Zoon en Geest.

Indrukwekkende teksten. Die van Nicea begint met: ‘Wij geloven in één God, de almachtige Vader, / Schepper van hemel en aarde, / van alle zichtbare en onzichtbare dingen; / en in één Heer Jezus Christus, / de eniggeboren Zoon van God, / geboren uit de Vader voor alle tijden...’ Indrukwekkend. Maar de wereld veranderde enorm sinds ‘Nicea’.

Zeker, de meeste Remonstranten hebben eerbied voor zo'n tekst. Sommigen weten dat hij een grote rol speelt in oecumenische gesprekken met-het-oog-op-de-eenwording-van-de-kerken (*Confessing the One Faith*, 1991). In oecumenische ontmoetingen zeggen of zingen remonstranten zo'n belijdenis meestal van harte mee. Maar veel wendingen, woorden en voorstellingen zijn ons toch vreemd geworden. Hoogstens een aantal fragmenten spreekt ons aan zonder dat we een lastige vertaalslag moeten maken. Vrijzinnig geloof is een fragmentarisch geloof geworden, zei J. M. van Veen alweer een halve eeuw geleden, en ik denk dat hij gelijk had en ook voor de remonstranten sprak. Maar mensen kunnen ook met fragmenten heel gelukkig zijn.

Bijlage 3 – Inleiding Johannes Tromp AV van Beraad 2005

Inleiding uitgesproken door Dr. Johannes Tromp op 12 maart 2005 in de Algemene Vergadering van Beraad van de Remonstrantse Broederschap.

Reden en rechtvaardiging van gemeenschappelijk belijden

Naar aanleiding van Wij geloven - wat geloven wij?

Vandaag gaan wij de uitdaging aan ons te beraden op de vraag of het wenselijk en, indien ja, ook mogelijk is dat wij tot een gemeenschappelijke uitspraak komen over de inhoud van ons geloven; of, in een iets andere woordvolgorde: dat wij tot een uitspraak komen over wat wij als remonstranten in ons geloven gemeenschappelijk hebben.

Dat is een andere vraag dan die naar wat elk van ons voor zich gelooft. De vraag naar het individuele geloof van elk van ons is ten minste zo belangrijk als die naar ons gemeenschappelijke belijden, en waarschijnlijk voor elk van onszelf veel belangrijker, maar die vraag is hier niet aan de orde. Het individuele geloof van mensen kan en mag ook niet aan de orde gesteld worden in een vergadering als deze. De vrijheid van het individuele christelijk geloof is een groot en door onze Broederschap duur bevochten goed. Die vrijheid is de grondslag van ons kerkgenootschap, verankerd in de beginselverklaring en het zou in strijd zijn met alles wat remonstrants aan en in ons is, om iemands individuele geloofsbeleving in een kerkelijke vergadering ter discussie te stellen. Dat doen we dus in ieder geval niet. De uitdaging is daarentegen of wij als kerkgenootschap een formulering van de inhoud van het geloof kunnen vinden die wij gezamenlijk kunnen onderschrijven, en die inhoudelijk verder gaat dan wat wij in de Beginselverklaring hebben vastgelegd, namelijk „God eren en dienen.”

Dat wil iedereen wel, maar is het mogelijk dat we daar juist als remonstranten in gemeenschappelijkheid iets meer over zeggen? Voordat we die uitdaging aannemen, moeten we ons beraden op de vraag of we eigenlijk wel meer willen zeggen dan dat, en zo ja, waarom. Ik wil in deze inleiding een paar woorden aan deze vraag wijden. Daartoe zal ik eerst twee redenen bespreken waarom we dat niet zouden willen, en vervolgens twee redenen waarom we dat misschien toch wel zouden willen. Voordat ik aan die redenen begin, moet ik de aard van deze bijeenkomst met nadruk preciseren. Het doel van dit beraad is niet om tot een gemeenschappelijke belijdenis te komen. Dat is te vroeg, en daartoe is een beraadsvergadering geschikt noch bevoegd. Bevoegd daartoe is uitsluitend de Algemene Vergadering van Bestuur, gehoord het Convent van Predikanten en dan nog kunnen gemeenten ermee doen wat ze zelf willen. Het enige doel van onze bijeenkomst vandaag is alleen maar eens te peilen, of we vinden dat er iets aantrekkelijks is in de poging, en of de eventuele aantrekkelijkheid ervan de moeite die zo'n poging vergt, rechtvaardigt.

1. Twee redenen om niet tot gemeenschappelijk belijden te willen komen

In de geschiedenis van de Broederschap is het tweemaal tot de aanvaarding van een gemeenschappelijke geloofsbelijdenis gekomen. De eerste keer was in 1621, en maakte deel uit van het proces van kerkvorming. De door de Synode van Dordrecht verbannen remonstranten sloten zich aaneen in een eigen organisatie. Binnen de Nederlandse grenzen was die Broederschap clandestien, maar de ballingen meenden het goddelijk recht aan hun kant te hebben, beschouwden de Synode als onwettig en achtten zich gerechtvaardigd de besluiten van de Synode te trotseren. Als bewijs, niet van hun gelijk, maar van hun goed recht en serieuze, christelijke bedoelingen, stelden zij hun geloofsbelijdenis op.

De predikant en dichter Dirk Rafaëlszoon Camphuysen verzette zich tegen het voornemen tot het formuleren van een geloofsbelijdenis. Hij waarschuwde dat de jonge organisatie zich daarmee op hetzelfde verderfelijke, ja duivelse pad zou gaan begeven als de eigenste hervormde kerk die de remonstranten had uitgestoten. Hij dichtte:

*De Sathan kreegh (niet lang gele'en)
In onse Vader-landt
't Verkeerd-geleerde rot by een,
Stout op de Aerdsche handt.
Wat sagh men daer? O! over-snoode list!
De Waerheydt wierdt voor leugen gevonnist.
Wat quam daer uyt? O! al te leelijck stuck!
Voor 's waerheyds volgers veel vervolgh en druck.*

Camphuysen vreesde geloofs-, gewetensdwang, die ontstaat waar de ene mens zich een oordeel aanmatigt over de correctheid van de geloofsbeleving van een ander. „Wat heb je daaraan? Wie doe je er een plezier mee? Wat is ermee gewonnen?,” zo schreef hij in zijn ‘Waerschouwinghe’ van 1620. Camphuysen waarschuwde tegen het formuleren van een gemeenschappelijke belijdenis, omdat hij vreesde dat daarvan een normerende, voorschrijvende werking zou uitgaan, en dat was wel het laatste dat hij, die zich als martelaar voor de godsdienstvrijheid beschouwde, zou wensen. Het leden- en vriendenbestand van de tegenwoordige Remonstrantse Broederschap bestaat voor een niet onbelangrijk deel uit mensen die vroeger bij andere kerkgenootschappen aangesloten zijn geweest. Een aantal van hen heeft aan die vroegere tijd slechte herinneringen, juist wegens de in die kringen nog steeds heersende belijdenisdwang of bepaalde van bovenaf opgelegde dogma's. Het is voorstelbaar dat zij, die menen in de Broederschap een geloofsomgeving te hebben ontdekt waarin van zulke dwang principieel geen sprake is, vreemd opkijken van het voorliggende initiatief: is dat nu niet precies waarvan zij eindelijk verlost dachten te zijn?

Tussen deze groep mensen en de dichter uit de vroege 17de eeuw lijken grote overeenkomsten te bestaan. Toch zijn die overeenkomsten maar gedeeltelijk, of oppervlakkig. In de eerste plaats heeft Camphuysen de grote kerk niet verlaten, maar hij is eruit gezet. In de tweede plaats was godsdienst in de 17de eeuw nog grotendeels een publieke zaak: een remonstrantse predikant werd destijds niet alleen van zijn ambt ontheven, maar ook door de seculiere overheid gevangen gezet of naar buiten de landsgrenzen verbannen. In dit opzicht valt er van de tegenwoordige overheid niets te vrezen (althans niet door remonstranten).

In de derde plaats kende Camphuysen wel degelijk een onwrikbare regel voor het geloof: Gods heilig woord, zoals klaarhelder en onbetwifelbaar neergelegd in de Schrifturen van het Oude en Nieuwe Testament, een alternatief voor een geloofsbelijdenis dat weinig tegenstanders van vandaag op die manier zullen omhelzen.

Op het gevaar af wat lomp en weinig pastoraal te spreken, zeg ik: zij die nu vrezen dat uit de poging te komen tot een formulering van wat ons als remonstranten in het geloof verenigt de neiging spreekt tot geloofsdwang, overdrijven het gevaar. Als er al een remonstrant zou zijn te vinden, die een andere remonstrant zou willen dwingen tot het belijden van wat die laatste niet geloven wil of kan, dan nog zouden hem daartoe ten enenmale de middelen en instrumenten ontbreken. Dat laatste geldt trouwens voor vrijwel alle kerkgenootschappen in het tegenwoordige Nederland. Wanneer we afzien van een aantal religieuze en sociale enclaves waar het kerkelijke leven nog een overwegende maatschappelijke factor is, kunnen we gerust stellen dat de godsdienstvrijheid waar Camphuysen van droomde overal in de tegenwoordige verhoudingen in kerk en samenleving tot onvervreemdbaar gemeengoed is geworden (althans toch voor blanke autochthonen).

De tweede keer dat de Remonstranten tot de formulering van een gemeenschappelijke geloofsbelijdenis zijn gekomen, was in 1940. Het jaartal geeft aan die gebeurtenis een zware lading mee. Het gaat immers over het jaar waarin ons land overspoeld werd door het nieuw en hard regime

van het nationaal-socialisme. In dat jaar waren de afmetingen van de praktijk van die ideologie misschien nog onvoorstelbaar, maar het was aan velen al wel heel duidelijk, op grond van de observering van wat er in de voorgaande jaren in Duitsland al was geschied, dat er een tijd ging aanbreken van barbaars heidendom die zijn weerga in de geschiedenis niet kende. Het aanbieden van de geloofsbelijdenis aan de Algemene Vergadering in 1941 kan dan ook zonder enige reserve aangemerkt worden als het stellen van een daad: de gloedvolle woorden die er gesproken worden over de liefde van God en over diens heerschappij waarop men hoopt, krijgen extra glans wanneer men bedenkt in welke maatschappelijke omstandigheden zij werden gesproken.

Dit kan een tweede reden zijn om de uitdaging die vandaag voor ons ligt met weinig geestdrift te begroeten. Men kan immers stellen dat de onderneming van het opstellen van een gemeenschappelijke geloofsbelijdenis een zo bijzondere is, dat zij niet dan bij hoge uitzondering aangevat zou moeten worden, en wel alleen dan, wanneer uitzonderlijke omstandigheden daartoe nopen. In theologische termen wordt dan gesproken van een status confessionis, een zodanige toestand dat ware christenen zich genoodzaakt zien op te staan en luid en duidelijk uit te spreken waar zij pal voor staan - in de pregnante betekenis van die uitdrukking: het spreken van een woord als het stellen van een daad. Het bezwaar dat uit deze overwegingen voortvloeit, is dat de huidige omstandigheden niet vergelijkbaar zijn met die van 1621, en al helemaal niet met die van 1940, en dat de huidige omstandigheden het streven naar een gemeenschappelijk geloofsbelijdenis niet rechtvaardigen.

Tegen dit bezwaar laat zich tweeërlei inbrengen. In de eerste plaats is daar de eerlijke geschiedbeschouwing, die aannemelijk maakt dat bepaalde momenten in de geschiedenis hun blijvende betekenis dikwijls meer ontleenen aan hun toevallige plaats in een keten van gebeurtenissen dan aan de intrinsieke waarde van het moment zelf. De remonstrantse belijdenis van 1940 had een voorgeschiedenis die terugreikt tot jaren waarin nog niemand een idee kon hebben van het latere succes van de nationaal-socialistische beweging. De roep om een nieuwe belijdenis was al uitgegaan van de theoloog Roessingh, in de vroege jaren twintig. De eerste ontwerpen stammen uit 1928 en 1930. De reden om eraan te werken was de onvrede die heerste over het gebrek aan inhoud van het vrijzinnig protestantisme. Dat had toen al decennia getamboereerd op zijn beginsel van individuele vrijheid, maar kwam niet toe aan een positieve formulering van wat het zag als de inhoud van christelijk geloof. Toen de belijdenis van 1940 het licht zag, gebeurde dat geenszins als spontane reactie op de gebeurtenissen van de meimaand van dat jaar, maar was zij de vrucht van jarenlang creatief overleg over de kern van het christelijk geloof naar vrijzinnig inzicht. Er staat dan ook geen woord in over barbarij, heidendom of 'pal staan'.

Deze opmerkingen relativiseren de band die er bestaat tussen de vorige belijdenis en het jaartal 1940. Zij doen niets af van de historische betekenis van het gegeven dat die belijdenis juist in 1940 eindelijk tot stand kwam en in 1941 aan de Broederschap werd aangeboden. Dat blijft een bijzondere samenloop van omstandigheden, die aan die tekst van toen unieke glans geeft. Een status confessionis, in de technische betekenis, bood het jaar 1940 wel degelijk; maar de belijdenis zelf was niet in de eerste plaats met het oog op de dringende toestand van dat moment ontworpen.

2. Twee redenen om wel tot gemeenschappelijk belijden te willen komen

Dat brengt mij op wat ik als een eerste reden zie om wel tot gemeenschappelijk belijden te willen komen. In de Kerkorde van de Remonstrantse Broederschap wordt gesteld dat ons kerkgenootschap geloofsbelijdenissen kan aanvaarden, waarin tot uiting komt wat ons bezielt, verenigt en roept. Wat kan nu een aanleiding tot het tot uitdrukking brengen van gezamenlijke bezieling, vereniging en roeping?

Zojuist haalde ik als mogelijk bezwaar aan dat alleen zoiets als de druk van de tijden aanleiding tot zo'n vergaande stap kan zijn: een gemeenschappelijke belijdenis zou een signaal moeten zijn, een

ferme klarenstoot, liefst op precies het goede moment. Ik antwoordde daarop dat je in de druk der tijden zelf nooit weet wat het goede moment is - dat valt pas achteraf te beoordelen, wanneer opgemerkt wordt dat dat signaal heeft geklonken.

Ik zou nu een uiteenzetting kunnen geven over de druk van onze eigen tijden. Als ik dat zou willen, zou ik moeten spreken over de grote geestelijke en maatschappelijke verwarring van onze dagen; over de stuurloosheid van de bevolking van ons land, die zich laat meeslepen door onbestemde angstgevoelens; over de zedelijke verwildering van onze jeugd, die opgroeit met beelden en spellen vol geweld, en brandstichting en doodslag als aangenaam tijdverdrijf beschouwt; over de spanningen tussen bevolkingsgroepen, spanningen die niemand wil of nodig acht, maar die door de media breed worden uitgemeten en aangewakkerd; over onze dwalende bestuurders, die krachtdadigheid verwarren met stoer en desnoods grof taalgebruik; over kleinburgerlijkheid die voor fatsoen wordt gehouden; over benepenheid die als rechtvaardigheid wordt verstaan; over holle frazen die voor waarheid worden uitgegeven.

Dat zou ik kunnen doen, om op die manier aan de orde te stellen of toch niet ook de staat van onze samenleving op dit moment een status confessionis is, een tijd van ideologische crisis, die ruimte schept voor de opkomst en bloei van nieuwe, aansprekende denkbeelden, waar we later wel eens spijt van zouden kunnen krijgen, en waartegen we ons nu al krachtig zouden moeten uitspreken om in het oordeel van latere generaties stand te kunnen houden. Maar ik doe dat niet, omdat ik het formuleren van gemeenschappelijk geloven niet afhankelijk wil laten zijn van mijn of uw inschatting van maatschappelijke omstandigheden. Het gaat er naar mijn mening niet om of wij vinden dat de tijd rijp is voor een meer of minder krachtige uitspraak. Het gaat er daarentegen om of wij rijp zijn om in welke tijd dan ook, op ieder gewenst of ongewenst moment, de vraag te beantwoorden wat ons inspireert, samenbindt en onze levensopdracht uitmaakt. De belijdenis van 1940 kon aangeboden worden, omdat men er al meer dan tien jaar mee bezig was geweest. De remonstranten van toen konden spreken op een moment dat wij achteraf als rijp mogen beschouwen, doordat zij zich tevoren ampeel hadden bezonnen op wat zij zeggen zouden, niet over hun tijd, maar over hun geloof. Het gaat er om, om het nu maar eens bijbels uit te drukken, onze lampen met olie gevuld te houden, zodat we licht hebben als het donker wordt.

De tweede reden om wel te pogen tot gemeenschappelijk belijden te komen is aan de vorige verwant. Er is reden, zoals ik zojuist zei, om te belijden. Maar waarom moet dat gemeenschappelijk? Godsdienst en geloof zijn dingen die onderhouden en geoefend moeten worden. Dat gaat nu eenmaal beter in gemeenschappelijkheid dan in je eentje. Het is in vrijzinnige kring niet ongebruikelijk om, als er sprake is van de inhoud van ons geloof, termen te hanteren als 'stamelen' en 'cirkelen rondom een geheim'. We hebben het graag over de ontoereikendheid van de taal, over een verhaal dat een treffender gelijkenis kan bieden dan een abstract begrip, over de noodzaak van andere middelen dan woorden alleen.

Het is enerzijds juist de voorlopigheid van al ons spreken te erkennen. Anderzijds valt er misschien iets voor te zeggen dat het niet aflatend benadrukken van die erkenning het risico in zich bergt dat we de onvoldragenheid en de onrijpheid van ons geloven gaan koesteren. In het licht van de eeuwigheid is niets van wat wij zeggen of tot stand brengen meer dan een enkele rimpeling op de oceaan. Maar het licht van de eeuwigheid laat meer zien dan alleen onze vergankelijkheid. Als wij ons leven in dat licht stellen, zien wij ook dingen als rechtvaardigheid en goedheid, vergeving en verzoening, liefde, waarheid en vrede; zien wij een toekomst van God en mens samen, tijd om te leven, te sterven en op te staan; zien we het koninkrijk van God dat is en komen zal. De eeuwigheid leert ons onze nietigheid te zien; en onze nietigheid leert ons om uit te zien naar wat vanuit die eeuwigheid op ons toekomt, leert ons hopen.

Hoop is voor ons het grote geschenk van ons christelijke geloof. Alwat of -wie te stout op aardse hand is, kent die hoop niet. Op zichzelf biedt ons leven ons verdriet en pijn, ook vreugde en genieting. Maar geen hoop. Hoop is de verwachting dat Gods liefde overwinnen zal. In aardse termen is die verwachting ongegrond. Gekoesterd moet niet worden de twijfel, het stamelen of de ontoereikendheid - die dingen zullen altijd bij ons zijn, daar hoeven we geen werk van te maken. Gekoesterd moeten worden de verwachting en de hoop, en voor die koestering is oefening en inspanning nodig. En dan dus ook het altijd weer net iets hoger leggen van de lat: proberen of je vandaag net iets meer over de inhoud van je eigen, individuele geloof durft te zeggen dan gisteren. Als het ons doel is om in ons eigen geloof sterker te worden, moediger, uitgesprokener, dan denk ik dat de poging, nu en steeds weer, te komen tot een formulering, hoe voorlopig ook, van wat wij in gemeenschappelijkheid geloven, ons daarbij zeer goed zal kunnen helpen.

Johannes Tromp

Algemene Vergadering van Beraad, Amersfoort, 12 maart 2005